

वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा (ESMF)

राष्ट्रिय ग्रामिण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम (SNRTP)

नेपाल सरकार

संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सङ्करण विभाग
(डोलिडार)

माघ २०७०

वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा
(ESMF)

राष्ट्रिय ग्रामिण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम
(SNRTP)

नेपाल सरकार

संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सङ्कर विभाग
(डोलिडार)

माघ २०७०

छोटकरी शब्दको अर्थ

BoQ	: Bill of Quantity परिमाणको बील
CBPM	: Community Based Performance Monitoring कार्य सम्पादनको समुदायमा आधारित अनुगमन
CPCU	: Central Project Coordination Unit केन्द्रिय परियोजना समन्वय इकाई
DAO	: District Administration Office जिल्ला प्रशासन कार्यालय
DDC	: District Development Committee जिल्ला विकास समिति
DFO	: District Forest Office जिल्ला वन कार्यालय
DoLIDAR	: Department of Local Infrastructure Development and Agricultural Roads स्थानीय पुर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग
DoR	: Department of Roads सडक विभाग
DRCC	: District Road Co-ordination Committee जिल्ला सडक समन्वय समिति
DTO	: District Technical Office जिल्ला प्राविधिक कार्यालय
EIA	: Environmental Impact Assessment वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन
EMP	: Environmental Management Plan वातावरणीय व्यवस्थापन योजना
EPA	: Environmental Protection Act वातावरण संरक्षण ऐन
EPR	: Environmental Protection Regulation वातावरण संरक्षण नियमावली

ESSC	: Environmental and Social Safeguard Consultant वातावरण तथा सामाजिक सुरक्षा विज्ञ
GoN	: Government of Nepal नेपाल सरकार
IEE	: Initial Environmental Examination प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण
LRUC	: Local Road Users' Committee स्थानीय सडक उपभोक्ता समिति
NGO	: Non-Governmental Organization गैर सरकारी संस्था
OD	: Operational Directive कार्य सञ्चालन निर्देशिका
OP	: Operational Plan कार्य सञ्चालन योजना
PMU	: Project Management Unit परियोजना व्यवस्थापन इकाई
PSE	: Project Support Engineer परियोजना सहयोगी इन्जिनियर
RAIDP	: Rural Access Improvement and Decentralization Project ग्रामीण पहुँच सुधार तथा विकेन्द्रीकरण परियोजना
RoW	: Right of the Way सडकको अधिकार क्षेत्र
SMP	: Social Management Plan सामाजिक व्यवस्थापन योजना
SM/O	: Social Mobilizer/ Officer सामाजिक परिचालक/ अधिकृत
SSA	: Social Safeguard Advisor सामाजिक सुरक्षा सल्लाहकार

SDC	: Social Development Consultant सामाजिक विकास परामर्शदाता
SDE	: Social Development Expert सामाजिक विकास विज्ञ
SMO	: Social Mobilization Officer सामाजिक परिचालन अधिकृत
SPAP/F	: Seriously Project Affected People / Family गम्भीर रूपले प्रभावित व्यक्ति वा परिवार
SN RTP	: Strengthening National Rural Transport Program राष्ट्रिय ग्रामिण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम
TSA	: Treasury Single Account एकल कोष खाता प्रणाली
VCDP	: Vulnerable Communities Development Plan जोखिम समूदायी विकास योजना
VDC	: Village Development Committee गाउँ विकास समिति
VDIMF	: Voluntary Donation Impact Mitigation Fund स्वेच्छिक दान प्रभाव न्यूनिकरण कोष
VDIMP	: Voluntary Donation Impact Mitigation Plan स्वेच्छिक दान प्रभाव न्यूनिकरण योजना
VRCC	: Village Road Co-ordination Committee ग्रामीण सडक समन्वय समिति
WB	: World Bank विश्व बैंक

विषय सूचि

पहिलो अध्याय: परिचय	१
पृष्ठभूमि	१
परियोजना	१
कार्यक्रम सञ्चालित जिल्लाको वर्तमान वातावरणीय अवस्था	६
उद्देश्यहरू	६
ESMF को रूपरेखा	७
दोश्रो अध्याय: नीति, नियम तथा निर्देशिकाहरू	८
नेपाल सरकारका सान्दर्भिक नीतिहरू	८
नेपाल सरकारका कानुनी रूपरेखा तथा निर्देशिकाहरू	१२
जोखिममा रहेका समूदायहरूलाई सहयोग गर्न बनाइएका नेपाल सरकारका नीतिहरू	१४
विश्व बैंकका वातावरण तथा सामाजिक सुरक्षा नीतिहरू	१४
नेपाल सरकार तथा विश्व बैंकका नीतिहरूको तुलना	१६
तेश्रो अध्याय: वातावरणीय तथा सामाज व्यवस्थापन रूपरेखा	२१
सडक अधिकार धेरै र सडक प्रभाव धेरै	२३
वातावरणीय प्रभावहरू	२३
वातावरणीय छनौट (Environment Screening)	३६
वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EMP)	३७
रुख कटान तथा पुन बृक्षारोपणका सिद्धान्तहरू	३८
निर्माण सामाग्रीहरूको उत्खनन्	३९
सामाजिक प्रभावहरू	३९
सामाजिक छनौट प्रकृया (Social Screening).	४०
लाभान्वित समूहको पहिचान	४१
स्वेच्छक जग्गा दान	४२
स्वेच्छक दान प्रभाव व्यवस्थापन कोष (VDIMF)	४६
राहत वितरण नीति खाका (Assistance Distribution Policy Matrix)	४९

अन्य सामाजिक व्यवस्थापन योजना	५३
वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षा उपायहरू सम्बन्धी ठेकेदारले पुरा गर्नुपर्ने शर्तहरू	५५
अनुपस्थित जग्गा धनीको जग्गा अधिग्रहण प्रक्रिया	५६
बहु स्वामित्वको जमीन भएमा	५७
चौथो अध्याय: योजना तथा कार्यान्वयन संयन्त्र	५८
वातावरणीय प्रभाव न्यूनिकरण संयन्त्र	५९
वातावरणीय छानौटका शर्तहरू	५९
प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण	६१
स्थान विशेष वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EMP)	६१
सामाजिक व्यवस्थापनका योजनाहरू	६३
जोखिमपूर्ण समुदाय विकास कार्यक्रम (VCDP)	६३
लैङ्गिक कार्ययोजना	६४
कार्यान्वयनको व्यवस्थापन	६६
सार्वजनिकीकरण	६८
गैर सरकारी संस्था र सामाजिक विकास परामर्शदाताको भूमिका	६९
सम्पर्क-छलफल तथा सार्वजनिकरण रणनीति रूपरेखा	७०
संस्थागत सुदृढिकरण र क्षमता अभिवृद्धि	७१
ESMF कार्यान्वयन कोष	७३
विभिन्न संगठनहरूको भूमिका तथा उत्तरदायित्व	७३
पर्यवेक्षण, अनुगमन र मूल्यांकन	७४
सामूदायिक कार्यहरू र सामाजिक प्रभावहरूको न्यूनिकरण वीचमा समन्वय	७५
वातावरणीय तथा सामाजिक लेखा परीक्षण	७६
केन्द्रीय तहको लेखा परीक्षण	७६
स्थानीय तहको लेखा परीक्षण	७७
मूल्यांकन	७७

अनुसुचीहरू

अनुसुची १ : कानूनद्वारा संरक्षित वनस्पतिका जातीहरूको सूची	७८
अनुसुची २ : नेपालका संरक्षित वन्यजन्तुहरू	७९
अनुसुची ३ : वातावरणीय छनौटको खाका	८१
अनुसुची ४ : स्थान विशेष वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (Site Specific EMP) को नमूना	८६
अनुसुची ५ : खानी क्षेत्र व्यवस्थापन निर्देशिका	८९
अनुसुची ६ : बरोपिट (खाडल) व्यवस्थापन निर्देशिका	९४
अनुसुची ७ : टिप्पिङ साइट (Tipping Site) को व्यवस्थापन निर्देशिका	९५
अनुसुची ८ : पानी व्यवस्थापन निर्देशिका	९९
अनुसुची ९ : वायो इन्जिनियरिङ कार्य	१००
अनुसुची १० : श्रमिक क्याम्प निर्देशिका	१०७
अनुसुची ११ : व्यवसायिक स्वास्थ्य र सुरक्षा निर्देशिका	११२
अनुसुची १२ : क्षतिपुर्ति स्वरूप वृक्षारोपण योजना	११४
अनुसुची १३ : सामाजिक छनौट सर्वेक्षण प्रश्नावली	११६
अनुसुची १४ : स्वेच्छक दान प्रभाव न्युनीकरण (VDIMP) योजनाको रूपरेखा	१२२
अनुसुची १५ : (क) स्वेच्छक जग्गा दान सहमति पत्र (व्यक्तिगत), (ख) स्वेच्छक जग्गा दान सहमति पत्र (सामुहिक)	१२८
अनुसुची १६ : जोखिमपूर्ण समुदाय विकास कार्यक्रमको रूपरेखा (VCDP)	१३१
अनुसुची १७ : केन्द्र स्तरीय अनुगमन खाका	१३३
अनुसुची १८ : जिल्ला अनुगमन समितिको फर्मार्ट (ESMF) को अनुच्छेद ४.४७ अनुसार	१३६
अनुसुची १९ : जिल्ला विकास समिति र जिल्ला प्राविधिक कार्यालयको द्वैमासिक अनुगमन तथा निरिक्षण तालिका	१३९
अनुसुची २० : समुदायमा आधारीत कार्यसम्पादन अनुगमन निर्देशिका	१४३
अनुसुची २१ : VCDP कार्यान्वयन गर्ने NGOs को कार्य विवरण (TOR)	१५२
अनुसुची २२ : भौतिक र सांस्कृतिक स्रोत संरक्षण निर्देशिका	१५७

पहिलो अध्यायः परिचय

पृष्ठभूमि

१.१ कुनै पनि देश र त्यहाँका जनताहरूको विकास गर्न भौतिक सुविधाहरू तथा सामाजिक सेवाहरूमा जनताको हफ्तेच बढाउनु पर्दछ । नेपाल जस्तो देशमा त ग्रामीण क्षेत्रका जनताहरूसम्म पुग्ने प्रमुख माध्यम सडक नै हो । नेपालमा ग्रामिण सडकको संजाल २५००० देखि ६०००० कि.मि. सम्म रहेको अनुमान गरिएको छ । जसमा सडकका पुलहरू, कजबे र कल्भर्टहरू समेत पर्दछन् । लगभग सबै ग्रामीण सडकहरू सुख्खा मौसममा मात्र प्रयोग गर्न सकिन्छ, जुन वर्षायाममा काम लाग्दैनन् । अपर्याप्त तथा कमसल ग्रामीण यातायात नै शिक्षा, औषधी उपचार र बजार लगायतका सामाजिक सुविधा प्राप्त गर्नका लागि एउटा मुख्य बाधाको रूपमा खडा भएको छ । दुर्गम क्षेत्रहरूमा मातृ तथा शिशु मृत्यु दर बढी भएको तथ्य विभिन्न अनुसन्धानबाट पत्ता लागेको छ । त्यसैगरी, सुदूर पश्चिमका दुर्गम हिमाली तथा पहाडी जिल्लाहरूमा अधिक सुविधा भएका तराई तथा मध्य पहाडी जिल्लाहरूमा भन्दा प्रतिव्यक्ति आय ५० देखि ६५ प्रतिशत कम छ ।

१.२ सडक निर्माणले कुनै पनि ठाउँको भौतिक, जैविक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक वातावरणलाई असर पार्दछ । कमजोर भूगर्भ, सम्बृद्ध जैविक विविधता, र प्राकृतिक श्रोतहरूमाथिको उच्च निर्भरता भएका भेगमा गरिने निर्माण कार्यहरूमा सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभावहरू प्रष्ट रूपले देख्न सकिन्छ । सामान्यतया, सडक निर्माणले निम्नानुसारका वातावरणीय तथा सामाजिक खतराहरू ल्याउँछन्: भूक्षय, पहिरो, बन विनाश, जैविक विविधता र कृषि सडकको विनास, पानीको श्रोतमा थिग्रेन जम्मा भइ पार्न नकारात्मक प्रभाव, पानी जम्ने तथा ढलमा थिग्रेन जमेर ढल बन्द हुने, स्थायी सम्पत्तिको विस्थापन तथा विनाश र जमीनको विनाश । यी समस्याहरू निर्माणको समयमा मात्र देखिने नभइ निर्माण कार्य सम्पन्न भइ सडक प्रयोग हुन थाले पनि देखिन्छ । जसले गर्दा सडक बढी समय टिक्न सक्दैन र स्थानीय जनजीवन अझ कष्टकर हुन जान्छ । त्यसैले सडकको डिजाइन तथा निर्माण गर्दा बातावरणीय तथा सामाजिक मुद्दाहरूको उचित तरीकाले सम्वोधन गर्नु नेपालका लागि चासोको विषय बनेको छ ।

परियोजना

१.३ राष्ट्रिय ग्रामिण यातायात सुदूरीकरण कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य नै ग्रामिण क्षेत्रमा उपलब्ध सुविधाहरूलाई बढावा दिनु हो । यस कार्यक्रमलाई विश्व बैंकले आर्थिक अनुदान दिएको छ । यो कार्यक्रमले विश्व बैंकको सहयोगमा संचालित ३० वटा जिल्ला र थप ३ वटा जिल्लालाई समेटेक्छ । यस कार्यक्रमबाट १ करोड ४६ लाख जनताहरू लाभान्वित हुनेछन् । यस कार्यक्रमले बाहै महिना संचालन हुने १२० कि.मि.सडक संजालको सुधार तथा निर्माण गर्ने र प्रति कि.मि. औसत लाभान्वित व्यक्तिहरूको संख्या १४३४ हुनेछ । ठुलो संख्यामा लाभान्वित जनसंख्या तराई तथा उपत्यकामा बसोबास गर्दछन् भने ५१ प्रतिशत लाभान्वित जनता पहाडी भु-भागमा बस्दछन् जसले ३० मिनेटको दुरीमा सडक सुविधा प्राप्त गर्न सक्छन् ।

१.४ यस परियोजनामा तीनवटा कार्यक्रमहरू समावेश छन् : (क) संस्थागत सुदृढीकरण र तेश्रो पक्षको निरीक्षण (ख) ग्रामिण यातायात पुर्वाधार विस्तार तथा स्तर उन्नतीको लागि दिईने भौतिक सहयोग कार्यक्रम र (ग) बाहै महिना संचालन हुने सडक छेउछाउमा बजार पूर्वाधारको विकास सम्बन्धी अध्ययन कार्यक्रम ।

Component A : Component A अन्तर्गत निम्न कुराहरूमा लगानी गर्ने छ । (अ) जिल्लाहरूको संस्थागत सुदृढीकरण र प्राविधिक सहयोग (आ) Component B अन्तरगतका निर्माण कार्यहरूको तेस्रो पक्षबाट गरिने निरीक्षण । कार्यक्रम व्यवस्थापन ईकाइ (PMU) ले तेश्रो पक्षको निरीक्षण संग संबन्धित कार्यहरूको व्यवस्थापन तथा कार्यान्वयन गर्नेछ । सो कार्य बैंकको सहयोगबाट गरिसकेको कामको अनुभवको आधारमा हुनेछ । यस कार्यक्रममा गैर सरकारी संस्था, नागरिक समाज, संगठनहरू र व्यक्तिगत फर्महरूले समेत साझेदारी गर्न सक्नेछन् । तेश्रो पक्ष निरीक्षण कुनै पनि जिल्लामा लागू हुनेछ जहाँ कार्यक्रम ख अन्तर्गत भौतिक कार्यको लागि लगानी गरिनेछ ।

परियोजनाको प्राविधिक सहयोग कोषमा पहुँच हुनका लागि कार्यसम्पादन तथा स्थानीय स्तरमा वित्तिय आयोगको न्यूनतम् शर्त पूरा भएको हुनुपर्नेछ । प्राविधिक सहयोगका लागि योग्यतामा १) भौतिक पूर्वाधारको इन्भेन्टोरीको तयारी भएको । जस्तै : जिल्लाको यातायात गुरुङयोजना, २) प्राथमिकता प्राप्त संजाल योजना, ३) परियोजना तयारीका कार्यहरू जस्तै: स्थलगत सर्भे, इन्जिनियरिङ, नक्सांकन, सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षायोजना तयारी तथा खरिद कार्य, ४) कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा क्षेत्र निरीक्षण, सम्भौता व्यवस्थापन र गुणस्तर नियन्त्रण, ५) निश्चित प्राविधिक विषयहरूमा कर्मचारी तालिम, आर्थिक योजनाको सुधार, आर्थिक व्यवस्थापन, आर्थिक अनियमितता नियन्त्रणका लागि तालिम तथा सहयोग र ६) लेनमेनहरूको परिचालन तथा नियमित सडक मर्मत सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने ।

कार्यक्रम व्यवस्थापन ईकाईबाट हरेक वर्षको अन्तमा कार्यक्रम क अन्तर्गतको प्राविधिक सहयोगको लागि जति सकदो धेरै आर्थिक योजना (Budget Outline) तयार गरिनेछ ।

Component B M Component B अन्तर्गत परियोजनाले भौतिक कार्यको मर्मत र ग्रामिण यातायात पूर्वाधार सुधारमा सहयोग गर्नेछ । यो सहयोग (Fund) मा पहुँच भने कार्यसम्पादनमा आधारित हुनेछ । यो कोष दुई प्रक्रियाबाट लगानी गरिनेछ । पहिलो प्रक्रियामा सडक र पुल पुलेसा कर्ब्हट मर्मत कार्यको मूल्यांकन गरेर आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ । दोस्रो प्रक्रियामा सडकको स्तरोन्नति तथा सुधार र पुल पुलेसा, कर्ब्हट निर्माण तथा विकास/आवश्यकता अनुसार बाहै महिना संचालन हुने सडक संजाल विस्तारका लागि प्रचलित लगानी प्रक्रियाबाटै भुक्तानी दिईनेछ । Component A मा उल्लेख गरे अनुसारको प्राविधिक सहयोग प्राप्त गर्नका लागि Component B ले निर्देशन गरे अनुसार कुनैपनि जिल्लाले स्थानीय विकास मन्त्रालयको न्यूनतम् शर्तहरू पास भएको हुनुपर्नेछ ।

Window 1: परिणाममा आधारित मर्मत सम्भारका लागि लगानी

१. Window 1 ले बाह्रैमासे सडक, पुल पुलेसा र कल्भर्टको मर्मत सम्भारमा सहयोग गर्नेछ । यो कोषको पहुँचका लागि इच्छुक जिल्लाहरू अनिवार्य रूपमा;

- न्युनतम शर्त पास भएको हुनुपर्नेछ र
- आधारभूत आवश्यक कर्मचारी पूरा भएको हुनुपर्नेछ ।

Window 1 ले भौतिक प्रगतिको परिणाम प्रमाणित गरेर मात्र कोष उपलब्ध गराउनेछ । लगानी खर्चको भुक्तानीका लागि उचित ठाउँमा खर्च भएको प्रमाणित हुनुपर्नेछ । यस्तो खर्च सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षा र खरिद निर्देशिकालाई ध्यानमा राखी गरिएको हुनुपर्नेछ । परियोजनामा समावेश भएका जिल्लाहरूले मर्मत सम्भार खर्चको केही रकम आफै आर्थिक स्रोतबाट प्रकृया १ को लागि उपलब्ध गराउनुपर्नेछ । जिल्लाको मार्ग र आर्थिक स्रोतको उपलब्धता हेरी परियोजना व्यवस्थापन इकाइ (PMU) ले संयुक्त लगानी कोष र त्यसको आवश्यकता वार्षिक रूपमा तयार गर्नेछ ।

२. कुनैपनि जिल्लाले आर्थिक व्यवस्थापनका लागि ट्रेजरी सिंगल एकाउन्ट (Treasury Single Account) प्रणाली लागू भए (अनुसुची डी हेर्नुहोस्) अनुमानित खर्चको ५० प्रतिशत सम्म पूर्व भुक्तानी दिन सकिनेछ । तर वैकल्पिक आर्थिक व्यवस्थापन प्रणाली प्रयोगमा ल्याउने जिल्लाहरूलाई यो सुविधा दिइनेछैन । रकमको अन्तिम भुक्तानी सम्बन्धित जिल्लाले शुरूमा लिएको रकम कट्टा गरी दिइनेछ । SN RTP अनुसारको समान खरिद प्रक्रिया र सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षा पूरा गर्न नसकेको र लागत अनुसारको परिणाम दिन नसकेका जिल्लाले लिएको पूर्व भुक्तानी समेत फिर्ता गर्नुपर्नेछ । कार्यक्रम व्यवस्थापन इकाइ र सहभागी जिल्लाहरूको बीचमा स्तरीय करार गरिनेछ जसमा रकम भुक्तानी सम्बन्धी आवश्यक बुँदाहरू स्पष्ट उल्लेख हुनेछ । कार्यक्रममा देखिन आएको बढी खर्च सम्बन्धित जिल्लाले नै व्यहोनुपर्नेछ । प्रक्रिया २ ले तोकेको र करारमा उल्लेखित रकम मात्र परियोजनाले व्यहोर्नेछ । यदी कुनै जिल्लाले डोलिडारले तोके बमोजिमको स्तरिय कार्य सम्पादन गर्न नसकेको खण्डमा प्रक्रिया २ अनुसारको रकम उपलब्ध गराउनेछैन ।

३. प्रक्रिया २ अनुसार जिल्लाले डोलिडारले तोके अनुसार वा सो भन्दा राम्रो परिणाम हस्तान्तरण गरेमा भने लगानी गर्नेछ ।

४. प्रक्रिया २ अनुसारको रकम भुक्तानी सडक पुन निर्माण वा मर्मत सम्भार डोलिडारले तोकेको स्तर अनुसार प्रति किमि वा सम्पूर्ण लम्बाई पूरा भए गरिनेछ । पुल पुलेसा र कल्भर्टको हकमा हरेक स्ट्रक्चरको नभई एकमुष्ट गरिनेछ । यस कार्यक्रमले प्रक्रिया डोलिडारले तोके बमोजिमको झोलुङ्गे पुल र गाडी चल्ने पुल निर्माणका लागि रकम विनियोजन गर्नेछ । तर त्यस्तो कार्य प्राविधिक रूपमा खर्च गर्न योग्य हुनुपर्नेछ ।

Window 2: सडकको स्तरोन्नति

५. प्रक्रिया २ अन्तरगतको कोष कुनैपनि जिल्लामा उपलब्ध हुन सक्नेछ, जसले (अ) स्थानीय वित्त आयोग (LBFC's) को आधारभूत शर्त पास गरेको हुनुपर्नेछ। (आ) स्थानीय विकास मन्त्रालयले तोके बमोजिमको कार्य सम्पन्न गरेको हुनुपर्नेछ। (इ) परियोजनालाई आवश्यक पर्ने गरि तय गरेको शर्तहरू परियोजना व्यवस्थापन इकाइबाट मूल्यांकन गरिदा सन्तोषजनक पाइएको हुनुपर्नेछ। प्रक्रिया २ ले सडक सुधार र नयाँ पुल पुलेसा निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउनेछ। यस प्रक्रियाबाट रकम भुक्तानी गर्दा परम्परागत कार्यसम्पादन पद्धतिलाई नै आधार मान्नेछ। डोलिडारले तोकेबमोजिम परियोजनाले झोलुङ्गे पुल अथवा गाडी चल्ने पुल निर्माणका लागि रकम विनियोजन गर्नेछ, तर त्यस्तो कार्य प्राविधिक रूपमा खर्च गर्न योग्य हुनुपर्नेछ।
६. सडक तथा नयाँ पुल पुलेसा निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्दा बाहैमास चल्ने गरी निर्माण गर्नुपर्दछ। यस्ता निर्माण तथा स्तोन्नतिको कार्य गर्दा अन्य आधारभूत कुराहरू निर्माण भएको नपाइएमा प्रक्रिया २ को रकम विनियोजन गर्न बाध्य हुनेछैन। यो प्रक्रिया २ कोष मौसमी सडक र पुल पुलेसा निर्माणमा खर्च गर्न पाइनेछैन। तर MoFALD ले तोके बमोजिमको SWAP अन्तर्गत झोलुङ्गे पुल पुलेसा निर्माणमा प्रक्रियामा प्रकृया २ को रकम प्रयोग गर्न सकिनेछ।
७. प्रक्रिया २ अनुसार रकम विनियोजन गर्दा निम्न कुराहरूलाई ध्यानमा राखिनेछ,
- जिल्लाले वार्षिक सडक मर्मत सम्भार योजनामा लगानी गरेको छ कि छैन,
  - जिल्ला सडकको वास्तविक तथ्यांक छ वा छैन,
  - DTMP पूर्ण स्तरिय छ वा छैन,
  - जिल्लाको कोषको सुदृढता र TSAC को प्रयोग छ कि छैन र
  - जिल्लाका सडक निर्माणतथा स्तरोन्नतिमा सरोकारवालाको सहभागिता र संलग्नता के कस्तो छ।

Component C: यस शिर्षक अन्तर्गत बाहैमास संचालन हुने सडक छेउछाउमा बजार संरचनाको निर्माणको सम्भाव्यता अध्ययन गर्नेछ। यो अध्ययनले बजार संरचना क्षेत्रहरूको सम्भाव्य सूचि प्रस्तुत गर्नेछ। यस अध्ययनले भ्यालु चेनको विश्लेषण गरि बजारहरूको वर्गीकरण गर्नेछ।

- १.५ परियोजना सहयोग अन्तर्गत निम्न ३ प्रकारका सडक क्रियाकलापहरू पर्दछन्,(अ) सडक स्तरोन्नती र सुधार (आ) नयाँ पुलपुलेसा निर्माण र (इ) मर्मत सम्भार कार्यहरू। सडक स्तरोन्नति र मर्मत सम्भार कार्यहरूले वर्तमान ग्रामिण सडकहरू जिल्ला सडक स्तरका फराकिलो हुनेछन्। सडक सानो रहेको क्षेत्रमा नयाँ अलाइन्मेन्ट कायम गरि फराकिलो बनाइनेछ, बाटोको दुवै छेउका किनारहरू सुधार गरिनेछ, पानीबाट जोगाउन पर्खालहरू निर्माण गरिनेछ, सडकको कम्प्याक्सन गरि ओटासिल सम्म गरिनेछ। सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभाव हरेक सडक/पुल निर्माण क्षेत्रमा फरक फरक हुने गर्दछ। सडक चौडा गर्दा र अलाइन्मेन्ट

परिवर्तन गर्दा निजी जमिन वा संरचनाहरूमा क्षति पुग्न सक्छ । त्यसैगरि रूख ढाल्ने, जंगलको विनाश हुने, जमिनको सतह सम्याउने कार्यले वर्तमान भूधरातलमा असर पर्न सक्दछ । सडक स्तरोन्नती गर्दा निस्किने पदार्थ र सडक पेटी उठाउनाले प्राकृतिक बहावमा रोकावट ल्याउन सक्छ । सडक निर्माण कार्य सुचारू गर्न ग्राभल र माटो खानी सञ्चालन गर्नुपर्दछ साथै सडकको सतह खाँदिलो पार्न भाइब्रेसन मैसिन प्रयोग गर्दा संरचनाहरूमा असर पुग्न सक्दछ । माटो, ढुंगा र ग्राभेल फिक्का खाडलहरू पर्न सक्छन् र खेतियोग्य जमिनबाट उर्वर माटो हटाउनाले उत्पादकत्वमा हास आउन सक्छ । नयाँ पुल पुलेसा, कल्भर्ट र सेतुहरू (bridges) सरदर २५ मिटर लम्बाइका हुनेछन् । सेतुहरू (bridges) १०० मिटर भन्दा बढी लम्बाइका विशेष अवस्थामा मात्र निर्माण गरिनेछन् । यस्तो अवस्थामा सक्दो सावधानी अपनाइनेछ । नयाँ पुल पुलेसा निर्माण गर्दा माटो फिक्कने, जग बनाउने, सपोर्ट दिने र खोलामा पर्खाल लगाउने जस्ता क्रियाकलापले निर्माणस्थलमा वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिमहरू देखा पर्नसक्छन् । तसर्थ परियोजनाले श्रमिकमा आधारित निर्माण कार्य अवलम्बन गर्नेछ । ठूला निर्माण औजारको प्रयोग सडक निर्माणमा मात्र गरिनेछ । विष्फोटक पदार्थको प्रयोग पूर्ण रूपले निषेध गरिएको छ ।

१.६ सडक तथा पुल पुलेसा निर्माणको प्रस्ताव यदि संरक्षित क्षेत्र, राष्ट्रिय निकुञ्ज, महत्वपूर्ण सम्पदा भएको क्षेत्र (UNESCO) ले सुचीकृत गरेका र भूक्षयको उच्च जोखिम भएको क्षेत्र, जोखिमपूर्ण क्षेत्र र लामा पुलपुलेसाको निर्माण जसले महत्वपूर्ण प्रजातीको बासस्थानमा प्रत्यक्ष असर पुऱ्याउने देखिन्छ, भने त्यस्ता प्रस्तावनाहरू कार्यान्वयन गरिनेछैन । मध्यवर्ती क्षेत्र, मध्यम स्तरीय भूक्षय, भिरालो बनोट, आरक्षित क्षेत्रहरू र अन्य क्षेत्रहरू जुन भौतिक, साँस्कृतिक र धार्मिक दृष्टिले महत्वपूर्ण मानिन्छन् त्यस्तो क्षेत्रमा सडक तथा पुल पुलेसा निर्माणको प्रस्ताव गर्दा शुरूमा नै सम्बन्धित निकायहरू जस्तै डोलिडार र विश्व बैंकको स्वीकृत लिन अनिवार्य हुन्छ ।

१.७ वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा ESMF को मूख्य उद्देश्य भनेको नै SNRTP अन्तर्गत निर्माण गरिने सबै भौतिक कार्यहरूमा वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षा सिद्धान्तको निर्देश गर्नु हो । यसले ग्रामिण सडक निर्माण तथा सडक स्तरोन्नति गर्दा वातावरण तथा समाजमा पर्न सक्ने असरहरूको पहिचान गर्ने, त्यस्ता असरहरूको भविष्यवाणी गर्ने र फाइदा तथा वेफाइदाको बारेमा मूल्यांकन गर्ने र नकारात्मक प्रभाव कम गर्ने प्रयत्न गर्ने तथा त्यस्ता प्रभाव समाधानका उपायहरू प्रस्ताव गर्ने गर्दछ । यो ESMF पुरानै ESMF मा आधारित छ, जुन RAIDP को लागी तयार गरिएको थियो । समाजका प्रबुर्द्ध वर्गहरू, समुदाय, कार्यक्रमसंग सम्बद्ध व्यक्तिहरू, गैहसरकारी संस्थाहरू, सामाजिक अभियन्ताहरू, कार्यक्रम नक्साङ्कन गर्ने इन्जिनियरहरू, जि.वि.स., जिल्ला प्राविधिक प्रमुख, DoLIDAR, MoFALD र अरू सरोकावाला, सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूसंग समन्वय गरी यो ESMF पुनः तयार पारीएको छ । SNRTP ले निर्देश गरेअनुरूप, RAIDP को लागि तयार पारीएको यो ESMF नेपाल सरकारको स्वीकृति पश्चात पुरानो ESMF लाई विस्थापित गरी लागू हुनेछ । यस ESMF लाई पुनः सम्पादन गर्नको लागी DoLIDAR ले एक स्वतन्त्र ESMF अध्ययन तथा मूल्याङ्कन समिति गठन गरेको थियो । यस समितिले कार्यक्रम सञ्चालन राम्ररी भएको तर बजेट अपुग भएको पाई

आवश्यक बजेट विनियोजनको लागि निश्चित सुभावहरू दिएको थियो । उक्त सुभाव यस ESMF मा समावेश गरिएको छ ।

कार्यक्रम सञ्चालित जिल्लाको वर्तमान वातावरणीय अवस्था

१.८ नेपाल मुख्यतः तीनवटा भौगोलिक क्षेत्रहरू जस्तै हिमाल, पहाड र तराईमा विभाजित छ । यी वातावरणीय/ पर्यावरणीय क्षेत्रहरू उत्तर देखि दक्षिण र पूर्वदेखि पश्चिमसम्म फैलिएको छ । यी नै क्षेत्रमा नेपालका मूख्य नदीहरूको सञ्चाल रहेको छ । पत्थरीलो भू-बनोट, डाँडाकाँडा र विविध वातावरणीय एवं हावापानी भएको यस देशमा सडक निर्माणको कार्य गर्नु आफैमा ठूलो जोखिम रहेको छ । मूख्यतया मध्य पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा धरातलिय जोखिमहरू बढी देखा पर्दछन् । SNRTP ले ३३ जिल्लामा सडक स्तरोन्तती तथा विस्तारको लक्ष्य राखेको छ जुन भिन्न भिन्न भौगोलिक स्थितिमा अवस्थित छन् । पहाडी तथा चुरिया क्षेत्रमा अवस्थित जिल्लाहरू र तराईका जिल्लाहरू वर्षात् मौषममा क्रमशः भूक्षय तथा वर्षाको समस्याले प्रभावित हुने गर्दछन् । तुलनात्मक रूपमा हिमाली क्षेत्र अलि सजिलो देखिएतापनि ढुङ्गा खस्ने र भूक्षयको जोखिम रहेको छ ।

१.९ परियोजनामा प्रस्तावित प्राय सबैजसो जिल्लाहरू मध्य पहाडी तथा तराई क्षेत्रमा पर्दछन् । पानीको बहावका कारण भूक्षय हुने समस्या यस क्षेत्रमा बढी देखा पर्दछ । पानी बहावको दृष्टिकोणले जिल्लाहरूको नक्सा हेर्दा (भू बनावट तथा पानी बहाव व्यवस्थापन विभागले तयार पारेको) तराई क्षेत्रमा अवस्थित जिल्लाहरू सुरक्षित देखिन्छन् । जब की मध्य पहाडी क्षेत्रका जिल्लाहरू अझ सुरक्षित श्रेणीमा पर्दछन् । केही प्रस्तावित जिल्लाहरू जस्तै, नुवाकोट, अर्धाखाँची र दाढमा पानी बहावको स्थिति कमजोर देखिन्छ । अस्थिर भू-बनोट भिरालो तथा चट्टानयुक्त पहाडमा वर्षातको समयमा भू-क्षय तथा पहिरो जाने समस्या बढी देखा पर्दछ । स-साना गरा र भिरालो जमिनमा खेती गर्नुपर्ने बाध्यकारी अवस्था हुनाले यस्ता ठाउँमा सडक निर्माण गर्दा समस्याहरू अझै बढी देखा पर्दछन् ।

उद्देश्यहरू

१.१० ESMF को प्रमुख उद्देश्य भनेको परियोजना लागु गर्दा वातावरण तथा समाजमा पर्ने प्रभावहरू न्यूनिकरण गर्ने निर्देशिका तथा कार्यबिधि तयार गर्नु हो । यसका विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्न अनुसार छन्:

नेपाल सरकार र विश्व बैंकका नीतिहरूका बीचमा समानता खोज्ने । दुवैका नीतिमा भएका अमिल्दा कुराहरू पहिचान गर्ने र तिनीहरूलाई हटाउने संयन्त्र तयार गर्ने ।

ग्रामिण सडक निर्माण र स्तरोन्तति तथा पुल, पुलेसा निर्माण गर्दा पर्न आउने सम्भावित नकारात्मक सामाजिक र वातावरणीय प्रभावहरू पहिचान गर्ने प्रकृयाको रूपरेखा तयार गर्ने । नकारात्मक वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभावहरूलाई न्यूनिकरण गर्ने योजना तयार गर्न

निर्देशीका उपलब्ध गराउने र वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव न्युनीकरण योजना कार्यान्वयन गर्ने संस्थागत व्यवस्थाको निर्देशन गर्ने ।

ESMF को रूपरेखा

१.११ यो ESMF का चार अध्यायहरू छन् । पहिलो अध्यायमा परियोजनाको छोटो व्याख्या र ESMF को उद्देश्य उल्लेख गरीएको छ । दोश्रो अध्यायमा नेपाल सरकारका लागु हुन सक्ने वातावरणीय तथा सामाजिक नीति निर्देशिका तथा ऐनहरूको व्याख्या गरिएको छ । यसै अध्यायमा विश्व बैंकका कार्य नीतिहरूको व्याख्या गरिएको छ, साथै विश्व बैंक र नेपाल सरकारले गरेका नितीगत व्यवस्थाहरू बीचमा रहेका अमिल्दा व्यवस्था पुरा गर्नको लागि गर्नु पर्ने यथोचित कार्यहरू उल्लेख गरेको छ । तेश्रो अध्यायले परियोजनाले पार्ने सम्भावित प्रभावहरूसँग जुझ्न र न्युनिकरणका योजनाहरू तयार गर्न वातावरणीय तथा सामाजिक रूपरेखाको बिस्तृत व्याख्या गरेको छ । चौथो अध्यायले प्रभाव न्यूनिकरण उपायहरूको कार्यान्वयनका लागि अनुगमन र मुल्याङ्कन संयन्त्रहरूको व्याख्या गर्दछ ।

दोश्रो अध्यायः नीति, नियम तथा निर्देशिकाहरू

नेपाल सरकारका सान्दर्भिक नीतिहरू

- २.१ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ : नेपालको आन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९ को उपधारा २ को सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार अनुसार राज्यले सार्वजनिक हितका लागि बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति लिन पाउँदैन र अर्काको सम्पत्तिमा कुनै किसिमको अधिकार जमाउन सक्दैन। सार्वजनिक कार्यका लागि भने कानुन बमोजिम उचित क्षतिपूर्ति दिएर उसको सम्पत्ति लिन सक्छ।
- २.२ अन्तरिम संविधानले आदिबाशी जनजातीहरूको सुरक्षा र विकास गर्नु राज्यको दायित्व ठानेको छ। आदिबाशी जनजातीहरूको उत्थानका लागि सरकारले सन् १९९७ मा एउटा समिति गठन गरेको थियो। उनीहरूको विकासका लागि संसदले सन् २००२ मा राष्ट्रिय कोष निर्माण गर्नका लागि एउटा विधेयक पास गर्यो। यस कोष मार्फत त्यस्ता जातजातिको भाषा, संस्कृतिको जगोन्ना गर्नका साथै उनीहरूलाई अधिकार सम्पन्न पार्ने काम भएको छ। त्यसैगरी, नेपाल सरकारले दलित र महिलाहरूको अधिकार संरक्षणका लागि दलित आयोग तथा राष्ट्रिय महिला आयोग गठन गरेको छ।
- २.३ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, १९९८, र स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलि १९९९, सार्वजनिक खरीद ऐन २०६५: स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले स्थानीय निकायहरूलाई राजनैतिक, प्रशासनिक तथा आर्थिक स्वायत्तता प्रदान गर्नका साथै स्थानीय स्तरमा जनसहभागिता बढाउन वकालत गर्दछ। यस ऐनले स्थानीय निकायहरूलाई तीन तहमा वर्गीकरण गरेको छ। गाउँ तहमा गाउँ विकास समिति, शहरमा नगरपालिका, जिल्लामा जिल्ला विकास समिति। यस ऐनले स्थानीय निकायहरूलाई आफ्नै विवेकमा आवधिक तथा वार्षिक योजनाहरूको निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्न अधिकार प्रदान गर्दछ। राजनैतिक हलचलका कारणले सन् २००१ देखि स्थानीय निकायको निर्वाचन हुन सकेको छैन।
- २.४ सार्वजनिक सडक ऐन, १९७४ : यस ऐनले सडकको प्रभाव क्षेत्र भित्र स्थायी किसिमको संरचना निर्माण गर्न निषेध गरेको छ। यदि परियोजनालाई सडक निर्माणको अवधिमा अस्थायी रूपमा जमीन वा अन्य सम्पत्तिको आवश्यकता पर्दछ भने सो जमीन वा सम्पत्तिको क्षतिपूर्ति सम्बन्धित प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट निर्धारण गरी उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ। यस ऐनले निर्माण अवधिमा पुग्न जाने क्षतिको समेत क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरेको छ।
- २.५ वातावरण संरक्षण ऐन, १९९७ र वातावरण संरक्षण नियमावली, १९९७ : वातावरण संरक्षण ऐन १९९७ अनुसार सडक लगायत सबै विकास परियोजनाहरूको आवश्यक वातावरणीय लेखाजोखाको तह निश्चित गर्न (IEE वा EIA) वातावरणीय छनौट गर्नु पर्दछ। वातावरणीय छनौटका शर्तहरूमा परियोजनाको किसिम, आकार, स्थान, तथा मूल्य आदि पर्दछन्। सामान्यतया,

ग्रामीण सडकको पुनः सुधार गर्ने साना परियोजनाहरूले वातावरणमा उल्लेख्य प्रभाव पार्दैन र त्यस्ता परियोजनामा सामान्य वातावरणीय मूल्याङ्कन गरे पुग्छ ।

२.६ वन ऐन, १९९३ र वन नियमावली, १९९५ : सडक निर्माण तथा सुधार गर्दा वन क्षेत्र प्रयोग हुने भएमा सडक परियोजनाले वन ऐन र नियमावलीमा भएका व्यवस्थाहरूको पालन गर्नु आवश्यक हुन्छ । वन ऐनको दफा ६८ (१) अनुसार राष्ट्रिय प्राथमिकताको विकास परियोजनाले वातावरणमा ठूलो प्रभाव नपार्न भएमा र परियोजना सम्पन्न गर्न अन्य कुनै विकल्प नभएमा वन क्षेत्रमा त्यस्ता परियोजना कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ । यसको लागि सरकारी (DFO) तथा स्थानीय (सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह) वन अधिकारीहरूको स्विकृति लिनु पर्दछ । वनक्षेत्रमा प्राथमिकतामा परेका परियोजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा परियोजनाबाट प्रभावित मानिसहरूको अग्रिम स्विकृती लिनुका साथै उनीहरूलाई उचित क्षतिपूर्ति पनि दिनुपर्दछ भनी वन नियमावलीले उल्लेख गरेको छ । वन नियमावली अन्तर्गत संरक्षित वनस्पतिका विभिन्न जाती र वन पैदावारहरूको सूची अनुसुची १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.७ वन निर्देशिका वातावरणीय संरक्षणलाई ध्यानमा राखेर वन विभागले विकास कार्यको लागि निम्न निर्देशिकाहरू तयार पारेको छ ।

वन उत्पादन संकलन, विक्री तथा वितरण निर्देशिका, १९९८

सामुदायिक वन निर्देशिका, २००९

सामुदायिक वन इन्भेन्ट्री निर्देशिका, २००५

विकास कार्यका लागि वन क्षेत्र प्रयोग सम्बन्धी निर्देशिका, २००६

माथि उल्लेख गरिएका निर्देशिकाहरूले विभिन्न प्रकृया तथा फर्मेट तयार गरी वन फडानी गर्न पूर्व गरीब, पछाडी पारिएका समूह, आदिबासी, जनजाति, मधेसी, महिला आदिको प्रत्यक्ष सहभागितामा वन फॅडानी (बिरुवाहरू निकाल्ने), काठको मूल्यांकन, लागत र सामुदायिक वन विकासको अवधारणालाई अगाडी बढाउनुपर्दछ । सामुदायिक वन इन्भेन्ट्री निर्देशिकाले विस्तृत रूपमा काठको स्टक, वनपैदावार निकासीको सम्भावना साथै सम्बन्धित प्रकृयाहरूको स्वीकृति, तरिका र मूल्यांकन प्रकृया निर्देश गरेको छ । सो कार्यको स्वीकृतीको लागि सरकारी कार्यालय र यसका कर्मचारीहरू जवाफदेही हुनेछन् ।

२.८ राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, १९७२ : यस ऐन अनुसार रुख विरुवा काट्ने, घर तथा अन्य संरचना बनाउने, ढूंगा/चट्टानको खानी सन्चालन गर्ने, पानीको वहाव परिवर्तन गर्ने जस्ता निकुञ्जलाई हानी पुर्याउने कुनै पनि कृयाकलापहरू गर्न पाइँदैन । संरक्षित क्षेत्रमा गर्न रोक लगाइएका कार्यहरू यस प्रकार छन् : शिकार गर्ने, वनका कुनै पनि चीजलाई हानी पुर्याउने वा हटाउने, गाईबस्तु चराउने, खानी सन्चालन गर्ने, पार्क, वा कुनै पनि किसिमका घर ठहराजस्ता संरचनाहरू निर्माण गर्ने नदीको बहावलाई रोक्ने वा बदल्ने आदि । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षण क्षेत्र भित्र कुनै पनि किसिमको हस्तक्षेप गर्दा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा

वन्यजन्तु संरक्षण विभागको सिफारिसमा वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयको स्विकृति लिनुपर्दछ । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन १९७२ ले संरक्षित सुचीमा राखेको स्तनधारी जनावर, चरा तथा घस्त्रने जनावरहरूको सुची अनुसुची २ मा राखिएको छ ।

२.९ जग्गा प्राप्ति ऐन, १९७७ तथा जग्गा प्राप्ति नियमबली, १९७० : जग्गा प्राप्ति ऐन, १९७७ र जग्गा प्राप्ति नियमबली, १९७० ले सार्वजनिक कामका लागि गरिने जग्गा अधिकरण तथा त्यसमा दिइने क्षतिपूर्तिको कार्यविधिहरू बारे स्पष्ट उल्लेख गरेको छ । यस ऐनको दफा ३ अनुसार सार्वजनिक उद्देश्यका लागि आवश्यक पर्ने कुनै पनि जग्गा क्षतिपूर्ति दिएर मात्र अधिग्रहण गर्न सकिन्दछ । नियमानुसार यदि सरकारले पहिले नै जग्गा धनीको स्वीकृतिमा सार्वजनिक हितको लागि जग्गा प्रयोगमा लिइसकेको छ भने उक्त जग्गालाई अधिग्रहण गर्नु पर्दैन । तर जग्गा प्राप्ति ऐनको धारा २६ अनुसार मुवाब्जा दिनुपर्ने हुन्छ । धारा २७ अनुसार सार्वजनिक उद्देश्यको लागि सम्भौता गरेर जग्गा प्रयोगमा लिइसकेको छ भने थप अन्य कानुनी प्रक्रियाहरू अगाडी बढाउनुपर्ने जरूरी छैन । धारा २६ र २७ विकास निर्माणका लागि जग्गा अधिग्रहण गर्न सहयोगी रहेको छ । निम्नलिखित प्रक्रियाहरू यस धारामा रहेका छन् :

- जग्गा प्राप्तिको लागि सम्मितिल गर्नुपर्ने सुरुवाती कागजातहरू पेश गर्ने ।
- जग्गा अधिग्रहण गर्ने सूचना (परियोजनाको स्थानीय कार्यालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, स्थानीय सरकारी निकायहरू, जिल्ला मालपोत कार्यालय) मा निम्न कुराहरू सुचित गरिएको हुनुपर्नेछ :
  - कुन जग्गा के का लागि आवश्यकता परेको हो,
  - जग्गा संगसगै अन्य कुनै सम्पति पनि प्राप्ति गर्नुपर्ने छ, छैन,
  - अधिग्रहण गर्ने जग्गाको पूर्ण जानकारी,
  - अधिग्रहण गर्ने जग्गाको कित्ता नं., क्षेत्रफल, आदि
- जिल्ला मालपोत कार्यालयमा जग्गा स्वामीत्व हस्तान्तरण ।
- उक्त जग्गा नेपाल सरकारको नाममा हस्तान्तरण ।

२.१० भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, १९८२ नेपालले भू संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, १९८२ प्रयोगमा ल्याएको छ । भू तथा जलाधार संरक्षण अधिकृतलाई धारा ४ ले निम्नलिखित कुराहरू गर्नसक्ने अधिकारहरू दिएको छ ।

- बाँध, इम्ब्याकमेन्ट, गरा सुधार, डाइभर्जन च्यानल र रिटेनिङ पर्खाल निर्माण तथा मर्मत
- भू क्षय अधिक हुने ठाउँमा हरियाली संरक्षण तथा बृक्षारोपण कार्यक्रम संचालन र
- भू तथा जलाधार संरक्षणको लागि नियमित कृषि कार्यक्रम संचालन ऐनको धारा १० अनुसार भू तथा जलाधार संरक्षण अधिकृतलाई निम्नलिखित कुराहरू गर्नसक्ने अधिकारहरू दिएको छ ।

- इयाम, ड्रेनेज तथा नालाहरूको निर्माण,
- व्यक्तिको स्वामित्वमा रहेको बोटबिरुवाहरूको कटान,
- बालुवा, दुंगा तथा माटो निकाल्ने, ठोस फोहोरको निश्कासन गर्ने,
- आवासिय तथा औद्योगिक क्षेत्र जलाधार सुरक्षा क्षेत्रमा स्थापित गर्ने ।

२.११ श्रम ऐन, २०४८ (पहिलो संसोधन २०५४) यो ऐनको धारा ५ ले कामदारको स्वास्थ्य र सुरक्षा व्यवस्थालाई व्याख्या गरेको छ । रोजगारदाताले निम्न कुराहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- रोजगारदाताले कामदारको स्वास्थ्य र सुरक्षाको प्रत्याभूती गर्नुपर्ने,
- स्वच्छ र सुरक्षित काम गर्ने वातावरण दिनुपर्ने,
- काम गर्दा हुन सक्ने खतरालाई ध्यानमा राखि व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरणहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- काम गर्ने समयमा प्रशस्त पिउने पानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- पुरुष तथा महिला एवम् अन्य मजदुरहरूको छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था हुनुपर्ने,
- त्यस्तै आँखा तथा अन्य संवेदनशिल अंगहरूको सुरक्षाका लागि चाहिने अत्यन्त आवश्यक उपकरणहरूको व्यवस्था गरेको हुनुपर्ने ।

२.१२ बालश्रम ऐन, २०५६ यो ऐनले १६ वर्ष मुनीका बालबालिकाहरूलाई कलकारखाना, खानी तथा अन्य जोखिम युक्त कामहरूमा सहभागी गराउन निषेध गरेको छ । यो ऐन तथा अन्यले निर्माण स्थललाई जोखिमयुक्त क्षेत्रका रूपमा राखेको छ ।

२.१३ श्रमिक नियमावली, २०५० यस नियमावलीको धारा ३ अनुसार उस्तै प्रकृतिका कामका मजदुरको पारिश्रमिक (ज्याला) मा कुनैपनि भेदभाव हुनेछैन ।

२.१४ अन्तरराष्ट्रिय श्रमिक संगठन (आई एल ओ १६९) : यसको दफा ७ ले आदिबासी तथा जनजातिलाई विकास कार्यमा सहभागि हुने अधिकार प्रदान गर्दछ । त्यस्तै राष्ट्रिय विकासका योजना तथा कार्यक्रमहरू संचालनमा ल्याउँदा योजना र कार्यक्रममा उनीहरूको राय सल्लाहलाई अनिवार्य बनाइएको छ । त्यस्तै दफा १२, १३, १४ र १५ ले आदिबासी जनजातिहरूको परापूर्व देखि बसोबास गरेको भएका ठाउँहरू र प्राकृतिक स्रोतसाधनहरूमाथि उनीहरूको अधिकारको रक्षा गरेको छ । दफा १६ अनुसार उनीहरूले परापूर्व देखि बसोबास गरेको स्थान र प्राकृतिक स्रोतसाधन माथिको उनीहरूको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दै उनीहरूलाई निर्णय प्रकृया र पूनर्बास प्रकृयामा सहभागि गराएर क्षति भएको सम्पत्ति र चोटपटको पूर्ण क्षतिपुर्ति दिनुपर्ने कुरा राज्यको ऐनमा अनिवार्य रूपले विशेष व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

नेपाल सरकारको कानुनी रूपरेखा तथा निर्देशिकाहरू

२.१५ वातावरणीय निर्देशिकाहरू : सडकसँग सम्बन्धित वातावरणीय निर्देशिकाहरूमा राष्ट्रिय EIA निर्देशिका १९९३ र सडक क्षेत्र वातावरणीय व्यवस्थापन निर्देशिका, १९९७ पर्दछन् । यी निर्देशिकाहरूले वातावरणीय व्यवस्थापन तथा नकारात्मक प्रभावलाई न्युनिकरण गर्ने उपायहरूलाई परियोजनामा समायोजन गर्न निर्देशित गर्दछ । यी निर्देशिकाहरूले खासगरी ढूङ्गा खानी र खाल्डाहरूको व्यवास्थापन, निर्माण सामग्रीहरूको संग्रह गर्ने तथा माटो फाल्ने ठाउँ छान्ने, क्याम्प (अस्थायी टहरा) को सञ्चालन, माटोको काम तथा जमीनको भिरालो सतह स्थिर पार्ने काम, ढूङ्गा फोइने, आदि ठाउँको चयन गर्ने निर्देशित गर्दछ ।

२.१६ जग्गा मार्गनिर्देशिकाहरू : यो निर्देशिकाले जग्गा प्रप्ति ऐन, १९७७ ले गरेको व्यवस्था अनुसार जग्गा अधिग्रहण गर्ने प्रक्र्या वर्णन गरेको छ ।

२.१७ अन्य उद्देश्यका लागि वन क्षेत्र उपलब्ध गराउने कामको कार्यविधि, २००६ : यो कार्यविधि अनुसार EPA/EPR को प्रावधान कुनै परियोजनामा लागु भएन भने न्युनिकरणका आवश्यक उपायहरूलाई कार्यान्वयनको अवधिमा समावेश गरिनु पर्दछ । बनक्षेत्रभित्र गरिने हस्तक्षेपका लागि जिल्ला वन कार्यालय र वन उपभोक्ता समूहको अग्रीम स्विकृति आवश्यक पर्दछ ।

२.१८ नेपालका वन क्षेत्रको गुरुयोजना, १९८८ : वन क्षेत्रको गुरुयोजनाले विभिन्न किसिमका वनहरूमा कसरी हस्तक्षेप गर्ने भन्ने कुराको कार्यविधि स्पष्ट पारेको छ । सरकारी मातहतमा रहेका राष्ट्रिय वनमाथिको कुनै पनि किसिमको हस्तक्षेप (जस्तै: रुख काट्ने, जमीन अधिग्रहण गर्ने, संरक्षित प्रजातिहरूलाई हटाउने आदि) गर्नुपरेमा सम्बन्धित अधिकारीको अग्रीम स्विकृतिको आवश्यक पर्दछ । यदि त्यो बन कुनैसमूदायलाई उपभोग गर्न दिइएको रहेछ भने सम्बन्धित उपभोक्ता समूहको पनि अनुमति आवश्यक पर्दछ ।

२.१९ मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, १९९६ मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, १९९६ ले मध्यवर्ती क्षेत्रमा निम्न लिखित कार्यहरू गर्ने गरी वार्डनलाई अधिकारहरू दिइएको छ ।

- अनाधिकृत रूपमा रुख कटान, बनजंगल बिनाश गरेको जग्गा नियन्त्रणमा लिने,
- बनबिनाश तथा डढेलो नियन्त्रण गर्न आवश्यक कदम चाल्ने,
- ढुङ्गा, बालुवा तथा खानी उत्खनन् कार्यहरू,
- मध्यवर्ती क्षेत्र भित्रका नदी, खोला तथा पानीका स्रोतहरूमा विषालु तथा विष्फोटक पदार्थ प्रयोगको नियन्त्रण,
- गैरकानुनी शिकार तथा कुनैपनि बन्यजन्तु विनाश सम्बन्धी क्रियाकलापको नियन्त्रण ।

२.२० सडक निर्माण सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय कानुनी प्रावधानहरूमा नेपालले पनि हस्ताक्षर गरेको छ ।

जसअनुसार वातावरणीय सुरक्षालाई ध्यानमा राखेर सडक नक्सांकन गर्नुपर्ने हुन्छ । उदाहरणका लागि जैविक विविधता सम्बन्धी विषयमा नेपालले रियो द जेनेरियोमा जुन १२, १९९२ मा

हस्ताक्षर गरेको थियो । यस महासन्धिले परियोजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा जैविक विविधतामा पर्ने नकारात्मक असरहरूलाई न्यूनीकरण गर्न वातावरणीय मूल्यांकन गर्नुपर्ने आवश्यकता सम्बन्धी एउटा फराकिलो रूपरेखा तयार पारेको छ । यस महासन्धिको धारा १४ ले नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरण गर्ने प्रभाव मूल्यांकन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । विस्तृत रूपमा यसले हस्ताक्षर गर्ने सम्पूर्ण पक्षलाई वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकनको लागि उपयुक्त प्रक्रिया अपनाउन जनसहभागिता, सुचना आदानप्रदान तथा तत्कालै जैविक विविधतामा असर पर्ने सक्ने खतरालाई ध्यानमा राखि थप कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तै कानुनी बाध्यकारी कदम संचालन गर्नका लागि अन्तरराष्ट्रिय रूपमा निम्न कुराहरू पालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघिय महासन्धि, १९९२
- दक्षिणपूर्वी एसिया र प्यासिफिक क्षेत्रको वनस्पति संरक्षण सम्झौता (संसोधन, १९५६)
- दुर्लभ वन्यजन्तु र वनस्पतिको अन्तरराष्ट्रिय व्यापार महासन्धि, १९७३
- रामसार महासन्धि, १९७१
- विश्व सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक सम्पदा संरक्षण महासन्धि, १९७२

२.२१ सार्वजनिक कार्य निर्देशिका, २००२ : यो निर्देशिकाले ठेकेदारलाई ढूँगा माटो आदि निकाल छानिएको खानी मध्ये कुनै पनि खानीबाट करारमा उल्लेख भए बमोजिमका निर्माण सामग्रीहरू निकाल अनुमति दिन्छ । परियोजना व्यवस्थापकले कार्यसञ्चालनको अवस्था, कानुनी हैसियत, गुणस्तर र छानिएका ठाउँहरूबाट निकलने संभावित परिमाणका बारेमा परीक्षण गर्नुपर्दछ । ठेकेदारले खानी तथा भूगर्भ विभाग, जिविस, DFO, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिसँग समन्वयन गरी ठेका अनुमति पत्र लिनु पर्दछ । वातावरणका दृष्टिले संवेदनशील खानी छानिएमा त्यसलाई स्विकार गर्न सकिदैन भन्ने कुरा पनि निर्देशिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

२.२२ निर्माण सामग्रीहरू निकाल्ने विषयमा सरकारी नीति : स्थानीय स्वायत्त शासन नियमवली, १९९९ ले (नदी वनको सीमाभित्र पर्दछ भने) DFO र स्थानीय विकाष अधिकारीलाई गिट्टी, वालुवा निकाल्ने अनुमतिपत्र दिन पाउने अधिकार दिएको छ । EPR मा भएको व्यवस्थाले यस्ता गतिविधिहरूले ल्याउने वातावरणीय प्रभावको लेखाजोखा र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्न तथा सम्बन्धित मन्त्रालयबाट स्विकृत गराउन अनिवार्य गरेको छ । खानी तथा खनिज ऐन, १९८५ अनुसार कुनै पनि ठाउँबाट निर्माण सामग्री निकाल अनुमति दिनु अघि त्यहाँबाट त्यस्ता सामग्री कति मात्रामा निकाल मिल्दछ, सो को परिमाण पत्ता लगाउनु पर्दछ । नदी र बगर वरिपरिको वातावरणीय अवस्था संरक्षण गर्नका लागि कुनै विशेष शर्तहरू उल्लेख गर्ने कानूनी दस्तावेजहरू (कागजपत्रहरू) छैनन् । खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन १९९६ ले त्यस्ता क्षेत्रहरूको वातावरण संरक्षण गर्ने उपायहरू अवलम्बन गरिनु पर्दछ भन्छ । वातावरणीय व्यवस्थापन निर्देशिका, १९९९ (DoR) का अनुसार खानी क्षेत्र मानिसको वासस्थान, पानी ट्याइकी वा पानीको अन्य श्रोत, खेती गरिने जमीन, र पूल भएको ठाउँहरूबाट टाढा हुनुपर्दछ । पाखा तथा अन्य क्षेत्रमा खानी सञ्चालन गर्दा EPR का आवश्यक प्रावधानहरू पुरा गरी खानी तथा भूगर्भ विभागबाट अनुमतिपत्र लिनु पर्दछ । वन नियमावली, १९९५ र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु

संरक्षण ऐन, १९७२ ले पनि सामुदायिक लगायत अन्य वन क्षेत्रहरूमा दूंगा खानी सञ्चालन गर्न बन्देज गरेको छ ।

जोखिममा रहेका समूदायहरूलाई सहयोग गर्नका लागि नेपाल सरकारका नीतिहरू

२.२३ तीन वर्षे अन्तरिम योजना, २००७-२०१० : यो योजनामा आदिबाशी जनजाति र अन्य उपेक्षित समूहका मानिसहरूको समावेशी विकासको लागि निम्न नीति लिइएको छ : (i) सामाजिक समावेशीकरणका लागि वातावरण सिर्जना गर्ने, (ii) उपेक्षित समूदायको नीति निर्माण तथा निर्णय लिने प्रकृयामा सहभागिता बढाउने, (iii) उपेक्षित समूदायहरूका लागि विशेष कार्यकमहरू बनाउने, (iv) शिक्षा, रोजगार, आदिमा सकारात्मक विभेद वा आरक्षणको व्यवस्था गर्ने, (v) त्यस्ता समूदायहरूको संस्कृति, भाषा तथा ज्ञानको संरक्षण गर्ने, (vi) विकासमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्ने, र (vii) देशको सम्पूर्ण आर्थिक ढाँचालाई सामाजिकरूपमा नै समावेशी बनाउने ।

२.२४ आदिबाशी जनजातीहरूको विकासका लागि राष्ट्रिय कोष ऐन (२००२), राष्ट्रिय मानवअधिकार कार्य योजना ऐन (२००५), राष्ट्रिय महिला आयोग (२००२), राष्ट्रिय दिलित आयोग (२००२) : यी ऐनहरूले आदिबाशी, सीमान्तकृत, दलित तथा महिलाहरूको अधिकारको सूरक्षा र सम्बद्धन गर्नका लागि सम्बन्धित आयोगहरूको गठन गर्न अनुमति प्रदान गरेको छ ।

२.२५ आइ. इल. ओ महासचिव १६९ को आदिबासी जनजाति र यु.एन को आदिबासी जनजाति अधिकार (UNDRIP, २००७) : नेपाल सरकार आइ. एल. ओ घोषणापत्र १६९ र संयुक्त राष्ट्रसंघको आदिबासी जनजातीहरूको अधिकार रक्षा सम्बन्धी घोषणापत्र २००७ मा प्रतिबद्ध रहेको छ । यी दुवै घोषणापत्रहरूले मानवअधिकार र आदिबासीहरूको आधारभूत स्वतन्त्रताको बारेमा वकालत गर्दछ । आइ. एल. ओ १६९ को अवधारणा अनुसार नेपालले ५९ वटा आदिबासी जनजाति समुहहरू पहिचान गरेको छ साथै राष्ट्रिय आदिबासी जनजाति ऐन २००२ पनि संशोधन गरिसकेको छ । यो ऐनले ५९ वटा आदिबासी समुहहरूमा समुन्नत आदिबासी समुह, पिछडिएको आदिबासी समुह र लोपोन्मुख आदिबासी समुह गरि वर्गीकरण गरेको छ । आइ. एल. ओ १६९ अन्तरराष्ट्रिय रूपमा बाध्यकारी सचिव हो तर नेपालले हालसम्म यसको राष्ट्रिय कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्न सकेको छैन । परियोजनाले त्यस्ता समूहहरूलाई उच्च प्राथमिकताका साथ सम्पर्क तथा छलफलका चरणमा सम्पर्क गर्ने र प्रभाव न्यूनीकरण गर्ने छ ।

विश्वबैंकको वातावरणीय तथा सामाजिक सूरक्षा नीतिहरू

SNRTP मा लागु हुने विश्वबैंकका वातावरण तथा सामाजिक सूरक्षा नीतिहरू निम्न बमोजिम छन् :

२.२६ वातावरण मूल्याङ्कन (कार्ययोजना ४.०१) : विश्व बैंकको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालित परियोजनाहरू वातावरणीय दृष्टिकोणले उचित तथा दिगो छन् र परियोजनाबाट वातावरणमा पार्ने सम्भावित प्रभावहरूको उचित विश्लेषण गरिएको छ भन्ने निश्चित गर्नका लागि वातावरण

लेखाजोखा गर्ने कार्य गरिन्छ । विश्व बैंकको कुनै पनि परियोजना सञ्चालन गरिएको क्षेत्रमा परियोजनाले वातावरणीय खतरा वा नकारात्मक प्रभावहरू पार्ने देखिएमा सम्भावित खतराहरू, त्यस्ता खतरालाई कम गर्ने उपायहरू र वातावरण व्यवस्थापनको योजना देखाउने गरी वातावरण लेखाजोखाको आवश्यकता पर्दछ ।

२.२७ प्राकृतिक बासस्थान (कार्ययोजना ४.०४) : यदि कुनै परियोजनाले प्राकृतिक बासस्थानहरूमा प्रत्यक्ष (जस्तै संरचना निर्माण गर्दा) वा अप्रत्यक्ष रूपले (परियोजना संचालन गर्दा भएको मानविय गतिविधिको कारणले) ठूलो परिवर्तन वा हानी गर्दछ वा त्यस्तो बासस्थानलाई बस्न अयोग्य बनाउने सम्भावना छ भने त्यस्तो परियोजनामा प्राकृतिक बासस्थानको नीति लागू हुन्छ (यसमा कुनै क्षेत्रको लगानी अथवा आर्थिक मध्यस्थर्कर्ताको ऋणबाट सञ्चालित जुनसुकै उप परियोजनासमेत समावेश हुन्छन्) । यो नीतिभित्र बढी खतरायुक्त (कानूनद्वारा संरक्षित वा संरक्षणका लागि प्रस्ताव गरिएको वा उच्च पर्यावरणीय महत्व भएका) र कम खतरामा रहेका प्राकृतिक बासस्थानहरूका लागि पुरा गर्नुपर्ने भिन्दा शर्तहरू छन् । “ठूलो परिवर्तन वा क्षय” सम्बन्धी बैंकको व्याख्या हरेक परियोजनाका लागि छुटटा छुटटै छ र यो वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) बाट प्राप्त गरिएको जानकारीमा आधारित हुन्छ ।

२.२८ वनजङ्गल (कार्ययोजना ४.३६) : यो नीति वनक्षेत्रमा ठूलो प्रभाव पार्नसक्ने सम्भावना भएको विश्व बैंकद्वारा प्रायोजित अन्य हस्तक्षेपकारी परियोजनाहरूका लागि लागू हुन्छ । बैंकले व्यापारिक प्रयोजनका लागि वन फँडानी गर्ने कामलाई आर्थिक मद्दत गर्दैन, बरू यसले वनविनाश रोक्ने, बनक्षेत्रले वातावरणमा योगदान पुर्याउने, बृक्षारोपण प्रबर्धन गर्ने, गरीबी घटाउने तथा आर्थिक विकासलाई प्रोत्साहित गर्ने, आदि लक्ष्य राख्दछ ।

२.२९ भौतिक सांस्कृतिक श्रोत (कार्ययोजना ४.११) : विश्व बैंकले कुनै पनि देशको भौतिक तथा सांस्कृतिक श्रोतहरूको व्यवस्थापन गर्न र यस्ता श्रोतहरूमा विकास परियोजनाले ल्याउने नकारात्मक प्रभाव हटाउन तथा कम गर्न सहयोग गर्दछ । यो नीति EA (वातावरणीय लेखाजोखा) आवश्यक पर्ने जुनसुकै परियोजनाका लागि लागू हुन्छ ।

२.३० ईच्छा विपरीत गराइने पुनर्वास कार्ययोजना ४.१२ : जग्गाधनीको ईच्छा विपरीत गरिने जग्गा अधिग्रहणसम्बन्धी विश्व बैंकको नीतिको प्रमुख उद्देश्यहरू निम्न छन् । परियोजना सञ्चालनका सबैखाले विकल्पहरूको खोजी गरी कसैको ईच्छा विपरीत पुनर्वास गराउने काम सम्भव भएसम्म नगर्ने वा त्यस्तो संभावनालाई सकेसम्म कम गर्ने, यसरी स्थानान्तरण गरिएका मानिसहरूलाई उनीहरूको पूर्व जीवनस्तर प्राप्त गर्न, आय क्षमता, उत्पादन क्षमता बढाउने वा कम्तिमा पनि पहिलेको जस्तै क्षमता कायम राख्न सहयोग गर्ने, पुनर्वासको विभिन्न कृयाकलापमा भाग लिन उनीहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने । जमीनको जेसुकै कानूनी हैसियत भए पनि प्रभावित मानिसहरूलाई सहयोग गर्ने । यो नीतिभित्र स्थानान्तरण गर्ने कुरामात्र नभई त्यसरी ठाउँ सार्दा विनास हुने अन्य कुराहरूसमेत समेटिन्छन् । जस्तै, जमीन, घर वा अन्य भौतिक सम्पत्तिहरू । कुनै स्थायी सम्पत्तिको विनास वा त्यस्तो सम्पत्तिमा हुने पहुँचको समाप्ति,

आयश्रोतहरूको नास अथवा उनीहरूको जीविकोपार्जन माध्यम आदि समेत ख्याल गरिनुपर्दछ साथै सोही नीति अनुसार पुनर्वास कार्ययोजना तयार गर्नुपर्दछ । परियोजनाबाट २०० भन्दा कम मानिसहरू प्रभावित भएमा एउटा छोटो पुनर्वास योजना तयार गर्न सकिन्छ । परियोजना तयार गर्नेबेलामा परियोजनाले ल्याउन सक्ने सम्पूर्ण प्रभावहरूको लेखाजोखा गर्न नसकिने अवस्था भएमा पुनर्वास नीतिको खाका तयार गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । पुनर्वास कार्ययोजना र पुनर्वास नीति खाकाले व्याख्या गरेका बैंकका सबै नीतिगत व्यवस्थाको र खासगरी प्रभावित भएका सम्पत्तिहरूहरूलाई स्थानान्तर गर्दा लाग्ने मूल्यसहित त्यस्तो सम्पत्तिको क्षतिपूर्ति दिइनेछ भन्ने कुरा निश्चित गर्नु पर्नेछ ।

२.३१ आदिबासी जनजाति (कार्ययोजना ४.१०) : आदिबासी जनजाति संग सम्बन्धी नीतिहरूका मूल्य उद्देश्यहरू निम्न छन् ; (i) विश्व बैंकको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालित परियोजनाको कार्यान्वयनमा परियोजनाबाट प्रभावित हुने आदिबासी जनजातीको भनाइ सुनिने छ भन्ने कुरा निश्चित गर्नु, (ii) आदिबासी जनजातीमाथि पर्ने नकारात्मक असरहरू हटाइनेछन्, घटाइनेछन् वा न्यूनीकरण गरिइनेछ भन्ने कुरा निश्चित गर्नु, र (iii) आदिबासी जनजातिका मानिसहरूले पाउने भनिएका फाइदाहरू उनीहरूको संस्कृति अनुकुल छन् भन्ने कुराको निश्चित गर्ने । परियोजना क्षेत्रमा आदिबासी जनजातीहरू हुन्छन् तथा लक्षित समूहमा नकारात्मक प्रभाव हुने संभावना भएमा यो नीति लागू हुन्छ । सम्भावित नकारात्मक प्रभावलाई कम गर्न वा परियोजनालाई बढी हितकारी बनाउन आदिबासी जनजाती विकास योजना तयार गर्नु पर्दछ ।

नेपाल सरकार र विश्व बैंकका नीतिहरूको तुलना

२.३२ तालिका २.१ मा नेपाल सरकार र विश्वबैंकको SN RTP सँग लागु हुनसक्ने नीतिहरूको तुलना गरी दुवै पक्षका नीतिहरू वीचमा देखा परेका रिक्तता हटाउन सिफारिस गरिएको छ ।

तालिका २.१: नेपाल सरकार र विश्व बैंकका नीतिहरूको तुलना तथा सिफारिसहरू

समूह	नेपाल सरकारको नीति	विश्व बैंकको नीति	रिक्तता	सिफारिसहरू
क. वातावरण, (बासस्थान र जंगल,जलचर तथा थलचर समेत)	<p>EPR को शर्तभित्र पर्ने विकास परियोजनाको IEE वा EIA गर्नुपर्दछ (उदाहरणको लागि जिल्लास्तरको सडक निर्माण गर्दा IEE र सहायक सडक निर्माण गर्दा EIA गर्नुपर्दछ)। हालै संशोधित EPR (वातावरण सरक्षण नियमावली) अनुसार जिल्लास्तरका सडकहरू सुधार गर्दा IEE (प्रारम्भिक वातावरणीय प्रभावको लेखाजोखा) गर्नु आवश्यक पढेन। यसो गर्दा परियोजनाका पर्नसक्ते सबै सम्भावित खतराहरू र प्रभावहरूलाई संबोधन गर्न सकिन्दैन।</p> <p>उदाहरणको लागि, निर्माणस्थलको अवस्था अनुसार जिल्लास्तरको सडक सम्बन्धी नियमअनुसार बनाउन चाहिए। वन सम्बन्धी नियमअनुसार बनाउनको लागि कुनै पनि किसिमको अटाकूमणका लागि सम्बन्धित अधिकारीहरू (DFO, CFUG आदि) बाट अनुमति लिन आवश्यक हुन्छ।</p> <p>एनेले</p>	<p>सम्भावित खतराहरू तथा नकारात्मक प्रभावहरू, व्यस्ता प्रभावहरूलाई कम गर्ने उपायहरू, तथा वातावरणीय व्यवस्थापन योजना अदिको पहिचान गर्न वातावरणीय लेखाजोखा गर्नुपर्दछ। जब प्रारूपित वासस्थान तथा वनस्पति सम्बन्धित नीतिहरू लाग्नुहुन्छ, वातावरणीय लेखाजोखा तथा वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EPM) ले सम्बन्धित सबै मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्दछ।</p> <p>उदाहरणको लागि, निर्माणस्थलको अवस्था अनुसार जिल्लास्तरको सडक सम्बन्धी नियमअनुसार बनाउन चाहिए। वन सम्बन्धी नियमको अटाकूमणका लागि सम्बन्धित अधिकारीहरू (DFO, CFUG आदि) बाट अनुमति लिन आवश्यक हुन्छ।</p>		<p>विश्वबैंक र नेपाल सरकारका नीतिहरूलाई सम्बोधन गर्न Environmental Screening प्रत्येक सहायक परियोजनाका लागि अनिवार्य हुन्छ, यसले वातावरणीय जोखिमलाई स्थीकार गर्नुपर्ने हुन्छ, यसले Environmental Screening कार्यालाई समिलित गर्दछ। साथै विस्तृत इर्जननियमिको बेलामा EMP तथार गरिन्छ। EMP ले परियोजनाको कारणसे उत्पन्न हुने नकारात्मक प्रभावहरूलाई समाधानका लागि सम्बोधन गर्न लक्ष्य राख्दछ। परियोजनाले क्षतिपूर्ति स्वरूप गरिने बङ्कारोपण कार्यलाई कठोडाइका साथ लाग्नु गर्नेछ। LRUC, VRCC, DFO तथा CFUG आदि स्थानीय सम्झा तथा</p>

समूह	नेपाल सरकारको नीति	विश्व वैकल्पिको नीति	रिक्तता	रिक्तता हटाउन गरिएका सिफारिसहरू
	वातावरण मन्त्रालयका साथसाथै बन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयको पानि अनुसारि लिन आवस्यक बनाएको छ । सेवामुखी परियोजनाका लागि क्षातिपूँतस्वरूप गरिने पुन वृक्षारोपणको अनुपातलाई परिभाषित गरिएको छैन ।	EPR को दफा २८ अनुसार सञ्चालित अधिकारीको अग्रीम स्विकृति विना भौतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई बाधा प्रयाउन हुँदैन ।	यस्ता श्रोतहरू सहायक परियोजनाद्वारा समेत प्रभावित नहुन् भल्का लागि वातावरणीय लेखाजोखा गर्नुपर्दछ ।	समूहहरूसँग समन्वय गरेर जिवासले १:२५ को दरमा वृक्षारोपण गर्नेछ ।
ख. भौतिक सांस्कृतिक श्रोतहरू	EPR को दफा २८ अनुसार सञ्चालित अधिकारीको अग्रीम स्विकृति विना भौतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई बाधा प्रयाउन हुँदैन ।	यस्ता श्रोतहरू सहायक परियोजनाद्वारा समेत प्रभावित नहुन् भल्का लागि वातावरणीय लेखाजोखा गर्नुपर्दछ ।	EPR ले अवसर प्राप्तिलाई स्वीकार गर्दैन	EMP/SMP ले यस्ता कुराहरूलाई नेपाल सरकार र विश्व वैकल्पिको नीति अनुसार सम्बोधन गर्नेछ । भौतिक तथा सांस्कृतिक योतहरूको सुरक्षा निर्देशिका अनुसुची २३ मा हन्तरेस् ।
ग. जमीन तथा संरचनाहरू	जग्गा अधिग्रहण ऐनको दफा ३ अनुसार सार्वजनिक हितका लागि उचित क्षतिपूर्ति दिएर जग्गा तथा सम्पर्ति अधिग्रहण गर्न साधिनेछ । मुवाङ्गा निर्धारण समितिले उचित दरले मुवाङ्गा निर्धारण गर्नेछ । गुठि संस्थान ऐन २०३३ को दफा ४२ अनुसार यदि निकास कार्यको लागि गुठि अधिग्रहण गरिन्दै भने त्यस्तो अवस्थामा रकम नभई अन्य जग्गा नै मुआञ्जाको रूपमा दिनुपर्न दुन्छ ।	सम्पर्तिको किसिम र जग्गाको स्थान हेरी पूर्ण रूपमा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनेछ । पुनबास तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रमको मद्दतले प्रभावित व्यक्तिहरूको जीवनस्तर सुधार गर्नको लागि सहयोग गर्नेछ । समुदायिक सम्पर्तिको मुआञ्जा दिदा समुदायको सरसल्लाहलाई आधार मानिनेछ ।	नेपालको जग्गा अधिग्रहण ऐनले शातिको आधारमा मुआञ्जाको रूपमा रकम प्रदान गर्नेछ । व्यक्तिलाई परेको असरको बारेमा यसले कुनै वास्ता गरेको छैन ।	सदूक निर्माण प्रक्रिया मार्गमा आधारित हुन्छ र यसबाट सम्बुद्धयाका होक वार्ताहरू लाभान्वित हुन्छन् । त्यसकरण ग्रामिण सडक निर्माणका लागि स्वेच्छक रूपमा जग्गा दान गर्ने प्रचलन रहेको छ । कार्यक्रमले सम्पूर्ण जग्गाको १० प्रतिशत क्षेत्रफल भन्न बढी दानको रूपमा लिनेछन ।

समूह	नेपाल सरकारको नीति	विश्व वैकासनीको नीति	रिक्तता	रिक्तता हटाउन गरिएका सिफारिसहरू
भूमि सुधार ऐन २०७१ यो एनले जग्गामा जोताहाको अधिकार स्थापना गर्दछ जुन जग्गा उसले जोनिटराखेको छ । जग्गा धीनले विकास निर्माण कार्यको लाई प्रयोगमा आउने जग्गाको उचित मुआव्वा जोताहालाई दिनपर्ने भूमिसुधार ऐनले प्रष्ट पारेको छ ।	प्रभावित जग्गा धीन तथा जोताहालाई उचित सहयोग प्रदान गरिनेछ ।			यदि जग्गा धीनले १० प्रतिशत भन्दा बढी जग्गा दान गरेको खाडमा बाँकी जग्गाको उचित मुआव्वा । दिनेछ । स्विच्चक जग्गादान प्रभाव न्युनिकरण योजना (VDIMP) दिएको ढाँचामा तयार गरिन्छ । जग्गा दान गर्ने क्रियाकलापबाट जग्गा धीनीको बासस्थानमा असर पर्न गएमा उचित सहयोग गरिनेछ ।
घ. आदिवासी समूदाय	अन्तरिम योजनाले हरेक विकास कार्यक्रमपर्णत आदिवासी समुदायप्रति लक्षित गरी भौतिक संरचना र आय आर्जन गर्ने कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्दछ ।	परियोजनाले प्रभावित आदिवासी जनताबाट सहयोग प्राप्त गर्न उनीहरूसँग स्वतन्त्र, अग्रीम र सचिनमूलक सम्पर्क राख्ने कुराको निश्चित गर्दछ ।	नेपाल सरकारको अन्तरिम योजनाले विकास निर्माण कार्य गार्दा आयआर्जनलाई समेट्ने लक्ष्य राखेको छ । तर त्यसको बारेमा वस्तुत व्याख्याहालू गरिएको छैन । वस्तुत नेपाल सरकारले ILO 169 र आदिवासीको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघको घोषणा प्रवामा सहभागिता जनाइसकेको छा यसको साथै राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धतालाई बनाइनेछ ।	परियोजनाले आदिवासी, जनजाती तथा जोखिमयुक्त समुदायसँग विकास निर्माण कार्य गर्नु पूर्व सल्लाह सुझाव लिनेछ । कार्यक्रमले आदिवासी, जनजाती तथा जोखिमयुक्त व्यक्तिहरूको लागि जोखिमयुक्त समुदायिक विकास योजनालाई आवश्यकता आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्नी तयार पार्नेछ । प्रभावित समुदाय बजार पूर्वाधार निर्माण वर्षावाट थप लाभान्वित होनेछन् ।

समूह	नेपाल सरकारको नीति	विश्व वैयक्तिको नीति	रिक्तता	रिक्तता हटाउन गरिएका सिफारिसहरू
र अन्य जीविमयुक्त सम्बद्धताको लागि सेवा पुऱ्याउने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यी ऐन तथा योजनाहरूले आदिवासी, जनजाती र अन्य विपन्न समहरूको विकासको नीति समावेश गरेको छ :	<ul style="list-style-type: none"> ● सामाजिक समावेशीको लागि वातावरण तथार पार्ट, ● प्रेक्षण वागलाई नीति निर्माण तथा निर्णय गर्ने कहरामा सहभागी गराउन्, ● विपन्न सम्बद्धताको लागि विशेष कार्यक्रम विकास गर्न् ● शिक्षा तथा रोजगारमा आरक्षणका व्यवस्था गर्न्, ● उनीहरूको सम्बन्धित, भाषा तथा ज्ञानलाई सुरक्षा गर्न् । ● विकास निर्माण प्रक्रियामा समानपात्रिक प्रतिनिधित्व गराउन्, ● राष्ट्रिय अर्थतत्राको रूपरेखा समावेशी बनाउन् । 	<ul style="list-style-type: none"> ● अन्य जीविमयुक्त सम्बद्धताको लागि सेवा पुऱ्याउने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यी ऐन तथा योजनाहरूले आदिवासी, जनजाती र अन्य विपन्न समहरूको विकासको नीति समावेश गरेको छ : ● सामाजिक समावेशीको लागि वातावरण तथार पार्ट, ● प्रेक्षण वागलाई नीति निर्माण तथा निर्णय गर्ने कहरामा सहभागी गराउन्, ● विपन्न सम्बद्धताको लागि विशेष कार्यक्रम विकास गर्न् ● शिक्षा तथा रोजगारमा आरक्षणका व्यवस्था गर्न्, ● उनीहरूको सम्बन्धित, भाषा तथा ज्ञानलाई सुरक्षा गर्न् । ● विकास निर्माण प्रक्रियामा समानपात्रिक प्रतिनिधित्व गराउन्, ● राष्ट्रिय अर्थतत्राको रूपरेखा समावेशी बनाउन् । 	<ul style="list-style-type: none"> ● अध्यायमा उल्लेख भएको ESMF को ३.३१ बमोजिम जिविकोपार्जनका लागि सहयोग उपलब्ध गराइन्दै । 	
ड. आय श्रेत्राको नास	नास भएका बाली तथा आय श्रेत्रका लागि क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइन्दै ।	पूर्णरूपमा क्षतिपूर्ति उपलब्ध		तेशो अध्यायमा उल्लेख भएको ESMF को ३.३१ बमोजिम जिविकोपार्जनका लागि सहयोग उपलब्ध गराइन्दै ।

तेश्रो अध्याय: वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा

३.१ वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा सहायक परियोजनाहरूमा उत्पन्न हुने वातावरणीय तथा समाजिक सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न तयार गरिएको दस्तावेज हो । परियोजनाले धेरैजसो (सुख्खा मौसममा चल्ने सडक बाहेक) हाल कायम रहेका सडकहरूको सुधार तथा स्तरोन्तरी र पुलहरूको निर्माण गर्ने हुनाले यसबाट वातावरण र सामाजिक क्षेत्रमा पर्ने नकारात्मक प्रभावहरू सामान्यतया कम नै हुन्छन् भन्ने मान्यता राख्दछ । सडक निर्माण कार्यावाट समाजमा पर्न सक्ने वास्तविक नोक्सानीलाई पहिचान गरी सम्बोधन गर्नका लागि सडक प्रभाव क्षेत्र Corridor of Impact) परिभाषित गरिएको छ । DoLIDAR ले प्रकाशित गरेको Approach Manual ले सडकको चौडाइ पहाडमा ५ मी. र तराइमा ६ मी. निश्चित गरेको भएता पनि वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभावका लागि परियोजनाले Corridor of Impact (प्रभाव पेटी) लाई परिभाषित गरेको छ । प्रभाव पेटी हरेक ठाउँमा त्यहाँको अवस्था अनुसार फरक हुनेछ । वातावरणीय दृष्टिले सडकको दुवै पटिट १.५ कि. मी. लाई सम्भावित प्रभाव पेटीको रूपमा लिइन्छ । ठाउँ विशेषको सम्भावित प्रभाव पेटीलाई वातावरणीय स्क्रीनिङ्को समयमा निश्चित गरिनेछ । सहायक परियोजनाहरूमा सामाजिक तथा वातावरणीय नकारात्मक प्रभावलाई न्युनिकरण गर्नका लागि नीति निर्माण, योजना कार्यान्वयन तथा अनुगमनमा संलग्न अधिकारी तथा कर्मचारीहरूले यो ESMF को प्रयोग गर्नेछन् ।

३.२ ग्रामिण सडक सुधार तथा स्तरोन्तरी र पुलहरूको निर्माणले स्थानीय बसिन्दाहरूको पहुँच राष्ट्रिय तथा सहायक स्तरका सडकहरूसम्म पुर्याउनेछ । परियोजनाको अन्तिम लक्ष्य गरीबी घटाउने हो । तसर्थ सडक सुधारको कार्यले मानिसहरूको आय, रोजगार र सेवाहरूमाथिको पहुँचका साथै जीवनस्तर उकास्ने छ । निम्न कारणहरूले गर्दा SN RTP का सहायक परियोजनाहरूले वातावरण तथा समाजमा उल्लेख्य नकारात्मक प्रभावहरू पार्ने छैनन्;

- परियोजना अन्तर्गत प्रस्तावित सहायक परियोजनाहरूले हाल कायम रहेका सडकहरूको मात्र स्तरोन्तरी तथा सुधार र औसत २५ मी. लामा पुलहरूको मात्र निर्माण गर्नेछन् ।
- उत्खनित माटोको व्यवस्थापन, अस्थिर भिरालो जग्गा, भूक्षय, पहिरो, प्राकृतिक खोल्सीको बहावमा अवरोध र रुख तथा झाडी नष्ट हुनु पहाडी क्षेत्रको सडक स्तरोन्ततिको मूल्य समस्या रहेको छ । त्यसकारण यस परियोजनाले विद्यमान प्राकृतिक अवस्थालाई सुधार गर्न वायो इन्जिनियरिङ तथा अन्य सुरक्षा संरचना निर्माण कार्यहरू गरेर सुरक्षित गर्नेछ । साथै परियोजनाले श्रममा आधारित प्रविधिको प्रयोग गरि कमजोर भूभागलाई हानी हुनबाट जोगाउनेछ । ठूलाठूला मेसिनरी औजारहरू र स्कार्मेटरको प्रयोगलाई सिमित गरिनेछ । ब्लाष्टिङ कार्य गरिनेछैन ।
- तराईमा प्रस्ताव गरिएका सबै जसो सडकहरू उत्तर देखि दक्षिण जाने छन् । यद्यपि यी सडकहरूमा पूर्व पश्चिमका सडकहरूमा भन्दा बाढीले गर्ने नोक्सानीको समस्या तथा बाढीले कृषिजन्य क्षेत्रमा असर तथा

सडकको इन्वेन्कमेन्टमा भूक्षय तथा स्काउरिङ्को असर तराइका सडकका समस्या हुन् ।

- स्थानीय समुदायहरूलाई सडक निर्माण, संरक्षण साथै अनुगमनमा सामेल गराइनेछ, जसले गर्दा आदिबासीहरूमा भएको सीप र ज्ञानको प्रयोग गरी नकारात्मक वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभावहरूलाई कम गर्न प्रयास गरिनेछ । सडक नक्साङ्कनको अन्तिम निर्णय समुदाय तथा विशेष गरि सडकको लागि जग्गा दान गर्ने व्यक्तिहरूको सुझावका आधारमा गरिनेछ । परियोजना कार्यान्वयनको अनुगमनमा पनि समुदायका व्यक्तिहरूको सहभागिता रहनेछ । परियोजना सञ्चालित जिल्लाहरूमा समुदायका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक उत्तरदायित्व सम्बन्धी प्रशिक्षित गर्नको लागि गैहसरकारी संस्था अथवा फर्मलाई जिम्मेवारी दिइनेछ । त्यस्ता समुदायका सदस्यहरू गाउँस्तरिय छलफलबाट छनौट गरिनेछन् ।
- सडक तथा पुलहरू नेपाल सरकारको विकेन्द्रिकरण नीति अनुसार सुधार तथा स्तरोन्नति र निर्माण गरिने हुनाले सम्बन्धित जिविसहरू यी सडक तथा पुलहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न भए मर्मत सम्भारका लागि प्रत्यक्ष रूपमा जिम्मेवार हुनेछन् । यसले गर्दा सबै सहायक परियोजनाहरू राम्ररी सञ्चालन हुने र दिगो हुने साथै सामाजिक तथा वातावरणीय मुद्दाहरूको पहिचान भै नकारात्मक प्रभावहरू न्युन हुन जान्छन् ।

३.३ नेपालमा दुई किसिमका सडकहरू छन् । १) रणनीतिक सडकहरू, जसमा राष्ट्रिय राजमार्ग तथा सहायक राजमार्ग पर्दछन् र २) जिल्लास्तरका सडकहरू, जसमा जिल्ला स्तरका क, ख र ग वर्गका सडकहरू पर्दछन् । रणनीतिक सडकहरू, सडक विभाग (DoR) का मातहतमा हुन्छन् भने जिल्ला स्तरका सडकहरू जिल्ला विकास समितिका मातहतमा हुन्छन् । सबै SNRTP सडकहरू जिल्लास्तरका “क” वर्गका सडकहरू हुन्, जसलाई जिल्ला विकास समितिहरूले व्यवस्थापन गरेको हुन्छ । यी सडकहरूको स्तरोन्नती स्थानीय समुदायहरूले अनुरोध गरे र उनीहरू श्वेच्छाले जमीन प्रदान गर्न तयार भए मात्र गरिनेछ ।

३.४ SNRTP ले संघिय मामला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालयको कार्य निर्देशिका पालन गरी गाउँ सडक सम्बन्ध समिति र स्थानिय सडक उपभोक्ता समितिलाई सडक निर्माणको लागि सहभागी गराउनेछ । परियोजनाले निर्माण गर्ने त्यस्ता समितिमा लैगिक समावेशितालाई ध्यानमा राखी उनीहरूको बढी भन्दा बढी प्रतिनिधित्व गराउनुपर्नेछ ।

३.५ कुनैपनि आरक्षित क्षेत्र (राष्ट्रिय निकुञ्ज/संरक्षण क्षेत्र) मा प्रस्तावित सहायक परियोजनाहरू (सडक तथा पुल) ठूलो पहिरो तथा जोखिमपूर्ण क्षेत्रबाट जाने देखिएमा कार्यान्वयनका लागि स्वीकृती दिइनेछैन ।

३.६ मध्यवर्ती क्षेत्र, भौतिक, साँस्कृतिक तथा धार्मिक महत्वका क्षेत्रहरूमा प्रस्तावित पुल तथा सडकको कार्यान्वयन अगावै PMU ले DoLIDAR र विश्व वैकबाट पूर्वस्वीकृति लिनुपर्ने हुन्छ ।

सडक अधिकार क्षेत्र (Right of Way) र सडक प्रभाव क्षेत्र (Corridor of Impact)

- ३.७ ग्रामीण सडकका सम्बन्धमा सडक अधिकार क्षेत्र (Right of Way) हिमाल, पहाड तथा तराइ सबै क्षेत्रमा बाटोको केन्द्रदेखि दुवैपटिट १० मी. हुन्छ । तसर्थ निर्माणको क्रममा सडकको यति चौडाइभित्र कुनै किसिमको संरचना निर्माण नहोस् भनेर जनजातिलाई सूचित गर्नुपर्दछ । सहायक परियोजनाको Corridor of Impact कति हो भनी शुरूकै अवस्थामा परिभाषित गरिनेछ । Corridor of Impact ले निर्माण गर्दा चाहिने सडकको चौडाइलाई मात्रै जनाउँछ, जुन प्राविधिक निर्दीशिका अनुसार हुनेछ । तर CoI भौगोलिक, बातावरणीय र सामाजिक परिवेश अनुसार फरक-फरक हुन सक्दछ ।
- ३.८ Corridor of Impact मा पर्ने स्थानीय बासिन्दाको जमीन उनीहरूबाट स्वेच्छिक रूपमा प्राप्त गरिनेछ, र यसको प्रमाण/रेकर्ड राखिनेछ । यस्तो रेकर्डमा हाल कायम रहेको सडकको चौडाइमा थप कति जमीन लिइएको हो साथै त्यसरी जमीन लिंदा कति जना व्यक्तिहरू प्रभावित भए सोको रेकर्ड पनि राखिनेछ ।
- ३.९ जिल्ला प्राविधिक कार्यलयका प्राविधिकको उपस्थितिमा आमभेलाले स्थानीय उपभोक्ताहरूसँगको छलफल पुल तथा सडकको प्रभाव क्षेत्र परिभाषित गर्नेछ ।

वातावरणीय प्रभावहरू (Environmental Impacts)

- ३.१० SNRTP मा परिकल्पना गरिएका वातावरणीय प्रभावहरू सबै ठाउँमा एकैनासका छैनन् । एकै क्षेत्रका फरक प्रकृतिका सहायक परियोजनाहरू, भिन्न भिन्न क्षेत्रका परियोजना (जस्तै, तराइ र पहाड) र नयाँ बाटो निर्माण वा भइरहेको बाटोलाई स्तरोन्तति गरिएको हो भन्ने आधारमा यस्ता प्रभावहरू फरक फरक हुन्छन् । यसअधिका परियोजनाहरूको कार्यान्वयनबाट प्राप्त अनुभवका आधारमा यस्ता प्रभावहरू निम्न प्रकारका छन् :

उत्खनित पदार्थको व्यवस्थापन, अस्थिर भिरालोपना, पहिरो, भुक्षय, पानीका खोल्सीमा अवरोध र रुख तथा भाढीहरू नष्ट हुनु, माटो निकालिएको खाल्डोको व्यवस्थापन, पानी जम्ने र बाढीले गर्दा खेतीयोग्य जमिन ढुबानमा पर्नु, सडक इम्बेन्कमेन्टबाट माटो क्षय तथा स्काउरिङ, सार्वजानिक सम्पति, सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्रहरूको सुरक्षण, इत्यादि । निर्माणबाट पर्नसक्ने असरहरू र यसबाट बच्न सक्ने उपायहरूको बारेमा पहाडी तथा तराइको सडक तथा पुल आयोजनाको ३.१, ३.२, ३.३ र सेक्सन ३.११ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका ३.१: तराईका सडक आयोजनाको योजना तर्जुमा, डिजाइन, निर्माण तथा संचालनका बेलामा हन्सक्ते असर र न्यूनीकरणका उपायहरू

क्र.स.	सवाल/असर	क्षमि न्यूनीकरणका उपायहरू
१	पानी जम्ने तथा बाढीका कारणले हुने कृषि जन्य भूमिमा असर:	<p>योजना तर्जुमा तथा डिजाइन</p> <p>योजना तर्जुमा तथा डिजाइन</p> <p>निर्माण तथा संचालन अवस्था</p> <p>पानी जम्ने तथा बाढी आएर कृषि योग्य जमिनहाइ हन्सक्ते असरबाट जोगाउनको लागि पर्याप्त कस डेनेजको निर्माण गर्नुपर्दछ।</p> <p>हेरेक २०० देखि ३०० मिटर दूरीको विचमा विशेष गरि खेतियोग्य क्षेत्रमा क्रस डेनेजको व्यवस्था गर्नुपर्दछ। किमानहरूको सल्लाहमा कल्पात्त तथा व्युमपाइप राख्नुपर्दछ।</p>
२	सडकहरूले प्राकृतिक रूपमा रहेको पानीको बहावलाई रोक्ने काम गर्दछन् जसले गर्दा बाढी तथा पानी जन्न जान्छ त्यसला बाढी तथा जमेका पानीले कृषि योग्य जमिनहरू विर्गाइछन्, वालिनालीको विकास तथा उत्पादन क्षमतामा कमी आउँछ र समग्रमा यसले कृषि जन्य उत्पादनमा असर पार्दछ।	<p>सर्वे रोग र झिङ्गा, फोट्यालाई रोक्ने गरि किसान तथा सडक प्रयोग गर्ने व्यक्तिहरूसँग सल्लाह गरि योजना तयार पार्नुपर्दछ।</p> <p>तल्लो भुभागको धान खेती योग्य जग्गालाई सिँचाइ व्यवस्था र सतही पानीको बहाव व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ।</p> <p>सतही पानीको बहाव बढेको बहावलाई व्यवस्थापन गर्न प्रश्नत मात्रामा नाली सुधारको कर्य गर्नुपर्दछ। बरोपिट, इन्व्याक्मेन्टबाट रुख्खिरुचा हटाउने कामलाई कम गर्नुपर्दछ।</p> <p>विशेष गरि मनसुनको बेलामा इन्व्याक्मेन्ट भासिने र यातायातमा समस्या हुने गर्दछ।</p> <p>दिजाइनमा उल्लेख भएअनुसारको नाला सुधारको कामहरू गर्नुपर्दछ। इन्व्याक्मेन्टको भिरालोमा वायोइन्जिनियरिङ गरि अनावश्यक माटो स्काउरिङ र भूक्षयबाट बचाउने काम गर्नुपर्दछ।</p>

क्र.सं.	सावाल / असर	क्षमता न्यूनीकरणका उपायहरू	
		योजना तरंगमा तथा हिंजाइन	निर्माण तथा संचालन अवस्था
३	बरोपिटः	<p>मानव वर्स्ती तथा इन्वाकमेटको छेउछाउमा बरोपिट बानाउन हुदैन ।</p> <p>इन्वाकमेट तथा कृषियोग्य जमिनको छेउछाउमा बरोपिट पार्ने हुदैन । यदि कृषि योग्य क्षेत्रमा बरोपिट पारिएको छ भने सडकको १.५ मि भन्दा निक्षित नपार्न र गाहिराड ३० सेमीटिमर भन्दा गहिरो हुन हुदैन र १५ सेमीटिमर सतही माटो हटाए ३० सेमी भन्दा तल खाल्नहुदैन ।</p> <p>खोलाको छेउउमा यदि यो अवस्थित छ भने खोला भन्दा १५ मिटर टाढा हुनपर्नदै ताफि बर्षाताको पानीले यसलाई कुनै असर नपारेस् वाठोको रसर र अवधी हेरी लिड दुरी आवश्यकता अनुसार ५० मि भन्दा बढ्दो पनि हुनसक्दै ।</p> <p>निम्नलिखित क्षेत्रहरूमा निर्माण कार्य गर्न हुदैन :</p> <p>घाँसे मैदान</p> <p>बर्स्तीचाट ०.५ किमि भन्दा नजिक वातावरणित दृष्टिकोणले संम्बेदनशील क्षेत्रहरू</p> <p>आरक्षित क्षेत्र तथा बनाजगलहरू</p> <p>अस्थिर पहाडी भूभाग</p> <p>पानीका खोतहरू</p> <p>खोल्सा, दरदल पानी जम्मा भएको र पानी चुहाचाट हुने क्षेत्रहरू</p> <p>दुलभ वनस्पति तथा प्राणीहरूको बासस्थान भएको क्षेत्र</p> <p>निर्माण कार्य शुरू गर्नु भन्दा पहिला बरोपिट व्यवस्थापन योजना बनाइ स्वीकृत गराइसक्नुपर्दै ।</p>	<p>उत्खनन् गर्नुपर्ने पदार्थ र योजना अनुसारको उपयुक्त आकारको बरोपिटको प्रयोग गर्नपर्दै ।</p> <p>अतिरिक्त बरोपिट नबनोस् भनेर इन्वाकमेटलाई सञ्जलास गरि पानी निकासको लागि नाली बनाउन पर्दै ।</p> <p>प्रस्तावित पुनर्स्थापना योजनाले अपेक्षा गरे अनुरूप बरोपिट पुनर्स्थापना निर्माण कार्यको निरीक्षण गर्नपर्दै ।</p>

तालिका ३.२ : पहाड़का सड़क आयोजनाको योजना तर्जुमा, डिजाइन, निर्माण तथा संचालनका बेलामा हुनसक्ने असर र न्यूनीकरणका उपायहरू

क्र.सं.	सवाल / असर	योजना तर्जुमा तथा डिजाइन	निर्माण तथा संचालन अवस्था	
			शर्ति न्यूनीकरणका उपायहरू	निर्माण तथा संचालन अवस्था
१	उत्खनित माटो तथा निर्माण फोहोरहरूको व्यवस्थापनले कृषि योग्य भूमि, बन तथा घासे मैदानमा पर्ने असर । बनांगल, घासे मैदान तथा जमिनको उत्पादकत्वमा हास	<ul style="list-style-type: none"> प्रभावकारी र व्यवहारिक रूपले उत्खनित माटोको व्यवस्थापनका लागि आवश्यकता अनुपार ५० मि. भन्ना बढी सम्मको पति लिड दुरी लिनपर्दछ । पुनर्प्राप्ति /सुधार योजना अन्तर्गत टिपिड ज्यानको तयारी, प्रमाणित तथा अनुमोदन गराउनपर्दछ । डिजाइन योजनामा माटोको उत्खनन र माटो भर्ने कामलाई सकेसम्म सञ्चुलन गराउने प्रयास गर्नुपर्दछ । उत्खनित माटो व्यवस्थापनको लागि आवश्यक पर्वालहरू, स्लोप गेंडिङ तथा बोटिवरबा रोने काम गर्नुपर्दछ । निर्माण सामग्री भण्डारण गर्नको लागि उपयुक्त क्षेत्रको पाहिचान गरि अनुमोदन गर्नुपर्दछ । कल्पट, डेनेज तथा साडक एलाइमेन्ट निर्णय गर्नेभन्दा अगाडि स्थानीय व्यापिकहरूसँग छलफल गर्नुपर्दछ, ताकि भुक्षण हुने ठाउँ नपरोस् । 	<ul style="list-style-type: none"> उत्खनित माटो व्यवस्थापन योजनाको कार्यालयन गर्नुपर्दछ । उत्खनित माटो तथा काम नलाग्ने वस्तुहरू व्यवस्थापन गर्दा सकेसम्म राम्रो अवसरहरू खोजनुपर्दछ । स्थानीय समुदायको संलग्नतामा कमसल भूमिमा उत्खनित माटो व्यवस्थापन गर्ने काम गर्नुपर्दछ । कृषि योग्य जमिन यदि उत्खनित माटोको कारणले विशिष्टको छ भने त्यसलाई पुनर्प्राप्ती गर्नुपर्दछ । टिपिड गर्दा उत्खनित माटो तथा अन्य फोहोरबाट खेती जन्य जमिन तथा माटो बचाउन सुरक्षित किमिमबाट काम गर्नुपर्दछ । काम नलाग्ने वस्तु थन्कयाउने भण्डारण कक्षलाई पुनर्स्थापना गर्नुपर्दछ । 	

क्र.सं.	सचाल / असर	द्वाति न्युनीकरणका उपायहरू	
		योजना तर्जुमा तथा डिजाइन	निर्माण तथा सचालन अवस्था
२	आस्थर भीर, भुक्षय र पहिरो : यी विषयहरूक परम्परागत किसिमबाट वा श्रमिकको प्रयोग नगरि ठूला मेसिनहरू (एक्सभिटर, बुलडोजर र भाइम्बेटर इत्यादि) प्रयोग गरि निर्माण गरिएको सडकमा बढी देखिन्छन् । यस्ता समस्याहरूक पानीको व्यवस्थापन राम्री तारेका ठाउँहरूमा बढी देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> भुक्षय, पहिरो र संवेदनशील भिरलो ठाउँहरूको ख्याल गरि क्षमि न्युनीकरण गर्नको लागि विस्तृत योजनाहरू र सुची तयार पार्नुपर्दछ । सडकको गेडिङ्ड ५ प्रतिशतमा सिसिमत गर्नुपर्दछ । सडकको गेडिङ्ड गर्दा DOLIDAR को जिल्ला सडक स्तर गेडिङ्ड निर्देशिका पालना गर्नुपर्दछ । यदि ७ प्रतिशत भद्रा माथी गेडिङ्ड गरिन्छ भने नालाको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । माटो कटान तथा पुर्ने कामको लागि संकेसम्म सन्तुलित पद्धति पालना गर्नुपर्दछ । उख्खनित माटो व्यवस्थापन गर्ने क्षेत्रको पहिचान तथा स्थिकूत लिनुपर्दछ । सडकको छेउमा उख्खनित माटो फालनुहोन । वायो इन्जिनियरिङ कार्य गर्नका लागि भिरलो र माटो पुरेको ठाउँहरूको पहिचान गर्नुपर्दछ । 	<ul style="list-style-type: none"> सडक चौडा पार्दा बोट विकल्वा संकेसम्म नष्ट गर्नुहोन । स्लोप टो (Slope Toe) को माटो काटदा फोइबाट काटनुहोन । निर्माण क्षेत्र तयारीको लागि तयार परिएको निर्माण संरचना उपलब्ध गराउनपर्दछ । उचित समयमा जै वायो इन्जिनियरिङ कार्य गर्नको लागि नक्शाकृत गर्ने र उपयुक्त समयमा सो लागु गर्नुपर्दछ । सडकको छेउछाउबाट माटो नाफिकमाको लागि स्थानीय व्यक्तिहरूलाई सचेत गराउनपर्दछ । बार्षातको समयमा माटो उख्खननको कार्य संकेसम्म गर्न हुन्दैन । पानीको उख्खत व्यवस्थापनको लागि उपयुक्त इन्जिनियरिङ कार्यहरू गर्नुपर्दछ जसबाट पहिरो तथा भीर बाने सम्भावना नरहोस । RAIDP को केही उपपरियोजनाहरूमा प्रयोग गरिए जस्तै उख्खनित माटो व्यवस्थापनका लागि पर्वालको निर्माण गर्नुपर्दछ जसबाट माटो बाने समस्या कम हुन जान्छ । रिटेनिड पर्वाल निर्माण गर्दा जालि तथा सुख्ता ढुङ्गा प्रयोग गर्नुपर्दछ र स्लोपको लागि ब्रेट पर्वाल बनाउनपर्दछ । इन्जिनियरिङ प्रवधान अनुरूप भीर कटानको स्लोप निर्धारण गर्नुपर्दछ (माटोको चारित्र अनुरूप स्लोपको प्रतिशत) जससे गर्दा भीर खस्न बाट रोकियोस् । भुक्षय नियन्त्रण गर्नका लागि आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्ने (जस्तै-जमिनलाई कम चलाउने, माटो कटान गर्दा थोरे समय लगाउने, सडकको सतह स्थिर गर्नको लागि चाउन युक्त सामग्रीहरू प्रयोग गर्ने, सम्बेदनशील क्षेत्रमा माटो त्रियर गर्ने, खेनको ठाउँको वरिपरि बुझारोपण गर्ने, मध्यवर्ती क्षेत्रमा रुखाविकल्पाहरू र पानीको व्यवस्थापन आदि गर्नुपर्दछ ।

क्र.सं.	सचाल / असर	द्वाति न्यूनीकरणका उपायहरू	
		योजना तर्जुमा तथा हिजाइन	निर्माण तथा संचालन अवस्था
			<p>सडक संचालन</p> <ul style="list-style-type: none"> RoW पालना गरेर सडक सतहलाई सडकको छेउछाउहरूमा पुरातन प्रजातिका रुख्खिल्लाहरू रोपि स्थीर गराउने जुन सधीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले भरखर तयार गरेको खेला EFLG मा उल्लेख समेत गरिएको छ । उचित समयमा सडक पुल, सडक छेउका भिरहरू तथा बोटविरुवा र अन्य सडकसँग जोडिएको आधारभूत कुराहरूको उचित मर्मत तथा व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।
३		<p>प्राकृतिक खोल्सी समेतको इनेज व्यवस्थापन : यो विषय एकदमै महत्वपूर्ण रहेको छ । मौसमी तथा वर्षीय बाने खोला तथा झर्ना व्यवस्थापनको उचित अभावमा भुअस्थिता, भुक्षण, पहरो जान बल पुर्याउन सक्षम समस्या सडकका छेउछाउ पर्न सक्दछ ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> खेती योग्य र पानीको मुहान अवस्थित रहेको क्षेत्रमा पर्याप्त मात्रामा इनेजको निर्माण गर्नुपर्दछ । इनेजको नक्साङ्कन गर्दा प्राकृतिक इनेजलाई पनि समेटेर पानीको गति खिरालो ठाउँमा सीमित गर्नुपर्ने हुन्छ । धैरे खोल्सा खोल्सी भएको ठाउँमा आवश्यक कर्जवेहरूको निर्माण गर्नुपर्दछ । पानी तथा माटोमात्र भएको जग्गामा स्तरोन्नति गर्दा दुङ्गा ओछ्याउने र गाडेलिङ कार्यको नक्साफैन गर्नहुन्न । <p>RAIDP अन्तरगत विभिन्न निर्माण कार्यहरू भएता पनि वर्षातको समयमा पानी व्यवस्थापन कार्य एउटा दुलो समस्याको रूपमा देखा परेको छ । सडकको अवलोकन कार्यक्रमको लेलामा स्थानीय उपभोक्ताहरूले उपयुक्त इनेज र त्यसको विकासको अभावमा वर्षातको लेलामा पानी उनीहरूको खेती वालिमा पसेर अन्वाली नष्ट गरेको गुनासा गर्ने गर्दछन् ।</p> <ul style="list-style-type: none"> उपभोक्ताहरूसँग छलफल गरेर प्राकृतिक खोल्सा खोल्सी हरूमा आवश्यक संख्या र आकारको कस इनेजहरू निर्माण गर्नुपर्दछ । प्राकृतिक वहावराई रोक्ने अथवा अचाच बहाव परिवर्तन गर्ने काम गर्नहुन्न । वातावरणीय हासलाई रोक्न मर्मत सम्भार व्यक्ति तोक्ने काम गर्नुपर्दछ जसले भुख्य, पहिरो र स्लोप अनिश्चितताको बारेमा जानकारी राखेस् । समयमा नै उचित ठाउँमा उपयुक्त क्रिसिड संरचनाको निर्माण गर्नुपर्दछ ।

क्र.सं.	सचाल / असर	योजना तर्जुमा तथा हिंजाइन	क्रांति न्युनीकरणका उपायहरू
			<p>निर्माण तथा संचालन अवस्था</p> <ul style="list-style-type: none"> पानीका झरना तथा बहावलाई तथा नालीलाई आवश्यक वायो द्वान्वान्यरुद्ध प्रवाधिको प्रयोग गरि प्रमुख पानीको नालीको सरचना सबै पानीका नालीहरूलाई लिने गरि बनाउनुपर्दछ । <p>सडक संचालन</p> <ul style="list-style-type: none"> प्राकृतिक बहावलाई सडक छेउमा बनेका ताला तथा खाल्टहरूसँग जोइनपर्दछ ताकि सुरक्षित रूपमा पानी बाहिर जान सकोस् । सडक विभागले गरे जस्तै र RAIDP का केही जिल्लाले शुल्क गरे जस्तै सडक मर्मत सम्भार व्यक्ति तोकी दिगो समाधानको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

तालिका ३.३: पहाड़ी तथा तराईका सड़क आयोजनाका योजना तर्जुमा, डिजाइन, निर्माण तथा संरचनाका बेलामा हुन सक्ने असर र न्यूनीकरणका

उपायहरू

क्र.सं.	सवाल / असर	क्षति न्यूनीकरणका उपायहरू	
		योजना तर्जुमा तथा डिजाइन	निर्माण तथा संचालन अवस्था
१	बोटविहरूवा तथा वर्षायन्त्रहरू :	<p>सम्मव भएसम्म बन क्षेत्रबाट सडक निर्माण गर्नुहोदैन ।</p> <p>वासस्थान विनास, जैविक विविधतामा हास, संरक्षित प्रजातिहरूको लोप</p>	<p>सडक चौडा पार्नका लागि रुख विरुद्ध तथा बुद्यानहरू नष्ट हुनबाट रोक्नुपर्दछ ।</p> <p>काठिने रुखहरूको प्रजाती तथा संख्या र साइजको लेखाजोखा राख्नुपर्दछ ।</p> <p>बृक्षारोपण र संरक्षण कार्यमा सामुदायिक बन उपभोक्ता समुह तथा समुदायमा आधारित स्तर्थाहरूलाई संलग्न गराउने र बढारोपण र सरक्षणको कार्य प्रगति सम्बन्धित सडकका LRUC/ VRCC ले गर्नुपर्दछ ।</p> <p>निर्माण कार्यका लागि थोरे परिणाममा काठ प्रयोग गर्नुपर्दछ ।</p> <p>स्थानिय बन उपभोक्ता समुह र जिल्ला विकास समितिसँग करार गरेर विप्रीएको तथा विधिन सबै सम्भावित क्षेत्रहरूमा बुक्षारोपण कार्यक्रम गर्न अगुवाई गर्नुपर्दछ ।</p> <p>स्थानिय बन उपभोक्ता समुहमा दायित्व अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ ।</p> <p>कामदारहरूलाई बनमा जान, आश्रित हुन र शिकार गर्न रोक्नुपर्दछ ।</p> <p>जिल्ला बन कार्यलय र आरक्षित बन क्षेत्रका अधिकारी तिनका तल्ला निकायसँग सम्बन्ध गरी विकास निर्माण कार्यको अनुगमन गरि बन्यजन्तुलाई समारें, तर्साउने र शिकार गर्ने कारबाई ल्यानिकरण गर्नुपर्दछ ।</p> <p>बन्यजन्तुहरूलाई कुनै पनि किसिमको अठुयारो पार्नहुदैन ।</p> <p>जगली जनावरहरूलाई शिकार नगर्ने निश्चित गर्नुपर्दछ ।</p> <p>सम्मयमा सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।</p> <p>कार्यसञ्चालन</p> <p>LRUCs का सडक सञ्चालन सदस्यहरू र सडक उपभोक्ताहरूलाई बातावरणीय सरक्षणको बोर्मा भइरहेको क्रियालापको जानकारी गराउनुपर्दछ ।</p>

क्र.सं	सम्बाल / असर	क्षति त्यनिकरणका उपायहरू	
		योजना तर्जुमा तथा डिजाइन	निर्माण तथा संचालन अवस्था
२	जमिन र माटो : जमिन र माटो प्रदूषण, माटोको उत्पादकत्वमा हास्स र भुक्ष्य व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।	<p>माथिल्लो भागको माटो सुरक्षित गर्न र पुर्न प्रयोग गर्नको लागि एम्प र बोक्यु मा वरोपित तथा खानी क्षेत्र नक्साङ्कन गर्ने बेलामा अनुत्पादक तथा प्रयोग नभएको जग्गामा निश्चित गर्नुपर्दछ । यस्ता प्रक्रियाले खेति योग्य जमिनको उत्पादकत्वमा हास्स आउन दिईन ।</p> <p>सडकको सतह क्षेत्रफललाई निर्देशन दिनुपर्दछ । यस्ता पर्दायले जग्गा तथा माटोलाई उच्च पहाडी तथा जोखिमपूर्ण क्षेत्रमा सडक निर्माण कार्य गर्न हुँदैन ।</p> <p>प्रदृष्टिको क्षेत्रहरूमा निर्माण कार्य नगर्ने ।</p> <p>संवेदनशील क्षेत्रमा वैकल्पिक मार्ग प्रयोग गरिमाटोको उत्पादन र पुर्न कामलाई सञ्चालित गर्नुपर्दछ, जसले उत्खनित माटोको उत्पादन तथा बरोपिटलाई कम गर्न सक्छ ।</p> <p>कटान भिरालो र इन्वेन्टमेन्ट बनाउदा प्राकृतिक भिरालोलाई निविगार्न हुँदैन । बृक्षारोपण गर्नुपर्ने क्षेत्रमा तुरन्त निर्माण कार्य भइरहेकै बेलामा गर्नुपर्दछ ।</p>	<p>माथिल्लो भागको माटो पुर्न, प्रयोगको सुरक्षाको लागि उचित ठाउँमा भण्डारण निर्माण कामदारहरूलाई प्रशिक्षित गर्नुपर्दछ ।</p> <p>निर्माण सामग्रीहरू जस्तै विटुमिन, बालुवा, ग्रावेल र मैसिनको इत्यादिको प्रयोग गर्दा सावधानी अपनाउनुपर्दछ र कामदारहरूलाई प्रशिक्षित गर्नुपर्दछ । पहेँच सडक तथा कामदार तथा श्रमिक क्षाम्मका आवश्यक जग्गा पहिलाकै अवस्थामा प्रयोग गर्न मिल्ने गरि जग्गा धनीलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्दछ ।</p> <p>तेल, गिज जस्ता सामग्रीहरू (मैसिन अथवा गाईहरूमा प्रयोग हुन्छ) नपोख्जको लागि श्रमिकहरूलाई निर्देशन दिनुपर्दछ । यस्ता पर्दायले जग्गा तथा माटोलाई प्रदृष्टिको गर्नुपर्दछ ।</p> <p>बस प्रयोग गरेर सडकका सामग्रीहरू सफा गर्नुपर्दछ ।</p> <p>भुक्ष्य तथा पानीको थोपाबाट सडक सुरक्षित गर्नुपर्दछ ।</p> <p>रुख र बुद्यानको साहराले उचो भिरालो ठाउँलाई सुरक्षा दिनुपर्दछ ।</p> <p>माटो थेग्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्नको लागि जराको सुरक्षा गर्नुपर्दछ ।</p> <p>सतही पानीको बहावलाई कम गर्न इन्फ्रास्ट्रक्चरलाई व्यवस्थित गर्नुपर्दछ ।</p>

क्र.सं	सवाल / असर	अति त्यनिकरणका उपायहरू	
		योजना तर्जुमा तथा हिंजाइन	निर्माण तथा संचालन अवस्था
३२	व्यक्तिगत, सार्वजनिक सम्पत्ति, सांस्कृतिक, प्रेतिहासिक र धार्मिक क्षेत्रहरूको सुरक्षा एवं पुनर्निर्माण :	<p>व्यक्तिगत तथा सार्वजनिक सम्पत्तिहरू, सांस्कृतिक, प्रेतिहासिक र धार्मिक क्षेत्रहरूको सम्भावित क्षति पहिचान गरि त्यक्तको अस्थायी रूपमा व्यवस्थापन गर्ने सुनी बनाउनपर्दछ । सांस्कृतिक धार्मिक सम्पत्तिहरूको सुरक्षाको लागि व्यक्तिगत तथा सार्वजनिक आधारभूत संरचनाहरू जस्तै खानेपानी, कुलो, पैनी, लास गाड्ने तथा जलाउने ठाँउ, स्मारक तथा मादिरहरूको सरक्षण तथा पुनर्निर्माणलाई जनाउँछ ।</p>	<p>SNRTP परियोजना कार्यान्वयनको समयमा सार्वजनिक सम्पत्तिहरू सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्रहरूको सुरक्षा तथा सरक्षण गर्नु पर्ने हुनाले उक्त स्थानात्मक तथा पुनर्निर्माण कार्यको लागि लक्षित वर्गहरूसँग सम्बन्ध गर्नपर्दछ ।</p> <p>लास गाड्ने तथा पोल्ने ठाउँमा निर्माण कार्य गर्नु आगामे सम्बन्धित जग्गा धनीको स्थिकृति लिनपर्दछ ।</p> <p>सडक संचालन</p> <p>सडकको छेउछाउमा बसेबास गर्ने व्यक्तिहरू, सडक उपभोक्ता तथा सडक छिमेकीहरूको लागि वातावरणीय सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्नपर्दछ ।</p>
			३३

क्र.सं	समाल / असार	क्षति त्यनिकरणका उपायहरू	
		योजना तर्जुमा तथा डिजाइन	निर्माण तथा संचालन अवस्था
४	धुलो तथा ध्वनी प्रदूषणः स्वास्थ्य समस्याहरू, दिनदारीपन/चित्ता	<p>निर्माण कार्यको नवस्ताइन गर्ने अवस्थामा ने धुलो तथा ध्वनी प्रदूषणलाई सञ्चोथन गर्नुपर्दछ ।</p> <p>सम्बेदनशील ठाउँहरू जस्तै - अस्पताल तथा मन्दिरहरूको छेउमा काम गर्दा पानी छुक्केर धुलो नआउने बनाउनुपर्दछ ।</p>	<p>निर्माण मजदुरहरूलाई व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरणहरू उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।</p> <p>मिलिसड प्लान्ट, हट मिक्स प्लान्ट, क्रसर, बैचिङ प्लान्ट कम्पसेकम मानव वस्ती भन्दा एक किलोमिटर याढा निरीक्षणकर्ताको स्थिरकृतिमा स्थापना गर्नुपर्दछ ।</p> <p>सडक सञ्चालन</p> <p>सार्वजनिक स्थानहरू र विद्यालय क्षेत्रलाई धुलो प्रदूषणबाट बचाउनको लागि कोणधारी रुख रोने तथा धुले सडकलाई छोज्ने गर्नुपर्दछ ।</p> <p>धुलो प्रदूषणबाट निजिकैको अस्पताल, विद्यालय र धार्मिक, ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रहरूलाई बचाउनको लागि सडकको पिच गर्नुपर्दछ ।</p> <p>सडक प्रयोग कर्ताहरूको लागि वातावरणीय सचेतना तथा सुरक्षा र सडक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।</p>

क्र.सं	सवाल / असर	अति त्यनिकरणका उपायहरू	
		योजना तर्जुमा तथा हिंजाइन	निर्माण तथा संचालन अवस्था
५	श्रीमिक क्याम्प तथा सुरक्षा व्यवस्थापन: निर्माण मर्जुइहल्लको क्याम्पमा उत्तादन हुने फोहोरमैला। जस्तै- प्लाटिक तथा धातुका टुकाहल र घरायसी निकास) को व्यवस्थापनले असर पारिराखेको हुन्छ। त्यस्तै सांचजनिक सम्पर्कितहरू जस्तै- खानेपानीका पुहानहरू, स्वारक्ष्य चौकीमा चाप बढ़ेका फोहोर तथा सर्कारी रोग लाग्न सबै सम्भावनाहरू, रक्सी सेवन, जुवा तास आदी मान्चेश्वहल्सँगको दुन्दू जसले कहिले काँडी ठुलो दुधटना निस्त्रयाउने गर्दछ।	<p>निर्माण मर्जुइहल्लाई कामाको बेलामा हुन सबै दुर्घटनाबाट जोगाउन प्राथमिक उपचारको तालिम दिनु पर्दछ।</p> <p>श्रीमिक क्याम्प व्यवस्थापन निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।</p> <p>श्रीमिक क्याम्प व्यवस्थापन निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।</p> <p>श्रीमिक क्याम्प व्यवस्थापन र सुरक्षाको लागि ध्यान दिनुपर्दछ।</p> <p>IFC ले निर्देश गरेअनुसार त्यार गरिएको श्रीमिक सुरक्षा निर्देशिका पालना गर्नुपर्दछ।</p> <p>निर्माण मर्जुइहल्लाई हेलमेट, गम्बुट, माक्स, चरमा जस्ता सुरक्षाका सामग्रीहरू उपलब्ध गराउनु र सो को अनुगमन गर्नुपर्दछ।</p>	<p>निर्माण मर्जुइहल्लाई कामाको बेलामा हुन सबै दुर्घटनाबाट जोगाउन प्राथमिक उपचारको तालिम दिनु पर्दछ।</p> <p>श्रीमिक क्याम्प व्यवस्थापन निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।</p> <p>श्रीमिक क्याम्प व्यवस्थापन निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।</p> <p>श्रीमिक क्याम्प व्यवस्थापन र सुरक्षाको लागि ध्यान दिनुपर्दछ।</p> <p>श्रीमिक क्याम्प व्यवस्थापन निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।</p> <p>IFC ले निर्देश गरेअनुसार त्यार गरिएको श्रीमिक सुरक्षा निर्देशिका पालना गर्नुपर्दछ।</p> <p>निर्माण मर्जुइहल्लाई हेलमेट, गम्बुट, माक्स, चरमा जस्ता सुरक्षाका सामग्रीहरू उपलब्ध गराउनु र सो को अनुगमन गर्नुपर्दछ।</p>

क्र.सं	समाल / असर	क्षति न्युनिकरणका उपायहरू	
		योजना तर्जुमा तथा डिजाइन	निर्माण तथा संचालन अवस्था
६	निर्माण कार्यको लागि निर्माण सामग्रीहरूको उत्खनन् : निर्माण सामग्रीहरूक जस्तै हुङ्गा, ग्रामेल, बालुवा, ऐप्रिप्रेटस २ माटो प्राप्य गरि खानिवाट उत्खनन् गरिन्छ । यस्ता सामाग्रीहरूको उत्खनन् बन तथा आरधित एवं जाखिमपूर्ण क्षेत्र जस्तै (आट्युय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष केन्द्र इत्यादिमा गर्नुहोने ।	संधिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको भरभरको अध्ययनलाई आधार मानी खानी क्षेत्र प्रयोगको योजना बनाउने तथा संपुरक सम्भाप्रमाणित गर्नुपर्दछ ।	संधिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको उत्खनन् गर्नुपर्दछ । पालना गरि निर्माण सामग्रीको उत्खनन् गर्नुपर्दछ ।
७	सडक प्रयोग कर्ता तथा पैदलयात्रुहरूको सुरक्षा : बजार क्षेत्र र विचालय विधिय यो विषयवस्तु अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको छ । वालबालिकाहरू गढिराखेको गाईसंग ठोकिने ढुलो जोखिम रहेको छ । प्राय जसो ग्रामीण सडकमा यो देखा पर्दछ ।	आवश्यक सुरक्षा अवलम्बन गर्नको लागि सडक प्रयोग कर्ता तथा पैदल यात्रुहरूलाई सडक प्रयोग कर्ता तथा पैदल यात्रुहरूलाई सडक सुरक्षाको बारेमा जानकारी गराउनुपर्दछ ।	सडक प्रयोगकर्ता तथा पैदल यात्रुको सुरक्षासम्बन्धी संकेत तथा सिगनलहरू समावेश साइनबोर्ड राख्नुपर्दछ यसले गाई प्रयोगको बारेमा जानकारी पाउनेछन् ।

३.१२ : पुल निर्माणबाट हुने असरहरू

पुल निर्माणबाट पर्न सक्ने असरहरू करिब सडक निर्माणबाट हुन आउने असर जस्तै नै हो । यस सेक्सनमा पुल निर्माणबाट हुन आउने प्रमुख असरहरूलाई व्याख्या गरिएको छ ।

जलप्रदूषण तथा पानीको तलतिर वहाव : पुल निर्माणको कार्यले गर्दा ठोस फोहोर, ढल मुत्र तथा हानिकारक फोहोर जताजै फालिएको (ग्रीज, तेल, रसायनिक पेन्ट, सिमेन्ट इत्यादि) हुन्छ । पुल बनाउन नक्साङ्गन गर्ने बेलामा नै ४० प्रतिशत पानीको वहाव तल तिर पार्नको लागि विचार गरेको हुनुपर्दछ । हानीकारक सामग्रीहरूको उचित व्यवस्थापनको लागि आवश्यक भण्डारण तथा स्टोरेज ट्याङ्क निर्माण गर्नुपर्दछ । पुल निर्माण कार्य सुख्खा मौसममा गर्नुपर्ने हुन्छ जसले नदीको वहाव व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ ।

कम्पन र ध्वनी : ठूला मेसिन तथा औजारहरूले निकाल्ने कम्पन तथा ध्वनीले नजिकैको घर तथा संरचनाहरूलाई असर पार्न सक्छ । स्थायी घर तथा संरचनाहरू चर्किन नपाओस् भनेर यसबाट टाढाको क्षेत्रमा मेसिन सञ्चालन गर्नु पर्दछ । असहनिय हो हल्लाले मानिस तथा मजदुरमा चिरचिराहट तथा बेचैनी बनाउने काम गर्दछ । निर्माण मजदुरहरूले काम गर्दा सुरक्षा निर्देशिका पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । निर्माण कार्य दिउँसोको समयमा मात्रै गर्नुपर्ने हुन्छ ।

मानिस तथा जनावरहरूलाई सुविधा : पुल निर्माण गर्ने समयमा मानिस तथा जनावरहरूको लागि वैकल्पिक बाटोको पहुँच गराउनुपर्ने हुन्छ ।

वातावरणीय छनौट (Environmental Screening)

३.१३ SNRTP अन्तर्गत सन्चालित सहायक परियोजनाका हरेक प्रस्ताव कार्यान्वयनका लागि छनौट हुनु अघि वातावरण अनुकूल छन् वा छैनन् भनी स्क्रीनिङ गरिन्छ । जिल्ला विकास समिति र जिल्ला प्राविधिक अधिकृतको सहयोगमा वातावरणीय विशेषज्ञ वातावरण स्क्रीनिङ गर्न जिम्मेवार हुनेछ । उक्त स्क्रीनिङलाई PSC ले हेर्ने छ र CPCU/DoLIDAR ले स्विकृति दिनेछ । स्क्रीनिङ का उद्देश्यहरू यसप्रकार छन् (१) वातावरणीय अध्ययनको आवश्यक तह निर्धारण गर्ने, (२) परियोजनाका कार्यालयहरूलाई परियोजनासँग सम्बन्धित मुद्दाहरू परियोजनाको शुरू बाट देखि नै बुझन मद्दत गर्ने, र (३) निर्णय प्रकृयामा सहयोग गर्ने । कुनै पनि प्रस्तावहरू वातावरणीय स्क्रीनिङ प्रतिबेदन तयार भए मात्र अघि बढाइनेछ । वातावरणीय स्क्रीनिङ प्राविधिक, आर्थिक र सामाजिक स्क्रीनिङ सँगसँगै गरिनेछ । स्क्रीनिङका आधारहरू यस प्रकार छन् : वातावरण संरक्षण नियमावली, १९९७, (EPR) को अनुसूची १ र २ मा उल्लेख गरिएका शर्तहरू, (२) अन्य सरकारी ऐन तथा नियमहरू (जस्तै, वन, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण आदि), तथा (३) सम्भावित प्रभावहरू र खतराहरू । स्क्रीनिङ रिपोर्टले अनिवार्य रूपमा भौगोलिक नक्साङ्गन तयार गरि वातावरणीय जोखिम क्षेत्र उल्लेख गरेको हुनु पर्छ । वातावरणीय स्क्रीनिङ रिपोर्ट प्राप्त गरिसके मात्र प्रस्ताव अगाडी बढाइने छ । वातावरणीय छनौट खाका अनुसूची ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EMP)

३.१४ सडक निर्माण जस्ता भौतिक कृयाकलाप गर्दा वातावरणमा प्रभाव पर्ने हुनाले त्यस्तो कार्यलाई वातावरणीय हिसाबले संवेदनशील (वा हानी पुर्याउन सक्ने) मानिन्छ । SN RTP यस्तो अतिक्रमणबाट हुनसक्ने वातावरणीय समस्याहरूलाई सम्भव भएसम्म कम गर्न चाहन्छ । वातावरणीय स्कीनिङ्डको परिणाम जेजस्तो भए पनि हरेक सहायक परियोजनाले स्थान विशेष EMP तयार गर्नुपर्छ । त्यसैले प्रत्येक सहायक परियोजनाले विस्तृत रूपमा इन्जिनियरिङ सर्वेक्षण गर्ने समयमा निर्माण, स्तरोन्नती तथा मर्मत सम्भारका लागि यस्तो स्थान विशेष EMP तयार गर्नुपर्छ ।

३.१५ सम्भावित प्रभावहरूको पहिचान र विश्लेषण : तालिका ३.१, ३.२, ३.३ र सेक्सन ३.११ मा SN RTP का सडक तथा पुलहरूले सामना गर्न सक्ने सम्भावित वातावरणीय मुद्दा उल्लेख गरिएको छ । हरेक सहायक परियोजनाका लागि स्थान विशेषसँग मिल्ने गरी वातावरणीय मुद्दाहरूको पहिचान र सम्भावित प्रभावहरूको लेखाजोखा गरिन्छ । स्कीनिङ्ड को प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका र अन्य सम्बन्धित श्रोतहरूको आधारमा प्रभावहरूको पहिचान गरिनेछ र यस्ता प्रभावहरूलाई स्थलगत भ्रमण र EMP तयार पार्ने बेलामा ठीक छन् छैनन् भनी जाँच गरिन्छ । भविष्यबाणी र मूल्याङ्कन गरि सम्भव भएसम्म प्रभावको परिमाण प्रस्तुत गरिन्छ । भविष्यबाणीको आधारमा न्युनिकरणका उपायहरू पहिचान गर्ने भएकोले यस्तो भविष्यबाणीले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

३.१६ वातावरणीय प्रभाव न्युनिकरणका सिद्धान्तहरू : न्युनिकरण तरीकाहरूमा प्रस्तावित योजना र नक्शा बदलेर प्रभावलाई हटाउने, कुनै पनि ठाउँमा गरिने अतिक्रमणको तहलाई घटाएर प्रभावलाई कम गर्ने, उपचारात्मक वा स्थिर पार्ने उपायहरू प्रस्ताव गरी प्रभावलाई कम गर्ने, र हटाउन नसकिने खालका प्रभावहरूलाई क्षतिपूर्तिका उपायहरू सहित कार्यान्वयन गर्ने । वातावरणीय प्रभाव कम गर्नका लागि सम्भव, व्यावहारिक तथा कम खर्चिलो न्युनिकरण तथा सुधारका उपायहरू विकसित गरिनेछ । त्यस्ता उपायहरूलाई योजना तथा योजनाको नक्शा, खर्चको अनुमानित विवरण, BoQ मा एकिकृत गरिनेछ । यसरी न्युनिकरणका उपायहरूलाई एकिकृत गर्दा समस्याको समाधान भै वातावरणीय दिगोपनमा सहयोग पुग्नेछ । स्थान विशेष EMP ले वातावरणीय समस्याहरू र तिनको न्युनिकरण उपायहरूलाई सम्बोधन गर्नेछ ।

३.१७ ठेकेदारहरूका लागि तयार गरिएको निर्देशिकामा निम्न प्रावधानहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिनेछ: स्थान विशेषका लागि गरिनु पर्ने न्युनिकरणका उपायहरू, प्रयोग गरिने सामग्रीहरू, कामदारको बस्ने ठाउँको प्रबन्ध, फोहोर फ्याँक्ने ठाउँहरू, साथै स्थान विशेषका अन्य प्रावधानहरू । EMP मा गरिएका सिफारिशहरूको सन्तोषजनक किसिमले कार्यान्वयन नभएसम्म कुनै पनि कामलाई पुरा भएको मानिने छैन । तालिका ३.१, ३.२, ३.३ र सेक्सन ३.११ मा वातावरणीय प्रभावहरूलाई घटाउने सामान्य तरीकाहरू प्रस्तुत गरिएका छन् ।

३.१८ स्थान विशेष (Site specific) वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (Environmental management Plan [EMP]) : SNRTP का धेरैजसो सहायक परियोजनाहरूले हाल कायम रहेका सडकहरूको स्तरोन्नती तथा पुल निर्माण गर्ने भएकोले धेरै जसो अवस्थाहरूमा सानातिना नकारात्मक वातावरणीय प्रभावहरू मात्र देखिन्छन् भन्ने आशा गरिएको छ। स्तरोन्नति गर्न लागिएका सडकको वातावरणीय प्रभावहरूको व्यवस्थापन गर्नका लागि स्थान विशेष EMP तयार गरिन्छ। स्थान विशेष EMP Bid document संगसंगै तयार गर्नुपर्दछ। यो योजना Bid document, स्पेसीफिकेसन, अनुमानित लागत र सम्झौता दफाको एउटा अभिन्न अंग हो। स्थान विशेष EMP अनुसुची ४ मा दिइएको ढाँचा बमोजिम तयार गर्नुपर्दछ। जोखिमको साधारण चित्रण पनि EMP मा समावेश गर्नु पर्दछ।

३.१९ अन्य योजनाहरू : आवश्यकता अनुसार बायो इन्जिनियरिङ् योजना, क्षतिपूर्तिस्वरूप गरिने बृक्षारोपणको योजना, आदि जस्ता योजनाहरू तयार गरी EMP मा समावेश गरिनेछ। संरक्षण गर्नु पर्ने भीरको क्षेत्रफल थोरै छ भने न्युनिकरणका उपायहरू (प्रयोग गरीने बोटबिरुवाको जातिको संख्या र किसिम, बृक्षारोपणको तरीका, फेद र ढलको व्यवस्थापनका उपायहरू समेत समावेश गरी) स्थान विशेष EMP मा समावेश गरिनेछ। यदि संरक्षण गरिनुपर्ने क्षेत्र ठूलो छ भने ठाउँ विशेषको योजना समावेश गरिएको छुटै योजना तयार गरिनेछ। जस्तै टिपिड क्षेत्र योजना, उत्खनन क्षेत्र योजना, उत्खनन क्षेत्र निश्चित गर्ने योजना, बरो पिट निश्चित गर्ने योजना इत्यादिहरू आवश्यक छन्।

रूख कटान र पुन बृक्षारोपणका सिद्धान्तहरू

३.२० सेवामूलक परियोजनाले रूख काटन र पुन बृक्षारोपणका लागि तलका सिद्धान्तहरू अगाल्नेछ :

- जिल्ला विकास समितिले क्षतिपूर्तिस्वरूप पुन बृक्षारोपण योजना तयारी, प्रमाणित तथा स्विकृति गर्ने छ र जिल्ला वन कार्यलयको स्विकृति प्रश्चात कार्यान्वयन गर्ने छ।
- परियोजनाले आवश्यक पर्ने जमीन जिल्ला वन कार्यालय (DFO) सँग माग गर्नुपर्दछ। यसरी माग गरिएको पत्रमा राष्ट्रिय योजना आयोगबाट परियोजनालाई राष्ट्रिय प्राथमिकताको परियोजना हो भनी उल्लेख गरेको पत्र समेत समावेश गर्नुपर्दछ।
- सम्बन्धित जिविसले DFO लाई रूख काट्ने अनुमतिका लागि अनुरोध पत्र लेख्नुपर्दछ। DFO सर्वेक्षकले जिविस इन्जिनियर र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको उपस्थितिमा परियोजना क्षेत्रमा काटिने रूख गन्ने र चिनो लगाउने काम गर्नेछन्।
- उपभोक्ता समूहबाट व्यवस्थापन गरीएको वनको हकमा सम्बन्धित DFO ले चिनो लगाइएका रूखहरू काट्ने स्विकृति पत्र CFUG लाई लेख्ने छन्। यदि वन सरकारकै मातहतमा छ भने DFO ले नियम अनुसार रूख काट्ने छ र पुन बृक्षारोपणको लागि सम्बन्धित जिविससँग आवश्यक सम्झौता गर्नेछ। जिविसले १:२५को अनुपातमा क्षतिपूर्तिस्वरूप पुन बृक्षारोपण गर्नेछ।
- यदि निर्माण कार्य संरक्षित क्षेत्रको मध्यवर्ति क्षेत्रभित्र गरिने हो भने जिविसले प्रारम्भिक

वातावरणीय परिक्षण (IEE) को जिम्मेवारी लिनुपर्छ । जीविसले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा बन्यजन्तु संरक्षण विभागलाई रूख काट्ने अनुमतिका लागि पत्र लेखेछ । पत्रमा आवश्यक पर्ने क्षेत्र, अतिक्रमणको प्रकृति, सम्भावित प्रभावहरू र प्रभाव कम गर्ने उपायहरूको स्पष्ट उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ । यदि IEE प्रतिवेदनमा कुनै किसिमको नकारात्मक प्रभाव नपर्ने देखिएमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा बन्यजन्तु संरक्षण विभागले वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालयलाई परियोजना स्विकृतिका लागि सिफारिश गर्नेछ ।

- पुन वृक्षारोपण र संरक्षणको लागि ५ वर्षका लागि आवश्यक पर्ने खर्च EMP मा समावेश गरिनेछ ।
- जिल्ला विकास समितिले जिल्ला वन कार्यालयको सहमतिमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह लगायत समुदायमा आधारीत संगठनहरू जस्तै स्थानीय क्लब, आमा समुह, स्थानीय समुहहरूसँग वृक्षारोपण तथा विरुद्धवाहरूको संरक्षण कार्यका लागि सम्झौता गर्ने छ । उक्त कार्य लाई LRUC/VRCC ले अनुगमन गर्ने छ ।

निर्माण सामग्रीहरूको उत्खनन्

३.२१ निर्माण सामग्रीहरू निकाल्दा तलका शर्तहरू पुरा गर्नु पर्दछ :

- जिल्ला विकास समितिले दुंगा खानी क्षेत्र व्यवस्थापन योजनाको तयारी, प्रमाणित तथा स्वीकृत गर्दछ । दुंगा खानी क्षेत्र व्यवस्थापनको नमुना अनुसुचि ५ मा रहेको छ ।
- ठेकेदारले दुंगा खानी क्षेत्र व्यवस्थापन योजना पालना गर्नुपर्छ ।
- जिल्ला विकास समितिले स्विकृति दिएको दुंगा खानी क्षेत्रबाट मात्र ठेकेदारले निर्माण सामग्रीहरू जम्मा गर्ने पाउँछ । (स्वीकृत दुंगा खानी क्षेत्र भन्नाले जसलाई IEE/EIA ले समेत अनुमोदन गरेको छ ।
- आवश्यक कानूनी प्रकृया पुर्याइ IEE/EIA गर्नु पर्दछ । निर्माण सामग्री निकाल्नु अघि ठेकेदारले कानूनी प्रकृया पुरा गरेको प्रमाण जिविसमा पेश गर्नुपर्दछ ।
- कानूनी मान्यता प्राप्त ठेकेदारको प्रमाणपत्रको नक्कल पनि पेश गर्नुपर्दछ ।
- निर्माण सामग्री नदी किनाराको कमितिमा पनि १५ मी. टाढाबाट भिक्नु पर्दछ । निर्माण सामग्री भिक्ने ठाउँ पुलभन्दा १०० मी.पर हुनुपर्दछ । निर्माण सामग्री निकाले खाल्डाहरू कमितिमा निश्चित दुरीमा हुनुपर्दछ । दुंगा खानी सडकबाट ५० मी. र बस्ति भएको ठाउँबाट ५०० मी. टाढा हुनुपर्दछ ।

सामाजिक प्रभावहरू (Social Impacts)

३.२२ सहायक परियोजनाका कारणले उत्पन्न हुन सक्ने सबै खालका सामाजिक प्रभावहरूलाई लेखाजोखा गरी परियोजनाको शुरूवात देखि नै अभिलेख राखिनेछ ।

३.२३ समाजमा पर्नसक्ने कुनैपनि प्रभावका बारेमा परियोजनाले प्रभावित व्यक्ति र आदिवासी

जनजातीलाई निःशुल्क पूर्व सुचना प्रदान गर्नुपर्नेछ । उनीहरूसँगको छलफललाई लिपिवद्ध गरी परियोजनाले सामाजिक प्रभाव व्यवस्थापन योजना तयार गर्नुपर्नेछ ।

३.२४ परियोजनाले स्थानिय मानिसलाई पुर्याउने फाइदाहरू यसबाट पुने बेफाइदा भन्दा धेरै गुणा बढी हुन्छन् भन्ने कुरा सडक सुधार अनुभवले देखाएको छ । समूदायका सदस्यहरूले सडक सुधारबाट हुने प्रत्यक्ष फाइदाहरू नै देख्दछन् । निर्माण कार्यहरूबाट हुने यस्ता फाइदाहरूमा जमीनको मूल्य बढ्ने, बस गाडी गुड्ने, मूल्य सडकसम्म सजिलो संग पुग्न सकिने, यात्रा गर्दा लाग्ने समय र पैसा बच्ने, रोजगारको अवसरहरू सृजना भै आय बढ्ने आदि हुन्छन् । जुन ठाउँमा सडक फराकिलो पार्ने कामका लागि थप जमीन आवस्यक पर्दछ त्यस्ता ठाउँमा जमीनको सानो टुक्रा जाने तथा अन्य संरचनाका केही भाग नष्ट हुने जस्ता नकारात्मक प्रभावहरू पनि पर्न सक्छन् ।

सामाजिक छनौट (Social Screening)

३.२५ सामाजिक स्क्रिनिङ सबै सहायकपरियोजनामा शुरूकै अवस्थामा गरिन्छ । यसले परियोजना कार्यान्वयनको समयमा आउन सक्ने सम्भावित प्रभावहरूको बारेमा आवस्यक सूचनाहरू उपलब्ध गराउने छ । सामाजिक स्क्रिनिङमूल्य सरोकारवालाहरू सँगको छलफलबाट सम्पन्न गरिन्छ । यस्ता समूहहरूमा लाभ प्राप्त गर्ने समुदाय, सडक छेउका किसानहरू, पसलेहरू, महिला, दलित तथा अन्य प्रमुख स्थानीय सूचना दाताहरू पर्दछन् । सामाजिक स्क्रिनिङ प्रतिवेदनले सामाजिक प्रभाव सम्बन्धी सबै सूचनाहरू उपलब्ध गराउनेछ । सामाजिक स्क्रिनिङको सर्वे प्रश्नावली नमूना अनुसुची १३ मा दिइएको छ ।

३.२६ सामाजिक स्क्रिनिङले सडक परियोजनाको बारेमा पहिलो चरणको सूचना उपलब्ध गराउँछ । यस्तो सूचनाले निम्न कुराहरू पहिचान गर्दछ : (१) परियोजनाले असर गर्न सक्ने विभिन्न प्रभाव क्षेत्रभित्र बस्ने लाभान्वित जनसंख्या, (२) आवस्यक पर्ने जमीन र सोबाट प्रभावित हुने व्यक्ति/परिवारहरू, (३) गरीब तथा जोखिममा रहेका मानिसहरूमा पर्न सक्ने प्रभाव र उनीहरूको सामाजिक तथा आर्थिक सुधारका लागि चाहिने आवश्यक तालिम, (४) स्वेच्छिक जमीन दानका लागि मानिसहरूको चाहना, र (५) अन्य प्रभावहरू ।

३.२७ सामाजिक स्क्रिनिङ प्रतिवेदनले सार्वजनिक सामाजिक सम्पत्तिमा पर्न सक्ने प्रभाव पनि स्पष्ट गर्दछ । त्यस्ता सम्पत्तिमा चौतारो, पानी ट्याइटीकी तथा पानीका पाइपहरू, धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्मारक र स्थलहरू, गोरेटोबाटो, भोलुद्गे पुल आदि पर्दछन् । परियोजनाले स्थानीय मानिसहरू, र स्थानीय सडक उपभोक्ता समूह (LRUC) र गाउँ सडक समन्वय समिति (VRCC) हरूसँग सामूहिक रूपमा छलफल तथा लेखाजोखा गरी नोक्सान पुगेका संरचनाहरूको मर्मत र पुनर्स्थापनाको जिम्मा लिन्छ ।

३.२८ सामाजिक स्क्रिनिङ प्रतिवेदनले सम्बन्धित परियोजना छानिने वा नछानिने भनेर निर्णय लिने आधारहरू उपलब्ध गराउँछ । कुनै खास सहायक परियोजना छानिनका लागि सामाजिक

स्क्रीनिडले तलका कुराहरू निश्चित गरेको हुनुपर्दछ :

- सहायक परियोजना जिल्लाको विस्तृत गुरु योजनाको एउटा अंग समेटिएको हुनुपर्नेछ,
- प्रस्ताव गरिएको सडक सुधार वा स्तरोन्ती गर्न स्थानीय मानिसहरूबाट अनुरोधपत्र / मागपत्र प्राप्त हुनुपर्दछ,
- जमीन दाताले स्वेच्छिकरूपमा बाटो चौडा गर्न चाहिने जमीन दान गर्न मन्जूरीपत्र दिएको हुनुपर्नेछ,
- सामाजिक स्क्रीनिडले सहायक परियोजनाका कारणले गम्भीर तथा नकारात्मक सामाजिक प्रभावहरू आउने छैनन् भन्ने कुराको निश्चित गरेको हुनुपर्दछ,
- स्वेच्छिक जमीन दान बाहेक पर्न सक्ने थप प्रभावहरूका लागि मानिसहरू ESMF व्यवस्था भए बमोजिम गरिने क्षतिको मर्मत र पुनर्स्थापना कार्य स्विकार्न इच्छुक छन् भन्ने कुरा निश्चित हुनुपर्दछ
- RAIDP का परियोजनामा जानकारी प्राप्त भए अनुसार सडक प्रभाव क्षेत्रको छेउछाउमा अव्यवस्थित संरचनाहरू सडक निर्माणको क्रममा नराम्भरी प्रभावित हुने गरेका छन्। त्यस कुरालाई मध्यनजर गरि गरि यस परियोजनामा मर्मत तथा पुनर्निर्माण सहयोग प्रस्ताव गरिएको छ। यदि कसैलाई स्वेच्छिक जमिन दान बाहेक अन्य सानातिना प्रभावहरू परेमा ESMF को Entitlement matrix अनुसार मर्मत सम्भार सहयोग उपलब्ध गराइनेछ र
- जग्गा धनीहरू परियोजनालाई आवश्यक पर्ने जमीनको स्वामित्व जिविसलाई हस्तान्तरण गर्न इच्छुक हुनुपर्नेछ।

लाभान्वित समुहको पहिचान

३.२९ परियोजना लाभान्वित जनसंख्या भन्नाले सहायक परियोजनाका विभिन्न क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मानिसहरू बुझिन्छ। जसलाई निम्न अनुसार परिभाषित गरिएको छ :

- Z_0 : तराईमा १० मीनेटको दूरीमा र पहाडमा ३० मीनेटको दूरीमा बसोबास गर्ने,
- Z_1 : तराईमा १० देखि ३० मीनेटको दूरीमा र पहाडमा ३० देखि ६० मीनेटको दूरीमा रहेका,
- Z_2 : तराईमा ३० देखि ६० मीनेटको दूरीमा र पहाडमा १ देखि २ घण्टाको दूरीमा बसोबास गर्ने,
- Z_3 : तराईमा १ देखि २ घण्टाको दूरीमा, हिमालमा ४ घण्टा र पहाडमा ६ घण्टाको दूरीमा बसोबास गर्ने।

३.३० गाविस, जिविस र केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग जस्ता विभिन्न श्रोतहरूबाट सडक परियोजनाबाट लाभान्वित जनसंख्याको पहिचान गरिनेछ। यसरी लिइएको तथ्याङ्कको सत्यता परिक्षण सर्वेक्षणको समयमा स्थानीय बासिन्दाबाट गरिनेछ।

३.३१ संभाव्यता अध्ययनको चरणमा तयार गरिएको सामाजिक स्क्रीनिङ प्रतिबेदनमार्फत, स्थान विशेषको सामाजिक प्रभावहरूका साथै त्यस्ता प्रभाव कम गर्ने प्रयोग गरिने उपायहरूको समेत पूर्णरूपले पहिचान गरिनेछ । सामाजिक स्क्रीनिङको बेलामा पहिचान गरिएका सबै नकारात्मक प्रभावहरू सम्बोधन गर्ने सामाजिक प्रभाव न्युनिकरण योजना परियोजनाको विस्तृत नक्सांकनको बेलामा तयार गरिनेछ । यस्तो योजनाले जोखिममा रहेका समूदायहरू, संरचनाहरू तथा जमीन र सामूदायिक भौतिक संरचनामा हुने हानी नोक्सानी हरूको पहिचान तथा समाधानका उपायहरू उल्लेख गर्दछ । सामाजिक प्रभाव न्युनिकरण योजनामा छुटौटे खर्चको अनुमानित हिसाब तयार गरी समावेश गरिनेछ ।

स्वेच्छिक जग्गा दान

३.३२ यस अधि नै उल्लेख गरिएकै SNRTP अन्तर्गत प्रस्ताव गरिएका प्राय सबै सहायक परियोजनाहरूले पहिले नै कायम भएका सडकहरूको सुधार/स्तरोन्तती मात्र गर्ने छन् । जसले गर्दा के भन्न सकिन्छ भने सहायक परियोजनाहरूका कारणले या त क्षति नै हुने छैन यदि भै हाले पनि अति कम मात्रामा मात्र हुनेछ । सम्भावित फाइदाका तुलनामा नकारात्मक प्रभावहरू निकै कम हुने संभावना भएकोले प्रभावित हुने मानिसहरूले आफ्नो जमीन र अन्य सम्पत्ति सडक सुधारका लागि खुशीसाथ दान दिनेछन भन्ने मान्यता राखिएको छ ।

३.३३ परियोजनाले जमीन, बासस्थान वा अन्य संरचना एवं जीविकोपार्जनका साधन तथा सानातिना सम्पत्तिको हानी नोक्सानी जस्ता प्रभावलाई सकेसम्म कम गर्न व्यावहारिक सूरक्षाका उपायहरू अवलम्बन गर्नेछ । यस्ता उपायहरू निम्न छन् : (१) सकेसम्म वैकल्पिक उपाय खोजी गरी जमीन अधिग्रहण, बसोबास तथा अन्य संरचनाहरू र जीविकोपार्जनका उपायमा हुने नोक्सानी जतिसक्दो कम गर्ने र (२) यस ESMF को राहत नीति खाकामा उल्लेख भएबमोजिम प्रभावित संरचनाको मर्मत र प्रभावित भएका परिवारहरूलाई पुनर्स्थापनाको लागि नगद सहयोग गर्ने । VDIMP को रूपरेखा अनुसुची १४ मा दिइएको छ ।

३.३४ **स्वेच्छिक जग्गा दानका आधारहरू** : परियोजनाले आवश्यक पर्ने जग्गा स्वेच्छिक दानबाट प्राप्त गर्ने आशा राखेको छ । जमीन दानका आधारहरू निम्न छन् :

- स्वेच्छिक जग्गा दान सडक प्रभाव पेटी (Corridor of Impact) भित्र मात्र सिमित हुनेछ,
- व्यक्तिगत प्रभाव न्यून हुनेछ स्वामित्वको १० प्रतिशत भन्दा माथि सकेसम्म जमिन नलिने । साथै बाँकि जमिन उनीहरूको जीविकोपार्जनका लागि प्रयाप्त छ भन्ने कुरा निश्चित गर्ने,
- स्वेच्छिक जमीन दान गर्ने व्यक्ति/परिवारहरूलाई परियोजनाको प्रत्यक्ष प्रभावित व्यक्ति/परिवारको रूपमा लिइनेछ,
- जमीन दान सार्वजनिक रूपमा स्वतन्त्र भएर गरिनेछ र यसरी दान गर्दा त्यो परिवारलाई खाद्यान्को समस्या हुने गरी गरिने छैन,

- यदी कसैको जमीन सडकले लिंदा बाँकी रहेको जमिन अनुत्पादक वा आर्थिक रूपमा काम नलाग्ने भएमा त्यस्ता व्यक्ति/परिवारलाई राहत नीति खाका अनुसार सहयोग उपलब्ध गराइनेछ,
- परियोजनाबाट प्रभावित मानिसहरू सडकलाई जमीन दान गर्ने सिद्धान्तका साथै आवस्यक प्रकृया र ESMF को सहयोग सम्बन्धी व्यवस्थाको बारेमा पूर्णरूपले जानकार हुनेछन्, र
- यदि कसैले सार्वजनिक वा सरकारी जमीन अधिग्रहण गरी बसेको रहेछ भने त्यस्तो जमीन उसले दान गरेको भनी दाबी गर्न सक्ने छैन।

३.३५ जग्गा दानको प्रकृया : जग्गा र अन्य स्थायी सम्पत्ति अधिग्रहण प्रकृयाका मूख्य चरणहरू निम्न छन् :

- गाउँ सडक समन्वय समिति र स्थानीय सडक उपभोक्ता समिति मार्फत स्थानीय मानिसहरूलाई सडक प्रभाव क्षेत्र (corridor of impact) का बारेमा जानकारी दिइनेछ,
- NGO तथा जिल्लाका सामाजिक परामर्शदाता (SMO/ESSC) हरूले जमिन दान गर्ने, दान गरिएको जमीनको परिमाण र दातासँग बाँकि रहेको जमीन, आवास संरचनामा पुगेको हानी नोक्सानी र त्यसको प्रतिशत तथा जीविकोपार्जनको साधन र सामान्य संरचनामा भएको हानी नोक्सानी आदिलाई सामाजिक स्कीनिङ्डको समयमा पहिचान गर्नेछन् र प्रभावित मानिसहरूलाई उनीहरूको हानी नोक्सानीको बारेमा सूचना दिनेछन्,
- प्रभावको विस्तृत विवरण प्राप्त गरिसके, स्थानीय सडक उपभोक्ता समिति मार्फत जिविसले जमीन तथा अधिग्रहण गरिने अन्य स्थायी सम्पत्तिहरूको बारेमा सूचना प्रकाशित गर्नेछ,
- स्थानीय NGO र परामर्शदाताहरूले मानिसहरूलाई सडकबाट हुने फाइदाका बारेमा सचेत गराउनेछन् र जमीन दान तथा संरचना हानीबारे परियोजना भएको व्यवस्था बारे जानकारी दिनेछन्,
- जिविसले राहत वितरण समिति, NGO तथा परामर्शदाता, र स्थानीय सडक उपभोक्ता समितिहरूको समन्वयमा परियोजनाबाट प्रभावित मानिसहरूलाई सहयोग वितरण गर्ने छ र स्वेच्छिक जमीन दानसम्बन्धी फारम भर्ने छ। गम्भीर रूपमा प्रभावित हुने मानिसहरू भन्नाले १० प्रतिशत भन्दा माथि जमीन दान गर्ने दाताहरू र १० प्रतिशत भन्दा माथि घर तथा अन्य संरचनामा क्षति पुग्ने व्यक्तिहरू पर्दछन्। यदि कसैको गुनासो वा उजूरी भएमा मानिसहरूले श्वेच्छिक जमीन दान सँग सम्बन्धित प्रकृयाबारे उजूरी सुन्न र समाधान गर्न बनाइएको जिविस मातहतको गुनासो सुनुवाइ समितिमा गई उजूरी दिन सक्नेछन्।
- जिविसले जिल्ला नापी कार्यालयसँगको समन्वयमा प्रभावित क्षेत्रको नापी गरी कित्ताकाटको प्रकृया अगाडी बढाउनेछ,
- नापी र जमीनको स्वामित्व हस्तान्तरणमा लाग्ने खर्च जिविसले व्यहोर्ने छ। यस सम्बन्धी सबै कार्यमा जिविसको भूमिका उल्लेख्य हुनेछ,

ज) जिविसले SMO र ESSCमार्फत हरेक घटनाको दस्ताबेजहरू तयार गर्नेछ र अन्त्यमा यस्लाई PMU तथा CPCU मा मासिक, अर्धवार्षिक तथा वार्षिक प्रतिवेदनको रूपमा पेश गर्नेछ ।

३.३६ तलका बुँदाहरूले जग्गा स्वेच्छिक रूपमा दान दिएको हो भन्ने कुरा निश्चित गर्नेछन्;

- सम्भव भएसम्म जग्गादानको असर न्युन हुनेछ । १० प्रतिशत भन्दा बढी जग्गा दान लिइनेछैन र बास उड्ठा गरिनेछैन । १० प्रतिशत भन्दा कम जग्गा दानमा समेत परियोजनाले प्रोत्साहन रकम उपलब्ध गराउनेछ । १० प्रतिशत भन्दा बढी जग्गा दान गरेमा परियोजनाले Entitlement अनुसार थप सहयोग रकम उपलब्ध गराउनेछ ।
- प्रभावित व्यक्ति/समुदायले निर्माण कार्यको लागि आवश्यक पर्ने जग्गाको पहिचान गर्ने छन् निक सरकारी संघ संस्था र परियोजनाका अधिकारीहरूले । प्राविधिकहरूले उपलब्ध जग्गा परियोजनाका लागि उपलब्ध छ वा छैन र यसमा सडक निर्माण/ विस्तार गर्दा वातावरण तथा स्वास्थ्यमा समस्या हुन्छ हुदैन भनेर निश्चित गर्न सक्छन् । सडकको रेखांकन हुने क्षेत्र (Alignment) स्थानीय समुदायसंगको छलफलमा निर्धारण गरिनेछ ।
- सडकले लिने जग्गा सुकुम्भासी, अतिक्रमणकारी र अन्य व्यक्तिहरूबाट पूर्णरूपमा अलग हुनुपर्दछ ।
- हरेक जग्गा दाताहरूबाट स्वेच्छिक दान फारम भरिनुपर्दछ । सो दान फारममा साक्षीहरूले स्वेच्छिक रूपमा दान गरेको हो भनी प्रमाणित गरेको हुनुपर्नेछ ।
- यदि जीविकापार्जनको आम्दानीको स्रोत र उठीबास हुने अवस्था देखिएमा, स्वेच्छिक जग्गादान गर्दा हुने सम्भावित प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू राहत नीति खाकाले व्याख्या गरे अनुसार गरिनेछ ।
- गुनासो सुनुवाइ समितिको स्थापना गरि प्रभावित व्यक्तिहरूलाई त्यसबारेमा सुचित गरिनेछ ।
- जग्गादातालाई सम्मान गरिनेछ ।

३.३७ **जग्गा हस्तान्तरण प्रकृया:** स्वेच्छिक जग्गादान प्रकृयाको अन्तिम कार्य भनेको जग्गाको स्वामित्व जीविसलाई हस्तान्तरण गर्नु नै हो । सामुहिक वा व्यक्तिगत मन्जुरीनामा संकलन गरिसके नियमानुसार राहत तथा सहयोग रकम वितरण गरिनेछ र स्वामित्व हस्तान्तरण प्रकृया अगाडी बढाइनेछ । जिल्ला नापी कार्यालयबाट दान गर्ने जग्गाको क्षेत्रफल एकिन गरिसके दातासँग समन्वय गरि जिल्ला मालपोत कार्यालयमा गई हस्तान्तरण प्रकृया पूरा गरिनेछ । सबै १० प्रतिशत भन्दा कम जग्गा दाताहरूलाई प्रोत्साहन रकम रु. ५००० प्रदान गरे मात्र हस्तान्तरण प्रकृया पुरा हुनेछ । जो १० प्रतिशत भन्दा बढी जग्गादान गर्दछन्, उनीहरूलाई राहत वितरण नीति खाका अनुसार थप सहयोग उपलब्ध गराइनेछ । जिविसले गैरसरकारी संस्था वा परामर्शदाताको सहयोगमा जग्गादाताहरूको पूर्ण विवरण, हस्तान्तरण प्रक्रिया, सिकिएको पाठ आदिको रेकर्ड राख्नुपर्नेछ । यी कुराहरू परियोजनाको रिपोर्टिङमा उल्लेख गरिनेछ ।

निर्माण कार्यको थालनी पूर्व नै जग्गा हस्तान्तरणको धेरैजसो कार्य समाप्त भैसक्नु पर्नेछ । यो प्रकृया सम्पुर्ण प्रभावित व्यक्तिहरूको जग्गा हस्तान्तरण नभएसम्म चलिरहनेछ । जग्गा हस्तान्तरण प्रकृयामा निम्न चरणहरू हुनेछन् : १) सामुहिक तथा व्यक्तिगत मञ्जुरीनामा संकलन, २) अमिनको परिचालन, ३) नीति खाका अनुसारको राहत वितरण, ४) जिल्ला मालपोत कार्यालयमा गई औपचारिक रूपमा स्वामित्व हस्तान्तरण, आदि ।

जिल्ला विकास समितिले स्वेच्छक रूपमा दान गरिएको जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण (दान ग्रहण) जिल्ला जग्गा अधिग्रहण समितिको निर्णय गराएर गर्न सक्नेछ, जुन जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३७ को अनुसुची १५ मा व्यवस्था गरिएको छ । जग्गा दान फारम सुची अनुसुची ६ मा दिइएको छ । जग्गादाताले स्वामित्व हस्तान्तरण प्रकृयामा लाग्ने कुनैपनि खर्च व्यहोर्ने छैन ।

३.३८ परियोजनाले प्रभावित व्यक्तिहरूको सामाजिक पहिचान दिन विभिन्न तरीकाहरू अङ्गाल्नेछ । जस्तै : होर्डिङ बोर्डमा नाम राख्ने, जमीनदाताहरूलाई प्रशंसा पत्र प्रदान गर्ने, आदि ।

३.३९ जतिसुकै प्रतिशत जग्गा दान गरेको भएता पनि १६९२ वर्ग मी. भन्दा कम जग्गा बाँकी हुनेहरूलाई अति प्रभावित व्यक्ति/परिवार ठानिनेछ । त्यस्ता अति प्रभावित व्यक्ति/परिवार हरूलाई दुई समूहमा राहत उपलब्ध गरिनेछ : पहिलो समूहमा ८५० देखि १६९२ वर्ग मी. जग्गा हुने, दोस्रो समूहमा ८४९ वर्ग मी भन्दा कम जग्गा हुने जसलाई राहत वितरण नीति खाका अनुसार राहत उपलब्ध गराइनेछ (तालीका ३.४) । यसको अर्थ यो हुन्छ कि SNRTP ले दान गर्ने व्यक्तिसँग आधारभूत न्यूनतम जमीन मात्र (तराईमा ५ कट्ठा वा पहाडमा ३.५ रोपनी वा १६९२ वर्ग मी.) छ भने श्वेच्छक दानको जमीन समेत राहत उपलब्ध गराएर मात्र स्विकार गर्दछ । तराईमा ५ कट्ठा तथा पहाड वा हिमाली क्षेत्रमा ३.५ रोपनी नेपालको ग्रामीण जीवनमा जीविकोपार्जनका लागि नभै नहुने क्षेत्रफल हो भनेर ठानिएको छ । जग्गा दानको खाका अनुसुची १५ मा दिइएको छ ।

३.४० आवास संरचनाको क्षति : यस अधिको अनुभवमा परियोजना अन्तर्गत सडक सुधार वा फराकिलो पार्ने कार्यले आवास संरचनाहरूलाई विभिन्न तहमा हानी नोक्सानी पुर्याउँछ भन्ने देखिएको छ । अनुभवकै आधारमा यस्ता संभावित संरचनागत हानी नोक्सानीहरूलाई विभिन्न तहमा परिभाषित गरिएको छ :

- १० प्रतिशत सम्म भृत्यकाले वा क्षति पुरोकोमा सामान्य प्रभाव मानिनेछ । यस्तो अवस्थामा परियोजनाले आफै मर्मत गर्ने छ ।
- १० देखि ५० प्रतिशत सम्म भृत्यकाले वा क्षति पुरोकोमा अति प्रभावित ठानिनेछ । त्यस्तो परिवारलाई राहत वितरण नीति खाका अनुसार आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।
- ५० प्रतिशत भन्दा बढी क्षति भएमा सम्पुर्ण क्षति भएको मानि अति प्रभावित व्यक्ति वा परिवारमा सुचिकृत गरिनेछ । यस्तो व्यक्ति वा परिवारलाई राहत वितरण नीति खाका अनुसार आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।

परियोजनाले क्षति भएर बाँकी रहेको संरचनाको आर्थिक सुरक्षाका निमित्त संरचनाको आर्थिक सम्भाव्यता र स्थीरताको समीक्षा गरी सामान्य, प्रभावित र अति प्रभावित वा सम्पूर्ण प्रभावित भनी वर्गीकरण गर्ने छ ।

- ३.४१ **संरचनागत नोक्सानी वा हानीको विषयमा परियोजनाले नीजि जमीन भएका र नीजि नमिन नभएकाहरूलाई भिन्न भिन्न किसिमले व्यवहार गर्नेछ किनकि नीजि जमीनवालाहरूले आफ्नो जमीनसँग घर आदि पनि गुमाउँछन् भने नीजि जमीन नभएकाहरूले संरचना मात्र गुमाउँछन् । कम्पाउण्ड पर्खाल, गाइको गोठ, पानीको धारा, खम्बा, ट्यूबवेल आदिजस्ता अन्य नीजि संरचनाहरूको नोक्सानी वा हानीलाई सामान्य मानिनेछ । यस्ता कम महत्वका संरचनागत हानी नोक्सानीलाई परियोजनाले राहत वितरण नीतिखाका अनुसारको निश्चित सहयोग उपलब्ध गराउनेछ । चौतारो, पानीको ट्याइकी, मन्दिर, गोरेटो, झोलुङ्गे पूल आदिजस्ता समुदायका साभा संरचनाहरूको हानी नोक्सानी भएमा परियोजनाले स्थानीय सडक उपभोक्ता समितिहरू (LRUC) र गाउँ सडक निर्माण समिति जस्ता स्थानीय समितिहरू मार्फत मर्मत र पुनर्स्थापना गर्ने जिम्मा लिन्छ ।**
- ३.४२ **जीविकोपार्जन/आय श्रोतको नोक्सानी** : जीविकोपार्जन अथवा चिया पसलजस्ता सानातिना पसलहरू, घुम्ति पसल आदि जस्ता आय श्रोतको नोक्सानी पुग्ने मानिसहरू र जमीन दान गर्दा आधारभूतरूपमा चाहिने कृषियोग्य जमीनभन्दा कम जमिन बाँकि हुनेका हकमा परियोजनाले पुनर्स्थापनाको लागि सहयोग उपलब्ध गराउनेछ । यस्तो जीविकोपार्जनको सहयोग परिवारको कमाउन सक्ने उमेरको (१६ देखि ६० वर्ष भित्रको) बढीमा एकजना सदस्यलाई जिल्लामा चलेको दैनिक ज्याला दरको हिसाबले हुन आउने तीन महिना वरावरको रकम उपलब्ध गराउनेछ ।
- ३.४३ **बाली नोक्सानी** : सहायकपरियोजनाले सम्भावित बाली नाशको विषयमा सम्बन्धित मानिसलाई अग्रीम सूचना दिइ खेतबाट बाली हटाउने समय दिइनेछ । यदि सहायक परियोजनाका कारणले बाली नाश भएमा यसलाई प्रत्यक्ष प्रभाव ठानिनेछ र परियोजनाले त्यस ठाउँमा चलेको बालीको बजार मूल्य उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

स्वेच्छिक दान प्रभाव व्यवस्थापन कोष (VDIMF)

- ३.४४ नेपाल सरकारले राष्ट्रिय स्तरको सडक परियोजनाको लागि जमीन अधिग्रहण ऐन २०३४ अन्तर्गत जग्गा अधिग्रहण गर्ने गरे तापनि SNRTP ले ग्रामीण सडक सुधारका लागि जमीन धनीबाट सिमित जमीनमात्र स्वेच्छिक रूपमा लिने सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्दछ । साथै जमीन दातालाई उनीहरूले गरेको जमिन दान अनुसारको नगद सहयोग उपलब्ध गराउँछ । नेपाल सरकारको सम्पत्तिमाथिको अधिकारलाई ग्यारेन्टी गर्ने नीति र विश्व बैंकको सामाजिक सुरक्षा नीतिलाई ध्यान दिई परियोजनाले प्रभावित मानिसहरूलाई नगद सहयोग निश्चित गर्न VDIMP को व्यवस्था गरेको छ । स्वेच्छिक जग्गादानले अति कम प्रभाव परेता पनि परियोजनाले सहयोग उपलब्ध गराउने ।

३.४५ प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न स्वेच्छिक दान प्रभाव व्यवस्थापन कोष को व्यवस्था प्रस्ताब गरिएको छ । यो कोष आवास संरचनाहरूको मर्मत गर्न र स्वेच्छिक दान गर्दा परियोजनाबाट गम्भीररूपमा प्रभावित भइ आफ्नो स्थायी सम्पत्ती तथा जमीन गुमाएका मानिसहरूको आयश्रोतको पुनर्स्थापना गन खर्च गरिनेछ ।

३.४६ जम्मा परियोजना खर्चको ३ प्रतिशत रकम यो कोषको लागि छुट्याइनेछ । यो कोष नेपाल सरकारले व्यहोर्ने शिर्षकबाट प्राप्त गरिनेछ । यस कोषको प्रयोग स्वेच्छिक दान प्रभाव न्यूनिकरण योजना (VDIMP) अनुसार हुनेछ । साथै यसको कार्यान्वयन स्थापित बिधिअनुसार गरिनेछ ।

३.४७ स्वेच्छिक जग्गा दानको प्रभाव न्यूनीकरणका लागि VDIMP मा निम्न कुराहरू संलग्न हुनेछन् :

- प्रभावित संरचनाहरूको मर्मत सम्भार खर्च
- १० प्रतिशत भन्दा बढी जग्गादान गर्नेलाई उपलब्ध गराउने राहत
- जग्गा दाताहरूलाई जग्गा दान गरेबापत प्रोत्साहन रकम
- जीविकोपार्जन सहयोग
- जग्गा हस्तान्तरण खर्च
- जोखिमपूर्ण समुदाय विकास खर्च र अन्य सामाजिक प्रभाव न्यूनीकरण खर्च

सम्बन्धित जिविसले स्वेच्छिक दानले पार्ने प्रभाव कम गर्ने योजना र जोखिम समुदाय विकास योजनामा लाग्ने अनुमानित खर्चको हिसाबसहितको योजना PMU मा पेश गर्नु पर्नेछ । PMU ले अनुमानित खर्चलाई जाँच गरी DoLIDAR र MoFALD सँग समन्वय गरी स्विकृति दिनेछ । जिविसले सहयोग वितरण समितिमार्फत स्थानीय NGO र स्थानीय सडक उपभोक्ता समितिसँग समन्वय गरी सम्बन्धित व्यक्ति तथा परिवारहरूलाई सहयोग उपलब्ध गराउँनेछ । १० प्रतिशत भन्दा कामको संरचनागत हानीका लागि सम्बन्धित जिविसले LRUC को माध्यमबाट मर्मतको जिम्मा दिनेछ ।

३.४८ RAIDP ले के अनुभव गरेको छ भने केही सडक परियोजनाहरूमा सडक निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्दा आकस्मिक रूपले आवास संरचनामा क्षति हुंदरहेछ । यस्तो क्षति व्यवस्थापनको खर्च VDIMP मा समावेश भएको हुदैन किनकि यस्ता आकस्मिक क्षतिहरू पहिले नै अनुमान गर्न सकिदैन । यस्तो आकस्मिक क्षति व्यवस्थापनको लागि परियोजना व्यवस्थापन इकाईले हरेक सहायक परियोजनाको VDIMP खर्चमा रु. १ लाखका दरले समावेश गरी छुट्याएर राखी आवश्यक परेका जिल्लाहरूलाई दिने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

३.४९ स्वेच्छिक दान प्रभाव व्यवस्थापन योजना (VDIMP) : सामाजिक स्क्रीनिङ प्रतिबेदनमा आधारीत भइ हरेक सहायक परियोजनाको स्वेच्छिक दान प्रभाव व्यवस्थापन योजना (VDIMP) तयार गरी सामाजिक प्रभावहरूलाई संबोधन गर्नु पर्दछ । यस्ता सामाजिक प्रभावहरूमा (क) जमीनको नोक्सानी, (ख) आवास संरचनाको हानी (ग) जीविकोपार्जन/आयश्रोतको हानी (घ) सामुदायि

सम्पत्तिको हानी, आदि हुन्छन् । VDIMP (अनुसूची १५) ले दाताहरूको सम्पूर्ण जमीन, दान गरिएको जमीन र यसको प्रतिशत, संरचनागत हानीको प्रतिशत र आयश्रोत र साभा सामुदायिक सम्पत्तिमाथि भएको हानी नोक्सानी प्रस्तुत गर्दछ । साथै VDIMP ले जग्गादातालाई ४ वर्गमा विभाजित गरेको हुन्छ; (क) १० प्रतिशतभन्दा कम जमीन दान गर्नेहरू (ख) १० प्रतिशत भन्दा बढी जमीन दाता जसको बाँकि जमीन १६९३ वर्ग मी. भन्दा बढी छ, (ग) जमीन दाता जसको बाँकि जमीन ८५० देखि १६९२ वर्ग मी. छ, र (घ) जमीन दाता जसको बाँकि जमीन ८४९ वर्ग मी. भन्दा कम छ । VDIMP ले सामाजिक प्रभाव न्यूनिकरणको उपायहरू र लाग्ने खर्च, राहत वितरणनीति खाका अनुसार आवश्यक बजेट र जमीन हस्तान्तरणको बेलासम्म लाग्ने खर्चको पुरा योजना प्रस्तुत गर्दछ । SMO/ESSC ले जिविससँग समन्वय गरी VDIMP तयार गर्दछन् । VDIMP को बजेट र सामाजिक प्रभाव संबोधनका तरिका सामाजिक प्रतिबेदनले निश्चित गरे अनुसार हुनेछ । प्रभाव न्यूनिकरण योजनाको अंगको रूपमा सबै प्रभावित परिवार हरूको (जसलाई जीविकोपार्जन र घर बनाउने सहयोग आवश्यक पर्दछ) सामाजिक आर्थिक विशेषताहरू संकलन गरिने छ, जसले उनीहरूमा परेको प्रभावको लेखाजोखा गर्न र उनीलाई आवश्यक पर्ने सहयोग रकम निधो गर्न मद्दत पुग्नेछ । यस्ता प्रमुख सूचनाहरूमा सम्बन्धित व्यक्तिका जमीन, आय, रोजगार, स्थायी सम्पत्ति, ऋण, घर तथा अन्य स्थायी सम्पत्ति पर्दछन् । यो NGO, ESSC, SMO द्वारा संकलन गरिनेछ ।

३.५० VDIMP ले प्रभावित व्यक्तिलाई दिने सहयोगको कानुनी, संस्थागत र सामाजिक आधारहरू परिभाषित गर्दछ । VDIMP को अवधारणा RAIDPको मध्यावधि पूल्यांकनको समयमा विकसित भएको हो । सो मूल्यांकनको समयमा सामाजिक सुरक्षा नीति कार्यान्वयनमा केही रिक्तता देखिएकोले VDIMP सिफारिस गरिएको थियो ।

३.५१ प्रभावित व्यक्तिहरू र आदिबासी जनजातीहरूसँग नियमित रूपमा पूर्वसुचित गरि सरसल्लाह गरिनेछ । ESSC तथा SMO हरूले त्यस्ता समूहसँग समन्वय गर्दै सरसल्लाह गर्नेछन् । सहायक परियोजनाको छनौट भए स्थानीय समुदायसँग समन्वय गरि सरसल्लाह गर्ने कार्य शुरू हुनेछ । उनीहरूलाई परियोजनाको बारेमा सुचित गरिनेछ । स्थानीय स्तरमा LRUC र VRCC गठन, परियोजना र यसको ESMF का बारेमा सचेतना, परियोजना सम्बन्धी आवश्यक सुचना, प्रभावित व्यक्तिहरूको सूची प्रकाशन, राहत नीति खाका वितरण, राहत वितरण र प्रभाव अध्ययन, आदि स्थानीय स्तरमा गरिने सम्पर्क र सरसल्लाहका मूल्य-मूल्य घटनाहरू हुन् । स्थानीय स्तरमा गरिने सम्पर्क र सरसल्लाहका चरणहरूमा : १) सामाजिक छनौट (Scoial Screening) जुनबेला ESSC र SMO ले सम्भावित क्षतिका बारेमा प्रष्ट पार्नेछन् । २) जग्गा नापी जतिबेला जग्गा दाताले वास्तविक क्षति थाहा पाउनेछन् । ३) स्वेच्छिक जग्गादान फारम संकलन र आधारभूत सामाजिक आर्थिक विवरण संकलन । ४) जग्गादाताहरूको नामावली, दान गर्ने जग्गाको क्षेत्रफल र कित्ता नं. प्रकाशन । ५) स्थानीय स्तरमा LRUC का सदस्यहरूसँग बसी प्रभावित व्यक्तिहरूको नाम प्रमाणीकरण । ६) VDIMP को तयारी प्रकृया । ७) प्रभावित व्यक्तिहरूको नाम नेपालीमा प्रकाशन । ८) प्रभावित व्यक्तिहरूलाई राहत वितरण नीति खाका प्रदान । ९) प्रभावित व्यक्तिहरूले पाउने राहत रकम बताउने । १०) उनीहरूलाई

जिल्ला मालपोत कार्यालयमा स्वामीत्व हस्तान्तरण गर्न जाने दिन र समय बताउने । ११) स्थानीय स्तरमा सार्वजनिक रूपमा राहत वितरण गर्ने । १३) उनीहरूलाई LRUC र VRCC को माध्यमबाट प्राप्त राहत रकमको सदुपयोगको बारेमा बताउने र १४) सामाजिक आर्थिक प्रभाव अध्ययनको बेलामा सम्पर्क तथा सरसल्लाह र छलफल,आदि पर्दछन् ।

राहत वितरण नीति खाका

३.५२ तल प्रस्तुत गरिएको राहत वितरण नीति खाका (Entitlement Policy Matrix) सम्बन्धित सरोकारवालासँगको सम्पर्क र छलफलबाट नकारात्मक प्रभाव न्युनीकरण गरी प्रभावित व्यक्तिहरूको जीविकोपार्जनमा सहयोग गर्ने उद्देश्यले तयार गरिएको छ ।

तालिका ३.४ : राहत वितरण नीति खाका

प्रभावको किसिम	अधिकारको इकाइ	अधिकार	कैफियत
१. जग्गा दाताहरू			
क. १० प्रतिशत सम्म जमीन क्षति हुने	आफै नाममा जमीन हुने	<ul style="list-style-type: none"> श्वेच्छिक दान जमीन हस्तान्तरण प्रोत्साहन रकम रु. ५००० 	
ख. १० प्रतिशत भन्दा माथि जमीन क्षति हुने जसको बाँकि जमीन १६९२ वर्ग मी. भन्दा बढी छ,	आफै नाममा जमीन हुने	<ul style="list-style-type: none"> १० प्रतिशतभन्दा बढीको हानीका लागि पहाडमा रु. ३० र तराइमा रु. ४० प्रति वर्ग मी. का दरले । यो रकम कम्तिमा रु. ५००० हुन पर्ने राहत रकम पहाडमा रु. ३० र तराइमा रु. ४० प्रति वर्ग मी. का दरले । यो रकम रु. ५००० भन्दा कम हुन नहुने र घरको एक जना वयस्क सदस्यलाई जिल्लाको प्रतिदिनको सबैभन्दा कम ज्याला दरले २ महिना वरावरको जीविकोपार्जन सहयोग । 	RAIDP को परियोजना क्षेत्रमा भएका जमीनको अधिकतम र न्यूनतम मूल्य विचार गरी साथै नेपाल बैंकमा धितो राख्दा गरिने मूल्याङ्कनको मूल्य विचार गरी तय गरिएको छ । बास्तविक मूल्यको लगभग ६० प्रतिशत मूल्य यसले सम्बोधन गर्दछ ।
द५० र १६९२ वर्ग मी. बीचमा जमीन बाँकि रहनेहरू			
द४९ वर्ग मी. भन्दा कम जमीन बाँकि रहनेहरू		<ul style="list-style-type: none"> राहत रकम पहाडमा रु. ३० र तराइमा रु. ४० प्रति वर्ग मी. का दरले । यो रकम रु. ५००० भन्दा कम हुन नहुने र घरको एक जना वयस्क सदस्यलाई जिल्लाको प्रतिदिनको सबैभन्दा कम ज्याला दरले ३ महिना वरावरको जीविकोपार्जन सहयोग । 	ऐलानी तथा पर्ती जमीन ओगटेर बसेको हकमा दानको रूपमा मानिने छैन ।

प्रभावको किसिम	अधिकारको इकाई	अधिकार	कैफियत
२. आवास संरचनाको क्षति			
क. १० प्रतिशत सम्म आफै नाममा आवास/घर हुने/नहुने	आफै नाममा आवास/घर हुने /नहुने	<ul style="list-style-type: none"> परियोजनाले मर्मतको जिम्मा लिनेछ, 	
ख. १० देखि ५० प्रतिशत	आफै नाममा आवास/घर हुने /नहुने	<ul style="list-style-type: none"> मर्मतका लागि सहयोग कच्चीका लागि रु. ३००/वर्ग फिट अर्धपक्कीका लागि रु. ५००/ वर्ग फिट र पक्कीका लागि रु. ७०० / वर्ग फीटका दरले 	RAIDP का सहायक परियोजना क्षेत्रका आवास संरचनाको मूल्य नेपाल बैंकमा संरचना धितो राख्दा प्राप्त हुने मूल्य विचार गरी तय गरिएको छ । यो रकम हाल कायम मूल्यको लगभग ७० प्रतिशत हुनेछ ।
ग. सम्पूर्णरूपमा हानी (५० देखि १०० प्रतिशत)	आफै नाममा आवास/घर हुने /नहुने	<ul style="list-style-type: none"> मर्मतका लागि सहयोग कच्चीका लागि रु. २०० अर्धपक्कीका लागि रु. ४०० र पक्कीका लागि रु. ६०० प्रति वर्गफीटका हिसाबले दिइनेछ । 	
३. जीविकोपार्जन/आय श्रोतहरूको हानी			
क. जीविकोपार्जन/ आय श्रोतको हानी	सबै १० प्रतिशत भन्दा बढी जग्गा दान गर्नेहरू र जतिसुकै प्रतिशत जग्गा दान गरेपनि जोखिमपूर्ण जग्गादाता ।	<ul style="list-style-type: none"> पुनर्स्थापनो सहयोग जिल्लाको प्रतिदिन ज्यालादरले तीन महिना (९० दिन) को १ जना वयस्क (१६–६० वर्ष) सदस्य वरावरको रकम 	काम गर्न इच्छुक भएमा सहायक परियोजनामा काम गर्ने अवसर दिइने
४. सामूदायिक सूचिधाहरू/संरचनाहरू			
क. सामुदायिक भवन, मन्दिर, नहर, खानेपानीको पाइप, कल्भर्ट, पूल आदि		<ul style="list-style-type: none"> परियोजनाले आफै मर्मत र पुनर्स्थापना गर्नेछ, 	"

प्रभावको किसिम	अधिकारको इकाइ	अधिकार	कैफियत
अन्य स्थायी सम्पत्तिहरूको हानी			
सानातिना संरचना/सम्पत्ति क) १० प्रतिशत सम्म ख) १० देखि ५० प्रतिशत सम्म ग) सम्पूर्ण अर्थात ५० देखि १०० प्रतिशत सम्म हानी हुने	आफ्नै नाममा संरचना/सम्पत्ति हुने/ नहुने	<ul style="list-style-type: none"> परियोजनाले आफै मर्मत गर्नेछ रु. ३००० का दरले सहयोग उपलब्ध गराइनेछ। रु. ५००० का दरले सहयोग 	
६. बालीनालीको हानी नोक्सानी			
क. बालीको नाश/हानी	आफ्नै नाममा जमीन हुने	<ul style="list-style-type: none"> बाली उठाउन अग्रीम सूचना दिइने सकेसम्म नोक्सानी हुन नदिने (बाली उठाउन) अग्रीम सूचना दिन नसकिने भए बाली नाश भए अनुसारको क्षतिपूर्ति 	
ख. बालीको नाश/हानी	आफ्नै नाममा जमीन नभएकाहरू	<ul style="list-style-type: none"> बाली उठाउन अग्रीम सूचना दिइने सकेसम्म नोक्सानी हुन नदिने (बाली उठाउन) अग्रीम सूचना नदिइएको भए बाली नाश भए अनुसारको क्षतिपूर्ति दिने 	
पहिचान नभएका प्रभावहरू		<ul style="list-style-type: none"> सहयोग र राहतको सिद्धान्तमा आधारित भएर प्रभाव न्यूनिकरण उपायहरू प्रस्तावित गरिइनेछ। 	

अन्य सामाजिक व्यवस्थापन योजना

३.५३ जोखिम समुदाय विकास योजना (VCDP) : जोखिममा रहेका समुदायको अवस्था संपार्नका लागि VCDP तयार गरिनेछ (यसभित्र Z₀ को जनसंख्या मात्र लिइनेछ)। VCDP ले लक्षित गरेका मानिसहरूमा तलका व्यक्ति तथा समूहहरू पर्दछन्।

- परियोजनाबाट गम्भीरहरूपमा प्रभावित भएका मानिसहरू/परिवारहरू (SPAPIF)
- अति पिछडिएको समूह जस्तै : आदिबासी, जनजाति, दलित, अल्पसंख्यक, समूह तथा अति विपन्नहरू
- एकल महिलाहरू/महिलाहरू प्रमुख भएका घरहरू, र
- भूमीहीन, बृद्ध र अपाइगाहरू।

३.५४ VCDP तयारीको क्रममा आदिबासी समुदाय र जोखिमपूर्ण समुदायहरूसँग सरसल्लाह र छलफल गरिनेछ। VCDP ले त्यस्ता समूह तथा समुदायहरूको आवश्यकता र प्राथमिकता पहिचान गरी उपयुक्त तालिम तथा सीप हस्तान्तरण गर्नेछ। VCDP तयारीका क्रममा निम्न चरणहरू पूरा गरिनेछ :

- कार्यक्रमको उद्देश्य र कृयाकलापका बारेमा आदिबासी तथा जोखिमपूर्ण समुदायलाई सुचित गर्नु
- सडकको वर्तमान रेखांकनको नकारात्मक प्रभाव र सो प्रभाव हटाउने र न्यूनीकरण गर्ने बारेमा छलफल
- परियोजनाको सम्भावित फाइदाका बारेमा सुचित गर्नु र सो कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ छलफल गर्नु
- जग्गा तथा प्राकृतिक स्रोतको पुख्तौली अधिकार पहिचान गर्ने र यसलाई अझै प्रभावकारी कसरी गर्न सकिन्छ छलफल गर्नु
- परियोजनाको माध्यमले कसरी खाद्य सुरक्षाको अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ छलफल गर्नु
- परम्परागत ज्ञान र सीपलाई परियोजना निर्माणमा लगाउनु
- परियोजनामा प्रभावित व्यक्तिहरूको सहयोग प्राप्त गर्नु र
- परियोजनाको कार्यान्वयन तथा निरीक्षण र मूल्यांकनमा जनसहभागिताको रणनीति बनाउनु।

VCDP को खाका अनुसुची १६ मा दिइएको छ। ESSC तथा SMO ले LRUC तथा VRCC सँग समन्वय गरी जोखिमपूर्ण समुदायको समस्या, आवश्यकता र प्राथमिकताहरू पहिचान गर्नेछन्। VCDP निर्माण प्रकृयामा (क) जोखिमपूर्ण समूह वा समुदायको पहिचान, (ख) त्यस्ता समुदायसँग सम्पर्क, छलफल तथा आवश्यकता र प्राथमिकता पहिचान (ग) VCDP लेखन, आदि जस्ता कार्यहरू पर्दछन्। LRUC तथा VRCC का सदस्यहरूले VCDP तयारीको प्रकृयामा सहयोग गर्नेछन्।

३.५६ आयआर्जनका कृयाकलापहरू : जोखिमपूर्ण समुदाय तथा उनीहरूका आवश्यकता र प्राथमिकता पहिचानका लागि धेरै चरणमा छलफल तथा समन्वयको आवश्यकता पर्दछ । ESSC तथा SMO ले LRUC सँग समन्वय गरि VCDP को उद्देश्य बताउने र आवश्यकता पहिचान गर्न आम भेलाको आयोजना गर्दछन् । आमभेलामा पहिचान हुन नसकेका समुदायसँग पुनः बसी आवश्यकताहरू पहिचान गरिनेछ । त्यस्ता भेलाहरूबाट तालिम तथा आयआर्जनमा इच्छुक जोखिमपूर्ण समुदायहरू पहिचान गरिनेछ । भेलाबाटै तालिमका विकल्पहरू जुन स्थानीय स्तरमा उपयुक्त हुन्छन् तिनको संख्या, प्रकार र तालिम लिने व्यक्तिहरू पहिचान गरिनेछ । VCDP को तालिम गैरसरकारी संस्थाबाट संचालन गरिनेछ तर ESSC र SMO ले तालिम प्राप्त भए/नभएको र लिने व्यक्तिहरूले तालिमलाई व्यवहारमा लगाए नलगाएको निश्चित गर्नेछन् । ESSC तथा SMO ले तालिम, तालिम दिने प्रकृया, प्रभावकारिता आदिको अनुगमन गरि सुधार गर्नुपर्ने वा कमजोरीहरू भए हटाउनेछन् । VCDP तालिमको प्रभावकारिता मूल्यांकन तालिम संचालन भएको बेलामा गरिनेछ । परियोजनाको मध्यकालिन मूल्यांकन प्रतिवेदनमा रेकोमेन्डेसन भए ध्यानमा राखि प्रभावकारी बनाउन कदम चाल्नेछ ।

३.५७ लैड्रिक रूपरेखा : लैड्रिक तथा सामाजिक समावेशीकरण परियोजनाको मूल्य सरोकारको विषय हो । लैड्रिक तथा सामाजिक बहिस्कृत समूहहरूलाई विकासको मूलधारमा ल्याउनु राज्यको प्रमुख दायित्व हो । सहायक परियोजनाको तयारी र कार्यान्वयनमा लैड्रिक तथा सामाजिक बहिस्कृत समूहहरूलाई ध्यान दिनुपर्दछ । Social Screening, VDIMP, VCDP र अन्य योजना बनाउने बेलामा लैड्रिक विश्लेषण गर्नुपर्दछ । सहायक परियोजनाको योजना र कार्यक्रमहरू तयार गर्दा अनिवार्य रूपले लैड्रिक विश्लेषण गर्नुपर्दछ । लाभान्वित जनसंख्याको लागत लिंदा नै लिंग छुट्याएको तथांक लिनुपर्दछ र रेकर्ड लिङ छुट्यारै राख्नु आवश्यक छ । सामाजिक योजनाहरू तयारी गर्दा संकलन गरिएका तथांकले लैड्रिक विभेद, आवश्यकता, कठिनाई र प्राथमिकता साथै सम्भावित असमानताको जोखिम, लाभ र अवसरहरू सम्बन्धी समेत स्पष्ट उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

३.५८ देशको आधा भन्दा बढी जनसंख्या महिलाहरूको छ, तसर्थ समावेशी र समतामुलक विकासका लागि परियोजनाको निर्माण, कार्यान्वयन, लाभ वितरण र निरीक्षण तथा मूल्यांकनमा उनीहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता हुन जरूरी छ । गरीब, दलित, आदिबासी, अल्पसंख्यक, महिलाहरूको सहभागिताले परियोजनाको दिगोपना निश्चित गर्दछ । तसर्थ सहायक परियोजनाका कार्यक्रमहरू जस्तै LRUC, GHC, DMC आदिमा उनीहरूको सहभागिता अनिवार्य हुनुपर्दछ । परियोजनाले मुख्य गरि निम्न कुराहरू गर्नेछ :

- सहायक परियोजनाका फरक फरक क्षेत्रका महिला र पुरुषको तथांक,
- जम्मा महिला घरधूरी संख्या,
- परियोजना प्रभावित महिला घरमूली संख्या,
- प्रभावित महिला घरधूरीको सामाजिक आर्थिक तथा जातीय तथांक,

- सडकको विभिन्न क्षेत्र (ZOI) का महिलाहरू मूळ्य सरोकार र प्राथमिकताका क्षेत्रहरू पहिचान,
- स्थानीय स्तरमा बालश्रमिकको अवस्था, र
- लैंगिक विभेदको अवस्था रेकर्ड गरिएको हुनुपर्दछ ।

वातावरणीय तथा सामाजिक सूरक्षा उपायहरू सम्बन्धी ठेकेदारले पूरा गर्नु पर्ने शर्तहरू

३.५९ ठेकेदारहरू परियोजनाका मूळ्य साभेदार हुन् । तसर्थ नकारात्मक प्रभावहरू पहिचान गर्ने र त्यस्ता प्रभावलाई कम गर्ने प्रकृयामा उनीहरूको पनि महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । त्यसकारण ठेकका सम्बन्धी कागजातले ठेकेदारहरूको निम्न बमोजिमको भूमिका तथा उत्तरदायित्व स्पष्ट पार्न आवश्यक छ ।

- स्विकृत ठाउँको र मापदण्ड बमोजिमको गुण भएको निर्माण सामग्री प्रयोग गर्ने,
- काम सकिए हुंगा खानी निकालेको ठाउँलाई सम्याउने र खनिएको खाल्डोलाई पुर्ने,
- प्रज्ज्वलनशील पदार्थ लाई गाउँ/बस्तीभन्दा कम्तिमा १ कि.मी टाढा राख्ने,
- श्रमिकहरू बस्न बनाइएको अस्थायी घरको स्वास्थ्य र सरसफाई कायम राख्ने,
- श्रमिकको साप्ताहिक स्वास्थ्य परिक्षणको रेकर्ड राख्नु,
- फोहोर पदार्थलाई भीरहरू, बनस्पती भएको क्षेत्रहरू, नदी तलाउ आदि र अन्य वातावरणीयरूपले संवेदनशील क्षेत्रमा फाल नदिने,
- परियोजना व्यवस्थापकले स्विकृत गरी सिफारिश गरिएको ठाउँहरूमा मात्र फोहोर फ्याँक लगाउने,
- श्रमिकहरूलाई स्वास्थ्य र सूरक्षा पोसाक उपलब्ध गराउने,
- श्रमिकलाई वन पैदावर प्रयोग गर्न, शिकार खेल प्रतिबन्ध गर्ने,
- स्थानीय श्रमिकहरूको ज्यादाभन्दा ज्यादा प्रयोग गर्ने (गरीब, सीमान्तकृत र दलितलाई प्राथमिकता दिने),
- १६ वर्षमुनिका बालश्रमिकको प्रयोग नगर्ने,
- पाएसम्म कम्तिमा ३३ प्रतिशत महिला श्रमिक हुनु पर्ने,
- जिविसले तय गरेको न्यूनतम दैनिक ज्याला श्रमिकहरूलाई भूक्तानी दिने साथै महिला श्रमिकलाई पुरुष सरह ज्याला उपलब्ध गराउनुपर्ने,
- श्रमिकहरूको जीवन बीमा गर्ने,
- ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पूरातात्त्विक प्राकृतिक वासस्थान माथि प्रभाव पर्न नदिने,
- सार्वजनिक भौतिक संरचना जस्तै विजुलीको खम्बा, टेलिफोनको खम्बा, धारा, सिंचाइको कूलो, आदि सडकमा पर्न गएमा ठाउँ सारी दिने ।

माथि उल्लेख गरिएका कुराहरू तथा थप कुराहरू जस्तै स्वास्थ्य तथा सुरक्षासँग सम्बन्धित कृयाकलापहरूको निरीक्षण तथा अनुगमन प्राविधिक निरीक्षण समुह र वातावरणिय विशेषज्ञ लगायत जिल्ला एवं केन्द्रिय तहका अधिकारीहरूले निरीक्षण गर्ने छन् ।

अनुपस्थित जग्गा धनिको जग्गा अधिग्रहण प्रक्रिया

- ३.६० सडक सुधार गर्दा सडकमा जग्गा पर्ने सम्बन्धित व्यक्ति अनुपस्थित भएमा जिल्ला विकास समितिले सडकको नाम, ठेगाना साथै अधिग्रहण गर्नुपर्ने कारण खुलाइ प्रभावित गा.वि.स./न.पा., वडा नं. तथा सुधार गर्न चाहेको सडकको क्षेत्रमा परी अधिग्रहण गर्न सक्ने जग्गाको क्षेत्रफल खोली राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा जग्गा अधिग्रहणको सुचना प्रकाशित गर्नुपर्ने छ । सो सुचना जि.वि.स., जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला मालपोत कार्यालय, र सम्बन्धित गा.वि.स./न.पा.कार्यालय र प्रभावित क्षेत्रमा समेत प्रकाशित गर्नुपर्दछ ।
- ३.६१ जि.वि.स.ले अधिग्रहण गर्नुपर्ने जग्गा धनिको नाम र सो व्यक्तिको पुरा ठेगाना सहित जग्गा लेन-देन रोक्का गर्न जिल्ला मालपोत कार्यालयलाई अनुरोध गर्ने छ ।
- ३.६२ अनुपस्थित जग्गा धनि जिवितै भएको हकमा भने हकवालाहरू अखिल्यारीनामा सहित राहत रकम दावी गर्न आउन सक्ने छन् । यसका लागी गा.वि.स./न.पा.द्वारा प्रदान गरीएको नाता प्रमाणीत प्रमाण-पत्र आवश्यक पर्ने छ । सो प्रमाण-पत्रमा हकवालाहरूको फोटो र हस्ताक्षर अनिवार्य हुने छ ।
- ३.६३ जग्गा धनिको मृत्यु भएको अवस्थामा भने हकवालाहरू मृत्युदर्ता प्रमाण-पत्र र निजहरू सो जमिनको हकवाला भएको प्रमाण खुल्ने प्रमाण-पत्र सहित राहत रकम दाविका लागि आउन सक्नेछन् । तोकीएको म्याद भित्र अन्य व्यक्ति हकदावि गर्न नआएमा, सम्बन्धित गा.वि.स./न.पा.ले दिएको नाता प्रमाण-पत्रको आधारमा निजहरूलाई राहत उपलब्ध गराउन सकिनेछ । यदी किर्ते कागजातहरू तयार गरी कसैले राहत रकम बुझिलिएको तथ्य खुल्न आएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई कानुन अनुसार कारबाही गरीने छ साथै निजले लिएको राहत रकम सम्बन्धित गा.वि.स./न.पा.मा जम्मा गर्न लगाई सम्बन्धित हकवालालाई दिइनेछ । अनुपस्थित जग्गा धनिको हकमा राहत रकम बुझिलिने हकवालाले माथि उल्लेखित आवस्यक कागजात सहित हस्ताक्षर खुलेको निवेदनमा एक प्रति फोटो टाँस गरी राहत रकम दावि गर्न आउनु पर्ने छ ।
- ३.६४ जग्गा धनि जिवितै भएको तर समय सिमा भित्र सम्पर्क गर्न नआएमा राहत रकम सम्बन्धित व्यक्ति वा हकवाललाई वितरण गर्ने गरी गा.वि.स./न.पा.मा जम्मा गरीने छ । यसरी गा.वि.स./न.पा.मा जम्मा गरेको राहत रकमका वारेमा जि.वि.स.ले सार्वजानिक सुचना जारी गरी एक हप्ता जमिन हस्तान्तरणको आवस्यक प्रक्रिया सुरू गर्ने छ । यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित गा.वि.स./न.पा.ले जिल्ला मालपोत कार्यालयलाई जमिन नामसारीको लागि पत्र लेख्नु पर्ने छ ।

बहू-स्वामित्वको जमिन भएमा

३.६५ जग्गा धनिको मृत्यु भैसकेको तर निजका नामको उल्लेखित जग्गा निजका छोरा/हकवालाहरूको सामुहिक स्वामित्वमा रहेको अवस्थामा त्यस व्यक्तिले पाउने राहत रकम सबै हकवालालाई दामासाहिले वितरण गरिने छ । तर हकवालाहरूले तोकीएको समय भित्र सबै प्रकृया पुऱ्याई गा.वि.स./न.पा. को सिफारीस र अन्य कागजात सहित जि.वि.स.मा निवेदन दर्ता गर्नुपर्नेछ । स्वेच्छिक जग्गा दान फारममा सहि गरे राहत प्राप्त हुनेछ र तत्पश्चात सम्बन्धित कार्यालयमा गई कित्ता काट र नामसारीको काम गर्नुपर्ने छ । स्वमित्व सम्बन्धी वा राहत रकम बराबरी लिने सम्बन्धी विवादको कारणले हकवालाहरू जि.वि.स.ले राहत लिन आउने सुचना जारी गरेको म्याद भित्र हकदावी गर्न नआएमा पुनः एक हप्ताको समय दिई दोस्रो पटक सुचना जारी गर्ने छ । दोस्रोपटक दिएको समय भित्र पनि हकवालाहरू अनुपस्थित रहेमा राहत रकम गा.वि.स./न.पा. मा जम्मा गरी सडक निर्माण कार्य अघि बढाइने छ । यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित गा.वि.स./न.पा. ले जिल्ला मालपोत कार्यालयलाई जमिन नामसारीको लागि चिठि लेख्नु पर्ने छ ।

चौथो अध्याय : योजना तथा कार्यान्वयन संयन्त्र

- ४.१ परियोजनाले ग्रामीण सडक निर्माण गतिविधिलाई कार्यान्वयन गर्न र प्रभाव न्यूनिकरण गर्न प्रभावकारी संयन्त्र र प्रकृयाको आवश्यकता पर्दछ । यो अध्यायले परियोजनाबाट हुने वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षाका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न चाहिने योजना र कार्यान्वयन संयन्त्रहरूको चर्चा गर्दछ ।
- ४.२ वातावरणीय मूल्यांकन (Assessment) र सामाजिक लेखाजोखा परियोजना चक्रको एउटा अति आवश्यक अंग हो । यो चक्र परियोजनाको पहिचानबाट नै शुरू हुन्छ । सहायक परियोजना स्क्रीनिङ्गबाट शुरू भई प्रभावहरूको पहिचान, नकारात्मक प्रभाव न्यूनिकरण योजनाको तयारी, कार्ययोजनाको कार्यान्वयन, मूल्यांकन, अनुगमन र परियोजनाको लेखा परिक्षणमा पुगि अन्त्य हुन्छन् । हरेक योजनाको प्रमुख लक्ष्य वातावरणीय र सामाजिक प्रभावहरूलाई उचित रूपले संबोधन गर्नु हो । तथापि, योजनाले प्रभाव पहिचानको शुरूवात र पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन देखि निर्माण सम्मको अवस्थालाई समावेश गर्दछ । योजनाको विभिन्न खुड्किलाहरू, त्यस अन्तर्गत हुने गतिविधि तथा उत्तरदायित्व तालीका ४.१ मा छोटकरीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.१ परियोजना चक्रभित्रको वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन

परियोजनाका तहहरू / अवस्थाहरू	वातावरणीय तथा सामाजिक गतिविधिहरू	उत्तरदायित्व	
परियोजना पहिचान	सहायक परियोजनाको छानौट : सरोकारवालाहरूसँगको प्रारम्भिक छलफलबाट तयार गरिएको वातावरणीय विषयहरू/समस्याहरूको सक्षिप्त टिप्पणी गर्ने ।	जिविस / DTO SMO / ESSC	
परियोजना स्क्रीनिङ्ग	प्राविधिक र आर्थिक स्क्रीनिङ्ग सँगै वातावरणीय र सामाजिक स्क्रीनिङ्ग – यदि चारमध्ये कुनै एक स्क्रीनिङ्गसमावेश नभए स्क्रीनिङ्ग अपूर्ण हुनेछ ।	जिविस / DTO SMO / ESSC	
	PCU मा छानौट प्रतिवेदन पेश गर्ने	जिविस	
मूल्यांकन र स्विकृति	वातावरणीय तथा सामाजिक स्क्रीनिङ्गको पुन मूल्यांकन गर्ने	CPCU	
	आवश्यकता अनुसार IEE/EIA गर्ने		
विस्तृत इन्जिनियरिङ डिजाइन	वातावरणीय योजना : स्थान विशेष EMP, बृक्षारोपणको योजना, बायो इन्जिनियरिङ योजना तयार गर्ने	सामाजिक व्यवस्थापन योजना: VCDP, VDIMP, CIDP	DDC-PSE/ ESSS
निर्माण अवधि	EMP कार्यान्वयन	SMP कार्यान्वयन	जिविस/जि. प्र. का. SMO / ESSC

परियोजनाका तहहरू / अवस्थाहरू	वातावरणीय तथा सामाजिक गतिविधिहरू				उत्तरदायित्व
	निरीक्षण	प्रतिवेदन	अनुगमन	स्वतन्त्र लेखा परीक्षण	जिविस, DTO, DRCC, स्वतन्त्र तेश्रो पक्ष, SMO, ESSC
सन्चालन अवधि	प्राविधिक, वातावरणीय र सामाजिक परीक्षण				NVC

वातावरणीय प्रभाव न्युनिकरण संयन्त्र

वातावरणीय छनौटका शर्तहरू

४.३ आवश्यक वातावरणीय लेखाजोखाको तह निर्धारण गर्न, वातावरण संरक्षण नियमावली (EPR) १९९७ मा उल्लेख भएका शर्तहरूलाई आधार मानिनेछ। SNRTP सडकको निर्माण, स्तरोन्नति, सुधार तथा पुलहरूको निर्माणमा बढी लागू हुने EPR सम्बन्धी आवश्यक शर्तहरू (EPR अनुसुची १ र २) तालिका ४.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ। स्क्रीनिङ EPR अनुसुचीमा उल्लेखित शर्तलाई मात्र आधार मानेर गर्नु हुदैन। यसलाई सम्भावित वातावरणीय प्रभावहरू र खतराहरू समेत विचार गरेर गरिनु पर्दछ।

तालिका ४.२ : EIA र IEE का लागि EPR ले तयार गरेका आवश्यक शर्तहरू

IEE आवश्यक पर्ने सडकहरू	EIA आवश्यक पर्ने सडकहरू
<ul style="list-style-type: none"> जिल्लाका सडकहरूको निर्माण शहरी क्षेत्रका सडकहरूको निर्माण सहायक सडकहरूको सूधार, पुनर्स्थापना र पुनर्निर्माण रु. ५ करोड देखि २५ करोड सम्म खर्च लाग्ने अन्य कुनै पनि परियोजनाहरू 	<p>मूल्य सहायक सडकहरूको निर्माण</p> <p>संबद्धनशील क्षेत्रहरूमा सडक निर्माण :</p> <p>ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पुरातात्वीक महत्वका ठाउँहरू</p> <p>वातावरणीय रूपले कमजोर र ओसिला ठाउँहरू राष्ट्रिय निकुञ्जहरू, वन्यजन्तु आरक्षण तथा संरक्षित क्षेत्रहरू</p> <p>अर्ध सुख्खा, पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रहरू बाढी आउने सक्ने र अन्य खतरनाक ठाउँहरू आवास, विद्यालय र अस्पताल क्षेत्रहरू सार्वजनिक खानेपानीको प्रमुख श्रोत भएका क्षेत्रहरू</p> <p>रु. २५ करोड भन्दा बढी खर्च लाग्ने अन्य कुनै पनि परियोजनाहरू ।</p>

IEE आवश्यक पर्ने सडकहरू	EIA आवश्यक पर्ने सडकहरू
अन्य कानूनी शर्तहरू (वन ऐन, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन आदि)	
निम्न क्षेत्रमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने भएमा	
<ul style="list-style-type: none"> • संरक्षित क्षेत्रहरू • वन • पहिरो र भूक्षय ग्रस्त क्षेत्र • बाढी आउन सक्ने क्षेत्रहरू • पानी जम्नसक्ने क्षेत्रहरू • पानीका श्रोतहरू • ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र धार्मिक क्षेत्रहरू • खुल्ला सार्वजनिक ठाउँहरू • सामुदायिक भौतिक संरचनाहरू • विशेष समूहका मानिसहरू • प्राकृतिक आदि दृश्यावलोकन गर्ने क्षेत्रहरू • विकासका लागि सम्भावित क्षेत्रहरू 	
वातावरणीय लेखाजोखाको तह भविष्यबाणी गरिएका प्रभावको परिमाण, सीमा र अवधिमा पनि भर पर्दछ । यदि प्रभावहरू गम्भीर खालका छन् भने लेखाजोखा गर्ने समूहले IEE/EIA सिफारिश गर्न सक्छ । तर यदि प्रभावहरू कम असर, सीमा र अवधिका छन् भने सबै सहायक परियोजनाका लागि स्थान विशेष EMP तयार गरिनेछ ।	

४.४ यदि कुनै सडक सम्बेदनशील क्षेत्र (Sensitive area) भित्र पर्दैन भने वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (Environmental Management Plan (EMP)) मात्र बनाए हुन्छ तर सम्बेदनशील क्षेत्रबाट जाने सडकको सन्दर्भमा अनिवार्य रूपमा IEE गर्नुपर्छ ।

४.५ आरक्षित क्षेत्र (राष्ट्रिय निकुञ्ज, संरक्षण क्षेत्र आदि) तथा विश्व सम्पदा सुचीमा सुचिकृत क्षेत्र साथै भू क्षय र पहिरोको उच्च जोखिम भएका ठाउँबाट जाने सडक तथा पुलहरू र लामा पुलहरू जसका कारण लोपोन्मुख प्रजातिहरूको प्राकृतिक बासस्थानमा खतरा पुग्न सक्छ, त्यस्ता क्षेत्रहरूका निर्माण प्रस्ताव चयन हुनेछैन । त्यस्तै प्रस्तावित सडक तथा पुलको कार्य वातावरणीय दृष्टिले तुलनात्मक रूपमा जोखिममा रहेका क्षेत्र जस्तै मध्यवर्ति क्षेत्र तथा भौतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक क्षेत्रमा पर्ने भए सम्बन्धित आधिकारीक निकाय, DoLIDAR र विश्व बैंकको पूर्वस्थिकृती लिएर मात्र निर्माण कार्य अगाडी बढाउन सकिने छ ।

४.६ कमजोर क्षेत्रहरू (पहिरोको उच्च जोखिम रहेको, Main Central Thrust (MCT), Main Boundary Thrust (MBT), बाढी प्रभावित क्षेत्र, सिमसार) तथा पिउने पानीका मूख्य मुहानहरू भएको ठाउँ, मध्यवर्ति क्षेत्र, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पुरातात्त्विक महत्व भएका क्षेत्रहरू आदिमा सडक तथा पुल निर्माण गर्नुपर्ने भए डोलिडार र विश्वबैंकको पूर्व स्वीकृति लिन आवश्यक छ ।

४.७ Environmental Screening र प्रारम्भिक वातावरणीय अध्ययन (IEE) गर्ने जिम्मेवारी जिविस/जिल्ला प्राविधिक कार्यालयको हुनेछ । उक्त कार्य गर्नका लागि वातावरणीय विशेषज्ञले जिविसलाई सहयोग गर्नेछ । परियोजना छानौटको बेलामा Environmental Screening को प्रतिवेदन पेश गर्दा यो सँग प्राविधिक, आर्थिक र सामाजिक स्क्रीनिङ्गको प्रतिवेदन पनि पेश गर्नुपर्दछ । Environmental Screening को प्रतिवेदन PMU ले हेर्नेछ र डोलिडारले स्वीकृत गर्नेछ । Environmental Screening नगरिएको सहायक परियोजना प्रक्रियामा जान योग्य हुनेछैन । यदि प्रारम्भिक वातावरणीय अध्ययन गरेको हो भने EMP को अध्यायमा समावेश गरेको हुनुपर्छ । यदि स्क्रीनिङ्गले प्रारम्भिक वातावरणीय अध्ययन गर्न नपर्ने देखाएको खण्डमा जिविसले पूर्ण इन्जिनियरिङ डिजाइनका बेला क्षेत्र विशेष (Site Specific) EMP तयार गर्नुपर्छ ।

४.८ वातावरण विशेषज्ञको मूख्य भूमिका निम्न प्रकार रहेका छन् :

- SNRPT परियोजनाको EMP तयार गर्न, Verify गर्न तथा स्वीकृत गर्न सहयोग गर्ने
- SNRPT सहायक परियोजनाको वातावरणीय सुरक्षाका सम्पूर्ण कार्यहरू कार्यान्वयन गर्न जीविसलाई सहयोग गर्ने
- वातावरणीय सवालहरूमा चेतना जगाउने तथा वातावरणीय योजनाहरू बनाउने
- गोष्ठी, तालिम तथा बैठकहरू आयोजना गर्ने
- EMP कार्यान्वयनको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने
- जीविस र PMU मा प्रतिवेदन पेश गर्ने ।

४.९ PSC ले वातावरणीय स्क्रीनिङ्गको छोटकरी टिप्पणी प्रतिवेदन र सिफारिशहरू स्विकृतिका लागि CPCU मा पठाउनेछ । CPCU को सिफारिशमा स्थानीय पुर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभागले छानौट प्रतिवेदनमाथि पूनर्विचार गरी स्विकृत गर्नेछ ।

प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण

४.१० स्क्रीनिङ्ग गर्ने समूहले प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण (IEE) चाहिन्छ भन्ने ठानेमा जिल्ला विकास समितिले IEE गर्नेछ । स्क्रीनिङ्ग गरी सके र विस्तृत इन्जिनियरिङ नक्शाङ्कन सर्वेक्षण शुरू हुनु अघि IEE तयार गर्नेछ । EPR ले दिएको खाका अनुसार IEE गरिनेछ र सम्बन्धित मन्त्रालयबाट स्विकृत गराइनेछ । प्रारम्भिक सर्वेक्षण (Base Line Survey) को समयमा एकपटक र IEE प्रतिवेदनको पाण्डुलिपि तयार भइ स्विकृत हुनुअघि अर्को पटक (जम्मा दुइ पटक) स्थानीय तहमा छलफल गरिनेछ । छलफलबाट आएका सुभावहरूलाई IEE को अन्तिम प्रतिवेदनमा समावेश गरिनेछ ।

स्थान विशेष वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EMP)

४.११ निर्माण कार्यको शुरूवात स्थान विशेष EMP स्विकृत नभइ शुरू हुनेछैन । EMP मा तलका अंग समावेश हुन्छन्:

- ४.१२ मुद्दाहरू :** EMP ले परियोजनाका प्रभावहरू र न्युनिकरणका उपायहरूको विस्तृत तस्विर प्रस्तुत गर्दछ । EMP मा वातावरणीय मुद्दाहरू, र सहायक परियोजनामा EMP तयार गर्नुको महत्व आदि समावेश हुन्छ । कुनै पनि विषयको महत्व सहयोगी सूचना र त्यसको व्याख्यामा भर पर्दछ । EMP अन्तर्गत आउन सक्ने मुद्दाहरू हरेक सहायक परियोजनामा भिन्दै हुन सक्छन् । यस्ता मुद्दाहरू निन्नानुसार हुन्छन् : भूक्षय नियन्त्रण, भीर संरक्षणको उपाय, खाल्डोहरूको (Borrow Pit) व्यवस्थापन, कम्पन नियन्त्रण, धुलो र ध्वनी नियन्त्रण, खानेपानीका श्रोतहरूको संरक्षण, रूख कटान, सडक किनाराका वोटिविरुवाको संरक्षण र वन्यजन्तुलाई पुग्ने नोक्सानी रोक्ने काम, ढुंगा खानी व्यवस्थापन, माटो व्यवस्थापन, ढल व्यवस्थापन (पानी जम्नाले पानीको वहाव रोकिने र फोहोर थुप्रिइ ढल थुनिने आदि), सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक स्मारकहरूको संरक्षण, सामाजिक सेवाको पुनर्स्थापना/मर्मत (खानीपानीको पाइप, सिँचाइको नहर, टेलिफोन, विजुलीको लाइनको व्यवस्थापन) आदि ।
- ४.१३ विकल्पहरू :** EMP ले प्रभावहरूबाट बच्न वैकल्पिक उपायहरू पनि सिफारिश गर्न सक्छ । जस्तै : सडक मार्ग परिवर्तन गर्नु पर्ने भएमा जिल्ला विकास समितिको स्विकृति र समुदायको छलफल आवश्यक पर्छ ।
- ४.१४ न्युनिकरण :** EMP ले हरेक प्रभावको लागि स्थान सुहाउँदो, कम खर्चिलो र विस्तृत उपायहरू पहिचान गर्दछ । यी उपायहरूले पहिचान गरिएका नकारात्मक प्रभावलाई स्विकार गर्न सकिनेसम्म को तहमा घटाउँछ । यदि न्युनिकरणका उपायहरू संभव, कम खर्चिलो वा प्रयाप्त छैनन् भने यो योजनाले क्षतिपूर्तिका उपायहरू (जस्तै रूख रोप्ने, मर्मत, स्थानान्तरण, पुनर्स्थापना आदि) समावेश गर्नुपर्दछ ।
- ४.१५ क्षमता अभिवृद्धि तथा तालिम :** वातावरणीय सुभाव कार्यान्वयन निश्चित गर्नको लागि आवश्यक परेमा EMP ले परियोजनाका कर्मचारी, ठेकेदारहरू, र समुदायका मानिसहरूका लागि विशेष, लक्षित तालिम गराउनका लागि सिफारिश गर्न सक्दछ ।
- ४.१६ कार्यान्वयन समय तालिका र अनुमानित खर्च :** सबै न्युनीकरण कार्य र क्षमता विकासका लागि EMP ले निम्न कुराहरू उपलब्ध गराउँछ : (क) परियोजना अन्तर्गत पूरा गरिनुपर्ने उपायहरूको कार्यान्वयनको समय तालिका, र (ख) EMP को कार्यान्वयनको लागि लाग्ने खर्चको अनुमानित हिसाब ।
- ४.१७ एकिकरण (वा समावेश) :** EMP लाई परियोजनाको योजना र नक्सांकन, बजेट, specifications, अनुमानित खर्च, ठेककाको कागजपत्र, ठेक्का/सम्झौताका शर्तहरू आदिमा समावेश गरिने छ । यसका लागि जिविस/जि. प्र. का. जिम्मेवार हुन्छ, तर क्षेत्रगत वातावरणविद्लाई यसका लागि परिचालन गरिनेछ र कार्यान्वयनका लागि सहयोग गरिनेछ । PSC/PCU ले स्थान विशेषको EMP ले सिफारिश गरे अनुसार योजना तथा नक्सांकन, अनुमानित खर्च, specifications, BoQ, र ठेककाका शर्तहरूमा उचित किसिमले समावेश गरिएका छन् भनी प्रमाणित गरे मात्र ठेककाको लागि प्रक्रया अगाडी बढाइन्छ ।

४.१८ समय :स्थान विशेषको EMP विस्तृत इन्जिनियरिङ् नक्सांकन योजनाको शुरूकै अवस्थामा तयार गरिन्छ र CPCU ले स्वीकृत गर्नेछ ।। यसो गर्नाले EMP का लागि गरिने कृयाकलापहरूलाई विस्तृत नक्सांकनमा समावेश गर्न सकिन्छ । EMP का सुभावहरू ठेककाको कागजातमा संलग्न भएको CPCU ले प्रमाणित गर्दछ । EMP मा जटिलताहरू भएमा CPCU ले सो का लागि डोलिडारसँग सम्पर्क गर्नेछ ।

सामाजिक व्यवस्थापनका योजनाहरू

४.१९ जिविससँग समन्वय गरी NGO/ESSC द्वारा सम्भावित social screening गरिनेछ, जसले सम्भावित सामाजिक प्रभावहरू पहिचान गर्न र त्यस्ता प्रभाव न्युनिकरणको योजनाहरू बनाउन मद्दत गर्नेछन् । प्रभावहरू कम गर्न थुप्रै सम्भावित विकल्पहरू खोजिनेछ । social screening प्रतिबेदनमा स्थानीय वासिन्दाको सडक माग पत्र, स्वेच्छक जमिन दानको मन्जुरीनामा आदि समावेश हुने छन् । स्ट्रिनिडको प्रतिबेदनले प्रस्तावित सडक विस्तार कार्य (चौडा पार्ने काम) का लागि स्थानीय गाउँलेहरूको प्रारम्भिक अनुरोधहरू, साथै श्वेच्छक जमीन दानका लागि उनीहरूले गरेको सङ्कल्प आदि लाई पनि समावेश गर्नेछ । ESSC ले social screening प्रतिबेदन स्विकृतिका लागि PMU मा सिफारिश गर्नेछ । PMU ले आवश्यकता अनुसार DoLIDAR मा सम्पर्क गरी स्विकृतिका लागि आवश्यक प्रकृया पूरा गर्नेछ ।

४.२० Social screening ले समस्या पहिचान गरिसके राहत वितरण नीति खाका अनुसार सामाजिक प्रभाव न्युनिकरण योजनाहरू तयार गरिनेछ । गम्भीर रूपमा प्रभावित परिवारहरूका हकमा भने उनीहरूको विस्तृत सामाजिक आर्थिक विवरण सङ्कलन गरिनेछ । सो विवरण विश्लेषण गरि आवश्यक तथ्याइकहरू न्यूनिकरण योजनामा समावेश गरिनेछन् । यी विवरणहरू गम्भीररूपमा प्रभावित परिवारहरूलाई दिइने सहयोगको प्रभाव मूल्याइकनका बेलामा लेखाजोखा गर्ने आधार हुनेछन् । Social Management Plan मा स्वेच्छक दान प्रभाव न्युनिकरण योजना (VDIMP), लैंगिक विकास योजना र जोखिम समूदाय विकास योजना (VCDP) समावेश हुनेछन् ।

जोखिमपूर्ण समूदाय विकास कार्यक्रम (VCDP)

४.२१ परियोजनाको शून्य प्रभाव क्षेत्र भित्रका महिला घरधूरी, दलित, गरिब, अति पिछडिएको वर्ग र अति प्रभावित व्यक्तिहरूको जीविकोपार्जन उत्थानका लागि जोखिमपूर्ण समूदाय विकास कार्यक्रम परियोजनाको एउटा महत्वपूर्ण अंग हो । यस कार्यक्रमले तालिमको माध्यमबाट त्यस्ता समुदायको गरिबी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान गर्दछ । परियोजनाले आदिबासी, जनजाति र जोखिमपूर्ण समूदायसँग निश्चल्प पूर्व सम्पर्क तथा परामर्श गर्नेछ । जोखिमपूर्ण समूदाय विकास कार्यक्रमले विविध किसिमका तालिमहरू सञ्चालन गर्नेछ, जुन तल उल्लेखित मात्र सीमित हुनेछैन :

- सीप विकास तालीम जस्तै ड्राइभिङ, आरनको काम, मिस्त्री, कपाल काट्ने, पाइप जडान, सिकर्मी, डकर्मी, हस्तकलाका सामान बनाउने, लुगा सिउने, आदि ।
- आयआर्जन तालीम जस्तै लघुउच्चोग, तरकारी खेती, कुखुरापालन, बंगुरपालन, आदि
- सुरक्षित मातृत्व, महिला सशक्तिकरण, नेतृत्व विकास, स्वास्थ्य तथा सरसफाई
- नर्सरी स्थापना, फलफुल खेती, डालेघाँस खेती, आदि र
- अन्य उपयुक्त सीपविकास र स्थानीय चाहना अनसार व्यवसायिक तालीमहरू ।

४.२२ जिल्ला विकास समीतिले सामाजिक परिचालक तथा वातावरण तथा सामाजिक सुरक्षा परामर्शदाताको सहयोगमा सामाजिक स्क्रीनिङ गर्नासाथ VCDP बनाई सामाजिक व्यवस्थापन योजनामा संलग्न गर्नेछ । यो योजनाले जोखिमपूर्ण व्यक्तिहरूको संख्या, उनीहरूको व्यवसाय, आवश्यकताका प्राथमिकताहरू, प्रस्तावित तालीम, चाहिने स्रोत साधन र कार्यान्वयनको समय र मिति प्रस्तुत गर्नेछ । सामाजिक व्यवस्थापन योजना स्वीकृत भए सामाजिक परिचालक तथा वातावरण तथा सामाजिक सुरक्षा परामर्शदाताले आवश्यक कार्य अगाडी बढाउनेछ । सम्बन्धित जिल्ला विकास समीतिले NGO तथा परामर्शदाताद्वारा LRUC/VRCC सँग समन्वय गरी तालीम आयोजना गर्नेछ । जिल्ला विकास समीतिले तालीम र यसको प्रगति नियमित रूपमा परियोजनालाई रिपोर्टिङ गर्नेछ ।

लैंगिक कार्ययोजना

४.२३ महिलाहरूलाई जोखिमपूर्ण समूह भनेर पहिचान गर्दैमा र VCDP मा लाभान्वित समूह भनेर समावेश गर्दैमा समाजमा गहिरिएर रहेको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक समस्या समाधान हुँदैन । जुनसुकै जातजातिका भएपनि पुरुषहरूबाट दमित हुने हुनाले महिलाहरूको जीविकोपार्जन उकासनका लागि विशेष व्यवस्था हुन जरूरी छ । Social Screening र सम्पर्क तथा छलफलबाट सहायक परियोजना क्षेत्रका महिला र पुरुषका सरोकारहरू र समस्याहरू संकलन गर्नुपर्दछ जसले पूर्ण रूपमा लैंगिक कार्ययोजना (Gender Action Plan) बनाउन मद्दत गर्दछ । यहाँ उपलब्ध सुचना र RAIDP को अनुभवका आधारमा Gender Action Plan तयारीको व्यवस्था गरिएको छ ।

४.२४ लैंगिक विकासका लागि सरकारी नीति

- नेपाल सरकारले राष्ट्रिय नीति तथा योजनाहरूमा महिलाहरूलाई विशेष महत्वका साथ अगाडी बढाउने कार्यकमहरू समावेश छन् । महिला संलग्नताको सम्भाव्यता महसुस गरेर सरकारले आर्थिक तथा राजनैतिक क्षेत्रमा महिला सहभागिता बढाउने नीति लिएको छ । यसका अतिरिक्त राष्ट्रिय महिला आयोगको स्थापना गरि हरेक क्षेत्रमा महिलाका सरोकार जस्तै : घरेलु हिंसा, सम्पत्तिको अधिकार, मूल्य पदमा महिला प्रतिनिधित्व आदिका बारेमा चासो राख्ने गरेको छ ।

- नेपाल सरकारले १९९० देखि नै महिला हकहित, लैंगिक समानता र सशक्तिकरण सम्बन्धी महत्वपूर्ण प्रतिबद्धताहरू जनाउदै आएको छ। त्यसै गरि विकासमा महिला र पुरुषको समान सहभागिता होस् भन्ने हेतूले यस दशकबाट विकासमा महिलाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्न Gender Approach to Development लागू गरेको छ। दशौं पञ्चवर्षीय योजनाको गरिबी निवारण रणनीति पत्रमा गरिबी निवारणका लागि लैंगिक समावेशीकरण मूळ्य रणनीतिका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। सामाजिक समावेशीकरण र लक्षित कार्यक्रमहरू दशौं योजनाका ४ खम्बा मध्ये एउटा मूळ्य खम्बा हो। यो योजनाले लक्षित कार्यक्रममा भन्दा पनि लैंगिक र जातिय विषयलाई समाधान गर्न चारैवटा खम्बालाई प्राथमिकतामा राखि महिला सशक्तिकरण र समानतालाई बढी जोड दिएको छ। त्यसै गरी त्रिवर्षीय अन्तरिम योजना (२००८- २०१०) ले पनि द्वन्द्व पश्चातको पुन निर्माण, पुनर्स्थापना र पुनर्मिलन र गरिबी निवारणको लक्ष्यमा महिला सशक्तिकरण र सामाजिक समावेशीकरणमा जोड दिएको छ।
- त्यसैगरी थुप्रै मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अभिसन्धि र घोषणापत्रमा नेपाल सरकारले हस्ताक्षर गरेको छ। जसले गर्दा हस्ताक्षरकर्ता राष्ट्रहरूले आफ्नो देशमा सबैखाले लैंगिक विभेद, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा अन्य क्षेत्रको पहुँचमा हुने असमानता अन्त गर्नुपर्दछ। महिला विरुद्धका सबैखाले विभेद अन्त गर्ने अभिसन्धिमा नेपालले १९९१ मा हस्ताक्षर गरी शिक्षा, स्वास्थ्य, नागरिकता, सम्पत्ति र रोजगारीमा महिलाको समान सहभागिता गराउन कानुनी तथा संबैधानिक व्यवस्था गर्ने प्रतिबद्धता जनाएको छ।

४.२५ लैंगिक समावेशी नक्सांकन र GAP को तथारी

लैंगिक समावेशी नक्सांकन प्रकृयाले महिलामुखी विकासका कार्यक्रमहरूमा जोड दिन्छ, जसले गर्दा उनीहरूसँग रहेका सम्भावनाहरू व्यवहारमा लागू गर्न सकिन्छ। त्यसका लागि उनीहरूका आवश्यकता, इच्छा र क्षमता पहिचान गरी सहयोग गर्ने परियोजनाले निम्न कार्यहरू गर्दछ :

- महिला सहभागिता र परियोजनाले पुऱ्याउने लाभमा उनीहरूको पहुँच बढाउनु। जस्तै शिक्षा, सीप विकास तालिम, लाभान्वित समूहमा आबद्ध गर्नु,
- स्थानीय विकासका कृयाकलाप र विविध अवसरहरूमा महिला प्रतिनिधि निश्चित गर्नु र रोजगारीका अवसरहरूमा समावेश गर्नु,
- स्थानीय सामाजिक परिचालक, तालिम दिने र सहयोग गर्ने व्यक्तिहरू नियुक्ति गर्दा होस् वा केन्द्रिय स्तरमा कुनैपनिपदमा नियुक्ति गर्दा होस् महिलाहरूको अवसर निश्चित गर्नु,
- परियोजनाका विभिन्न कृयाकलापमा महिला सहभागिताको लागि विशेष व्यवस्था गर्नु,
- विद्यालय, बजार लगायतका भौतिक पूर्वाधारहरू निर्माणगर्दा लैंगिक रूपमा सम्वेदनशील हुनु पर्नेछ,
- महिलाहरूलाई मध्यनजर गरि भौतिक सम्पत्ति जस्तै घर, जमिनको स्वामित्व संयुक्त रूपमा राख्ने व्यवस्था गर्नु,
- GAP मा हुने खर्च सामाजिक व्यवस्थापन योजनामा हुनेछ।

तालिका ४.३ : लैंड्रिंग कार्ययोजना (GAP) तयारी तथा अनुगमनका लागि सामान्य रूपरेखा

कृयाकलापहरू	सुचकांक र लक्ष्य	जिम्मेवार निकाय
समूह निर्माण/ परियोजना प्रभावित परिवार र अन्य गठित समूह सुदृढीकरण	समूह संख्या	ESSC and SMO
परियोजनाको निर्माण कार्य तथा अन्य स्रोतमा महिलाहरूलाई आर्थिक कृयाकलापमा संलग्न गर्नु	रोजगार महिलाहरूको संख्या	परियोजना प्रमुख, ठेकेदार, ESSC and SMO
व्यवसायिक सीप र कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रको आर्थिक उत्पादनमा महिलाको संलग्नता	तालिम प्राप्त महिलाको संख्या र विविध आर्थिक उत्पादनको कार्यमा संलग्नको संख्या	परियोजना, ESSC and SMO
आर्थिक उपयोगी र संस्कृति सुहाउँदो प्रविधि र सहयोग वितरण	प्रविधि तथा सुविधा वितरण परिणाम	परियोजना, ESSC and SMO
परियोजनाबाट बिउ रकम वितरण र समूहद्वारा सो रकमको उपयोग	बचतमा अभिवृद्धि र उद्देश्य अनुसार प्रयोग	परियोजना, ESSC and SMO
स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम संचालन (एच.आइ.भी, एड्स, बालपोषण आदि)	संचालित कार्यक्रमको संख्या र लक्षित समूह	परियोजना, स्थानीय स्वास्थ्य कार्यकर्ता, NGO, ESSC, SMO
घरेलु हिंसा अन्तका लागि चेतना अभिवृद्धि	सामुदायिक प्रहरीमा दर्ज भएका घटनाको संख्या	परियोजना, NGO, ESSC, SMO

कार्यान्वयनको व्यवस्थापन

४.२६ राहत वितरण समिति : सम्बन्धित जिविस मार्फत तलका प्रबन्धहरू मिलाइ सामाजिक प्रभाव न्युनिकरण योजना कार्यान्वयन गरिनेछ । राहत वितरण समिति सम्बन्धित जिल्लाका स्थानीय विकास अधिकारी (LDO) को अध्यक्षतामा गठन गरिनेछ । समिति निम्न बमोजिमको हुनेछ :

- स्थानीय विकास अधिकारी (LDO) : अध्यक्ष
- जिल्ला प्राविधिक कार्यालय प्रमुख : सदस्य
- सम्बन्धित LRUC/VRCC का अध्यक्ष : सदस्य
- महिला LRUC प्रतिनिधि : सदस्य
- SMO/ESSC and PSE : सहयोगी

४.२७ राहत वितरण समितिको कार्यालय जिविसको कार्यालयको भवनमा रहनेछ । यो समितिले तलका जिम्मेवारीहरू पुरा गर्नु पर्नेछ :

- क) जमीन दाताहरूको नामावलीको लिने, र जिविस कार्यालय र सम्बन्धित गाविसमा त्यो सूची प्रकाशित गर्ने ।
- ख) कमितमा पनि १५ दिन अधिदेखि स्थानीय पत्रिका र एफएम रेडियोबाट सहयोग वितरणको सूचना प्रकाशित गर्ने ।
- ग) प्रभावित मानिसहरूलाई SMO/ESSC मार्फत प्रस्तावित कार्यक्रमका बारेमा LRUC/VRCC का माध्यमबाट सूचित गर्ने ।
- घ) राहत वितरणको मिति र समय तय गर्ने, र सम्बन्धित मानिसहरूलाई कमितमा एक हप्ता अगाडी खबर गर्ने ।
- ङ) राहत रकम सार्वजनिक ठाउँमा (गाविस कार्यालय उपयुक्त हुन्छ) वितरण गर्ने । रु. ५,००० भन्दा माथिको सबै रकम चेकबाट दिइने छ । पैसा लिने मानिसको आफ्नो बैंक खाता छैन भने NGO ले त्यस्ता मानिसहरूलाई बैंक खाता खोल्न सहयोग गर्नेछन् । नगद नै वितरण गर्नुपर्ने अवस्थामा भने साक्षीहरूको उपस्थितिमा सार्वजनिक ठाउँमा मात्र दिनु पर्नेछ ।
- च) राहत वितरणको हिसाब किताब व्यवस्थितरूपमा राख्नु पर्नेछ ।
- छ) राहत प्राप्त गर्नेहरूको उचित रेकर्ड राख्ने (उनीहरूको सही गराउने), त्यसैगरी प्रभावको प्रकार, राहत रकमको राशी र राहत रकमको प्रयोगको उद्देश्य र जमीन हस्तान्तरणको समय, आदि समेतको रेकर्ड राख्नु पर्नेछ ।

४.२८ राहत प्राप्त गर्ने मानिसहरूले सो रकम हानी नोक्सानीको मर्मत सम्भारका लागि प्रयोग गर्नेछन् भन्ने विश्वास गरिएको छ । LRUC/VRCC र स्थानीय NGO र व्यक्तिगत परामर्शदाता मार्फत जिविसले राहत रकमको प्रयोगको निरीक्षण गरी CPCU मा प्रगति विवरण पठाउने छ ।

४.२९ उजूरी सून्ने र त्यसलाई सम्बोधन गर्ने संयन्त्र : विवादमा संलग्न पक्षहरूको समझदारीमा तेश्रो पक्ष समावेश गरी अनौपचारिक रूपमा विवाद समाधान गर्ने अभ्यास नेपालका प्राय सबै समुदायमा प्रचलित छ । स्थानीय परम्परा र संस्कृतिको अनुशरण गर्दै, असन्तुष्ट पक्षहरू आफ्ना गुनासाहरू लिएर सर्वप्रथम VRCC र LRUC मा जानेछन् । VRCC/LRUC का सदस्यहरू स्थानीय संस्कृतिको बारेमा परिचित हुन्छन् तसर्थ उनीहरूले प्राप्त गरेका गुनासाहरू सोही अनुसार समाधान गर्दछन् । LRUC/VRCC सानातिना समस्याहरू स्थानीय रूपमा हल गर्न सक्छन् । कानुनले नै स्थानीय समूहहरूलाई समाजका सानातिना मूदा (Civil Case) समाधान गर्ने अधिकार दिएको छ । यदि मुदा मिलाउन सकेनन् भने उनीहरूले यस्ता मुदाहरूलाई गुनासो सूनुवाइ समितिमा पठाउनेछन् ।

४.३० खासगरी गुनासाहरू जमीन अधिग्रहण, संरचनाको हानी, जीविकोपार्जनका साधनमा असर तथा सानातिना सम्पत्तिको हानी नोक्सानी र सहयोग वितरणका कारणले उत्पन्न हुन सक्छन् । यस्ता गुनासाहरू गुनासो सुन्न बनाइएको समितिमा सिंधै जान्छन् । यो समितिले गुनासो प्राप्त गरे SMO/ESSC र VRCC/LRUC बाट जाँच गरी आफ्नो निर्णय दिनेछ ।

४.३१ उजूरी सुन्ने र निर्णय दिने समितिमा हरेक जिल्लामा निम्न सदस्यहरू रहनेछन् :

- जिल्ला सडक समन्वय समितिबाट मनोनित : अध्यक्ष
- जिविसको योजना, निरीक्षण र प्रशासनिक अधिकारी : सदस्य
- प्राविधिक कार्यालयले मनोनित गरेको इन्जिनियर : सदस्य
- SMO/ESSC (आमन्त्रित सदस्य) : सहयोगी
- सम्बन्धित सहायक परियोजनाको सामाजिक परिचालन उत्प्रेरक अधिकृत : आमन्त्रित सदस्य एवं सहज कर्ता
- परियोजना प्रभावित व्यक्तिहरूको एकजना प्रतिनिधि आमन्त्रित सदस्यको रूपमा रहन्छ ।

४.३२ उजूरी सुन्न बनाइएको समितिको कार्यालय जिविस भवनमा रहनेछ । उजूरी सुन्न बनाइएको समितिको निर्णय परियोजनाको हकमा अन्तिम हुनेछ तर यसले व्यक्तिलाई अन्य कानुनी विकल्पहरू खोजनबाट रोक्ने छैन । उजूरी सुन्न बनाइएको समितिले निम्न बमोजिमको जिम्मेवारीहरू पूरा गर्नु पर्नेछ :

- लिखित उजूरी लिने र त्यसलाई दर्ता गरी उचित रूपमा अभिलेखिकरण गर्ने,
- उजूरीलाई गोप्य राख्ने र सो मुद्दाका बारेमा SMO/ESSC र सम्बन्धित VRCC/LRUC का सदस्यहरूबाट कुनै किसिमको गल्ति भएको छ कि भनी जाँच गर्ने,
- उजूरीको प्रकृति हेरी समितिले सबै सूचनाहरू ठीक छ वा छैन भनी जाँच गर्ने र उजूरीवालाको साथै आवस्यकता अनुसार अन्य साक्षीहरूको विचार सुन्ने र आफ्नो निर्णय दिने ।

४.३३ परियोजनाले नेपाल सरकारको क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्ने समिति भन्दा फरक राहत वितरण समिति र उजूरी सुन्ने समिति प्रस्ताव गरेको छ । स्थानीय विकास विभाग अन्तर्गतका अन्य परियोजनाहरूको अनुभवको आधारमा क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिको कार्य लामो र भन्नफटिलो हुन्छ भन्ने मान्यताका आधारमा SNRTP ले विचको बाटो अपनाएको छ ।

सार्वजनिकीकरण

४.३४ ESMF तथा जोखिम न्युनिकरणका सबै योजनाहरू स्थानीय विकास मन्त्रालय, विभाग, SNRTP र सम्बन्धित जिविसको बेब साइटहरू तथा र विश्वबैंकको सुचना साइटमा

समेत राखिने छन् । प्रतिबेदनका सारांसहरू संभव भएसम्म परियोजना संचालन भएका जिल्लाका स्थानीय भाषाहरूमा समेत उपलब्ध गराइनेछन् । परियोजनाबाट प्रभावित भएका मानिसहरू/परिवार को नामावली प्रकाशन सहयोग वितरण प्रकृयाकोएउटा महत्वपूर्ण चरण हो । परियोजना समन्वय इकाइले केन्द्रमा, जिविसले जिल्लामा र गाविसले स्थानीय तहमा परियोजना प्रभावित व्यक्तिहरू/परिवारहरूको नामावली प्रकाशित गर्नेछ । साथै, जिविसले स्थानीय पत्रिका र आमसंचार खास गरी एफएम रेडियोबाट सहयोग पाउनेहरूको नामावली प्रकाशन वा सार्वजनिक गर्नेछ ।

गैर सरकारी संस्था र सामाजिक विकास परामर्शदाताको भूमिका

४.३५ परियोजनाले स्थानीय तहका गतिविधिहरू कार्यान्वयनमा जिविसलाई सहयोग गर्न स्थानीय NGO र व्यक्तिगत परामर्शदाता नियुक्त गरेको छ । NGO लिइएका जिल्लाहरूमा सामाजिक परिचालन अधिकारीहरू हुनेछन् । सामाजिक परिचालन अधिकारीहरू नभएका जिल्लामा परियोजनाले सिधै व्यक्तिगत परामर्शदाता नियुक्त गर्नेछ । यी व्यावसायिक व्यक्तिहरूसँग social screening प्रकृया र अन्य सम्बन्धित गतिविधिका बारेमा आवश्यक अनुभव र ज्ञान हुन्छ । उनीहरूको योग्यता र आवश्यक अनुभवहरू Terms of Reference को अभिलेखमा परिभाषित गरिएको हुन्छ । सामाजिक परिचालन अधिकारी र सामाजिक विकास परामर्शदाताका प्रमुख भूमिकाहरू निम्न छन् :

- क) स्थानीय समूदायहरूको परिचालन : सडक सहायक परियोजना गतिविधिहरू, स्वेच्छिक जमीन दान, LRUC/VRCC को गठन, उनीहरूको बैठक र बैठकको निर्णय आदिको रेकर्ड राख्ने, सामूदायिक लेखा परीक्षण र सार्वजनिक सुनुवाई गर्ने र यस्तै अन्य कुराहरूको बारेमा चेतना जगाउने,
- ख) जमीनदानबाट गम्भीर रूपमा प्रभावित भएका व्यक्तिहरूको आधारभूत सामाजिक तथ्याङ्क संकलन गर्ने ।
- ग) स्वेच्छिक दानले ल्याउने प्रभावलाई कम गर्ने योजना र जोखिममा रहेका समूदायको विकास योजना तयारी गर्ने, र सो योजना कार्यान्वयनका लागि LRUC/VRCC/DRCC र जिविस लाई सहयोग गर्ने,
- घ) समुदायमा आधारीत निरीक्षण र सामाजिक तथा वातावरणीय चासोका विषयहरूका बारेमा कार्यशाला गोष्ठीहरू, तालिम र बैठकहरू, आदि सञ्चालन गर्ने ।
- ङ) आवस्यकता अनुसार जिविस लाई VDIMP र VCDP कार्यान्वयन गर्न सहयोग गर्ने,
- च) सामूदायिक लेखापरीक्षण सम्बन्धी अभ्यास र सहायक परियोजनासँग सम्बन्धित अन्य सामाजिक गतिविधिहरूका सम्बन्धमा जिविस/DTO, PCU CPCU लाई जानकारी गराउने ।

VCDP संचालनको लागि एक गैरसरकारी संस्थालाई प्रतिस्पर्धाबाट छानिनेछ । सो संस्थाको कार्य निम्नानुसार हुनेछः

- परियोजनाले तयार पारेको VCDP पुनरावलोकन गर्ने र आवश्यक परे आवधिक गर्ने,
- जोखिमपूर्ण समुदाय र आदिबासी जनजातिसँग निशुल्क पूर्व सुचना जारी गर्ने, भेटघाट र छलफल गर्ने,
- योजनामा उल्लेख गरिए अनुसार VCDP कार्यान्वयन गर्ने,
- सहभागिहरूलाई उत्प्रेरित गरी तालिममा सहभागी गराई, ज्ञान तथा सीप प्रदान गर्ने र सो सीप र ज्ञानलाई व्यवहारमा लागू गर्ने अवस्थाको निश्चित गर्ने,
- जिविस, प्राविधिक कार्यालय, सामाजिक परामर्शदाताका बीचमा सम्बन्ध स्थापना गर्ने र जोखिमपूर्ण समूहको जीविकोपार्जन उकास्न मद्दत गर्ने,
- गैरसरकारी संस्था लिने TOR अनुसूची २१ मा संलग्न छ ।

सम्पर्क- छलफल तथा सार्वजनिकरण रणनीतिको रूपरेखा

४.३६ नेपाल वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ र विश्वबैंकको कार्यनीति ४.१२ को बलजप्ति पूर्वास ४.१० को आदिबासी जनजाति सम्बन्धी व्यवस्थाअनुसार परियोजना लाभान्वित जनसंख्या र स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरूलाई सम्पर्क तथा छलफल गरी उनीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । यस्ता समुदायलाई प्रत्यक्ष असर पर्ने भएमा सम्पर्क तथा छलफल गर्न अति नै आवश्यक हुन्छ । प्रभावित जनसंख्यासँग अग्रिम सम्पर्क तथा छलफल नगरी स्थानीय सामाजिक एवं प्राकृतिक वातावरणमा परिवर्तन ल्याउन/गर्न पाइनेछैन । प्रभावित जनसंख्याको प्रतिनिधि र स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरू मार्फत् सम्पर्क र छलफल अगाडी बढाउनुपर्दछ ।

विश्वबैंकको नीतिअनुसार संचारका साधन र गैरसरकारी संस्थाहरू मार्फत स्थानीय कानुन सम्मत ढंगले परियोजना कार्यान्वयनको समयमा स्थानीय जनतासँग सम्पर्क र छलफल गरिनेछ । यस समयमा परियोजनासँग सम्बन्धित सुचनाहरू जस्तै : सहायक परियोजनाको क्षेत्र, प्रभावको मात्रा (नकारात्मक तथा सकारात्मक), सामाजिक तथा वातावरणीय फाइदाहरू, दिगोपना, अनुगमन व्यवस्था र परियोजनाको उपलब्धी आदि कुराहरू सार्वजनिक गरि छलफल चलाइनेछ ।

तालिका नं. ५.५ मा सम्पर्क तथा छलफल गर्नुपर्ने सम्भावित सरोकारवालाहरू, छलफल तथा सम्पर्कको तरिका र विभिन्न चरणमा सूचनाको सार्वजनिकरण गर्ने तरिका आदि प्रस्तुत गरिएको छ । क्षेत्रिय स्तरमा परियोजना समन्वय इकाई र जिल्ला विकास समितिका कार्यालयहरू स्थानीय स्तरमा सम्पर्क तथा छलफलका लागि जवाफदेही हुनेछन् ।

तालिका नं. ५.५: जनसम्पर्क तथा छलफलका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरू

जनसम्पर्कको चरण	रणनीतिक कार्य	जनसम्पर्कका तरिकाहरू	कसलाई सम्पर्क गर्ने
१) स्कीनिङ	आवश्यकता अनुसार क्षेत्र भ्रमण र टेबुलको काम गर्ने	सार्वजनिक बैठक, अन्तरक्रिया, समूह छलफल र स्थानीय क्षेत्र अवलोकन भ्रमण परियोजनाका बारेको सूचना स्थानीय / नेपाली भाषामा प्रवाह गर्ने	स्थानीय समुदाय
२) सहायक परियोजना निर्माण	इच्छुक व्यक्ति तथा समुहरूको पहिचान गर्ने, जनसम्पर्क पद्धतिको चयन गरि कार्यात्मिक बनाउने र नक्सांकन क्षेत्र परिवर्तन सम्बन्धी पुनरविचार गर्ने	गाउँ स्तरिय सामुहिक छलफल चलाउने साथै स्थानीय / नेपाली भाषामा पर्चा वितरण	जग्गा दाता, VRCC तथा LRUC सदस्यहरू, स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरू
३) प्रभाव मूल्यांकन (Impact Assessment)	पहिचान, मूल्यांकन र व्यवस्थापन प्रकृया निश्चित गर्ने, वैकल्पिक क्षेत्र पहिचान गर्ने र समाधानका उपायहरू तय गर्ने	क्षेत्र बैठकहरू, समूह छलफल, एक-एक सँग स्थानीय भाषामा छलफल गर्ने	जग्गा दाता, VRCC र LRUC सदस्यहरू, स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरू
४) कार्यान्वयन तथा अनुगमन	परियोजनाका हरेक कृयाकलापहरूमा जनसम्पर्क र सामुहिक सहभागिता खोज्ने	अन्तरक्रिया, क्षेत्र बैठक र समूह छलफल	जग्गा दाताहरू, VRCC र LRUC सदस्यहरू, स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरू, सामाजिक उत्तरदायी समूहका सदस्यहरू

संस्थागत सुदृढिकरण र क्षमता अभिवृद्धि

४.३७ स्थानीय विकास विभागको परियोजनासँग सम्बन्धित वातावरणीय र सामाजिक समस्याहरू समाधान गर्ने क्षमता सीमित छ। दातृनिकायबाट लगानी भएका परियोजनाहरूमा सामाजिक तथा वातावरणीय समस्या समाधानका लागि स्रोत छुट्याइएको छ। आवश्यक मानव संशाधन

आपूर्ती गरी परियोजनाको आवश्यकता पूरा गर्न सकिन्छ । दातृनिकायले सामाजिक र वातावरणीय समस्या परियोजनाको तहमा मात्र हेर्दछन् । स्थानीय विकास विभागका प्राविधिक कर्मचारीहरू (Engineers) पनि परियोजनाले गर्दा वातावरणीय र सामाजिक समस्या समाधान र व्यवस्थापनमा परिचित हुन थालेका छन् । डोलिडारमा सामाजिक तथा वातावरणीय व्यवस्थापनको स्थायी संस्थागत व्यवस्था र दृष्टिकोणको कमी देखिन्छ । हाललाई डोलिडारको निरीक्षण तथा अनुगमन विभागलाई परिआएको खण्डमा सामाजिक तथा वातावरणीय क्षेत्र हेर्न भनिएको छ । जिविसको त स्थानीय विकास विभागको जति पनि क्षमता देखिदैन । तसर्थ प्रस्तावित परियोजनामा डोलिडारमा सामाजिक तथा वातावरणीय क्षेत्र हेर्ने, व्यवस्थापन गर्ने, समन्वय गर्ने तथा जिल्ला विकास समितिको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने आधिकारिक तथा समर्पित इकाई प्रस्ताव गरिएको छ । परियोजना कार्यान्वयनका बेलामा एउटा विभागीय सामाजिक र वातावरणीय नीति पत्र तयार गरिनेछ । प्रस्तावित परियोजनाले आवश्यक सामाजिक तथा वातावरण सम्बन्धी काम गर्ने, चेतना अभिवृद्धि गर्ने र निरीक्षण गर्ने मानव स्रोत राख्न केन्द्रिय परियोजना समन्वय इकाई र क्षेत्रिय परियोजना समन्वय इकाईका लागि सहयोग उपलब्ध गराउनेछ ।

४.३८ सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षा कार्यका लागि फरक फरक तहमा विभिन्न व्यक्ति तथा संघसंस्थाहरू संलग्न हुनेछन् । जिल्ला तहमा ESMF प्रयोगमा त्याउन स्थानीय तहमा काम गर्ने व्यक्तिहरू (श्रमिक, नेता, मेशिनचालक), VRCC र LRUC का सदस्यहरू, SMO, ESSC र PSE लाई समय-समयमा यस व्यवस्था र प्रकृयाका बारेमा अभिमूखीकरण र क्षमता अभिवृद्धि तालिम प्रदान गरिनेछ । त्यसै गरी ठेकका लागि सके ठेकेदारलाई ESMF का व्यवस्था र प्रकृयाका बारेमा अभिमूखीकरण गरिनेछ । यसबाहेक केन्द्रिय परियोजना समन्वय इकाई र परियोजना संपोर्ट परामर्शदाताका वातावरण र सामाजिक सुरक्षा हेर्ने कर्मचारीहरू र तेसो पक्षबाट मूल्यांकन गर्ने (Audit) व्यक्तिहरूलाई अभिमूखीकरण गरिनेछ । साथै, NGO र जिल्लाको ESSC ले क्षमता विकास गर्नेछ । सहायक परियोजनासँग सम्बन्धित EMP र SMP ले तालिमहरू प्रस्ताव गर्नेछन्, साथै सरोकारवलालाई तालिम र अभिमूखीकरणका लागि खर्चको व्यवस्था गर्नेछन् । जिल्ला प्राविधिक कार्यालयको प्राविधिक कर्मचारीहरू र जिविसका इन्जिनियर तथा ओभरसियरहरूलाई सामाजिक र वातावरणीय सुरक्षा सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ, साथै जिविस र जिल्ला प्राविधिक कार्यालयलाई सामाजिक तथा वातावरण सम्बन्धी संस्थागत विकासमा सहयोग गरिनेछ ।

४.३९ यदि जिविस र जिल्ला प्राविधिक कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई वातावरण र सामाजिक सुरक्षा योजना निर्माण र कार्यान्वयनका कृयाकलापमा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र डोलिडारमा वातावरणीय र सामाजिक इकाई (ESU) स्थापना गर्ने हो भने SNRTP कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्नेछ । नमुनाका आधारमा केन्द्र, क्षेत्र र जिल्ला तहमा ESMF कार्यान्वयन भयो भएन भनेर केन्द्रिय परियोजना इकाई र क्षेत्रिय परियोजना कार्यान्वयन इकाईबाट अनुगमन गर्ने व्यवस्था परिमार्जित ESMF ले गरेको छ । SNRTP मा वातावरण र सामाजिक विशेषज्ञ राख्ने गरिएको छ, जसले समस्या समाधानका उपायहरू कार्यान्वयन गर्ने र अनुगमन गर्नेछन् ।

ESMF कार्यान्वयन कोष

४.४० सहायक परियोजना तयारीका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक समस्या समाधानमा लाग्ने खर्च पत्ता लाग्नेछ, जुन आन्तरिक व्यवस्थापन गरी योजना बनाउने, नक्सांकन गर्ने र परियोजनामा कार्यान्वयन गरिनेछ। प्रस्तावित परियोजनाको आन्तरिक खर्चबाट केन्द्र, क्षेत्र तथा जिल्लामा वातावरण र सामाजिक विशेषज्ञहरू (आवश्यकता अनुसार) नियुक्ति गर्ने प्रावधान गरिएको छ साथै सचेतना, तालिम र अनुगमन व्यवस्थापन खर्चमा गरिनेछ।

विभिन्न संगठनहरूको भूमिका तथा उत्तरदायित्व

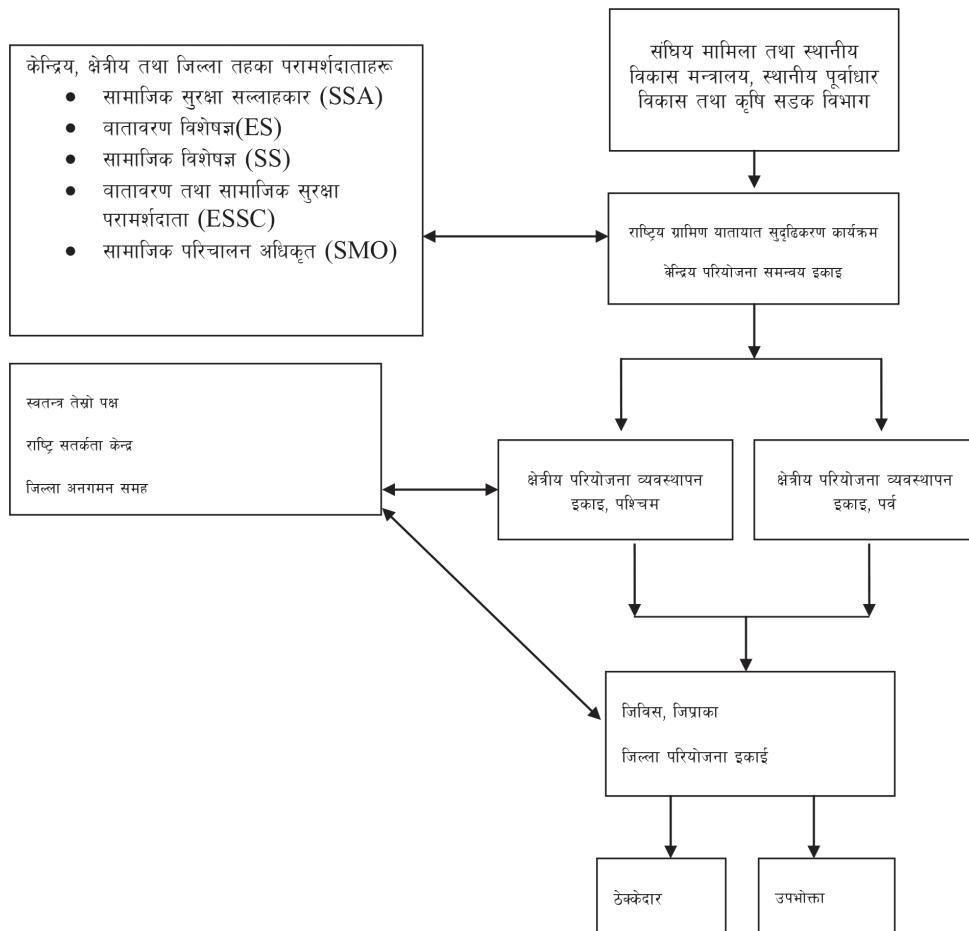
४.४१ परियोजना कार्यान्वयन गर्ने संघ संस्थाका अधिकारीहरू ESMF (EMAP) कार्यान्वयन गर्न उत्तरदायी हुनेछन्।

४.४२ तालिका ४.३ ले सामाजिक र वातावरणीय प्रभावहरूसँग र परियोजना गतिविधिहरूको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विभिन्न गतिविधिहरूका लागि जिम्मेवार निकायहरूको पहिचान गर्दछ।

तालिका ४.३ : प्रमुख निकायहरूको उत्तरदायित्व

सि.नं.	संयन्त्र	उत्तरदायित्व
क	नेपाल सरकारका नीति नियमका आधारमा SNRTP का लागि नीतिगत निर्देशनहरू परिभाषित गर्ने	MoFALD, DoLIDAR
ख	विशेष सहायक परियोजनाको लागि ToR को पाण्डुलिपि तयार गर्ने	DoLIDAR, सम्बन्धित जिविस
ग	वातावरणीय तथा सामाजिक लेखाजोखा गर्ने	सम्बन्धित जिविस, परियोजना इकाई
घ	सरकारी निकाय भित्र अधिकारीहरूको विभिन्न तहहरू बीचमा आन्तरिक समन्वयको निश्चित गर्ने।	जिविस र DoLIDAR
ड	SNRTP सँग सम्बन्धित नयाँ प्रावधानहरू बारे परिचित हुने	DoLIDAR, जिविस, परियोजना इकाई
च	SNRTP का प्राथमिकताहरू परिभाषित गर्ने।	DoLIDAR, जिविस, परियोजना इकाई
छ	वातावरणीय र सामाजिक लेखाजोखा गर्न सार्वजनिक छलफल कार्यक्रम आयोजना गर्ने	DoLIDAR, जिविस, परियोजना इकाई, NGO,
ज	नीति, कार्यक्रम, र कार्यान्वयनको तहमा वातावरणीय तथा सामाजिक चेतनाका लागि बिधिहरू विकास गर्ने।	DoLIDAR, जिविस
झ	तालिम र सूचनाका लागि अभियानहरू आयोजना गर्ने।	परियोजनाको सहयोग सहित DoLIDAR, जिविस

४.४३ SNRTP परियोजनामा ESMF कार्यान्वयन गर्नका लागि संस्थागत प्रबन्ध तल दिइए बमोजिमको हुनेछ :

पर्यवेक्षण, अनुगमन र मूल्यांकन

४.४४ परियोजनाको दिगोपन परियोजना कार्यान्वयनको समयमा सामाजिक तथा वातावरणीय मुद्दाहरूलाई कति राम्ररी व्यवस्थित गरिएको छ, भन्ने कुरामा भर पर्दछ। वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभावहरूको सफल कार्यान्वयनका लागि तलका संयन्त्रहरू प्रतावित गरिएको छ।

४.४५ केन्द्रिय तहको पर्यवेक्षण : केन्द्रिय तहको पर्यवेक्षण परियोजनाको प्रगति जाँच्न र कमीहरूलाई सच्चाउनका लागि गरिनेछ। यसको प्रमुख लक्ष्य समस्याहरू पहिल्याउनु र स्थानीय तहमा समस्या समाधान गर्न सहयोग गर्नु हो। केन्द्रिय तहको पर्यवेक्षण CPCU बाट प्रत्येक चार महिनामा एकपटक छानिएको वा अति खतरायुक्त सङ्कमा गरिनेछ। पर्यवेक्षण समूहले

सडकको भ्रमण पत्ता लागेका वातावरणीय र सामाजिक मुद्दाहरूलाई जिल्लामा र PMU मा briefing गर्नेछ र फील्ड भ्रमणको प्रतिबेदन, सिफारिशहरू र समाधानका उपायहरू PMU मा पेश गर्नेछ । यसमा पत्ता लागेका कुराहरू नेपाल सरकारको चौमासिक पुनरावलोकन प्रतिबेदनमा समावेश गरिनेछ ।

४.४६ **क्षेत्रिय स्तरको अनुगमन :** दुई वटा क्षेत्रिय परियोजना कार्यान्वयन इकाईले पूर्व र पश्चिमका जिल्लाहरूको वातावरण तथा सामाजिक सुरक्षाको अनुगमन गर्नेछ ।

४.४७ **जिल्ला तहको पर्यवेक्षण :** जिल्ला तहको पर्यवेक्षण ESSC र SMO/NGO को सहयोगमा जिविस/DTO द्वारा गरिनेछ । उनीहरूले जिविस/DTO का साथै ठेकेदारलाई सडकको अवस्था, कार्यक्रम र समस्याहरूको बारेमा छोटकरीमा भन्नेछन्, र हरेक सडक सहायक परियोजना सम्बन्धी आफ्नो प्रतिबेदन हरेक दुई महिनामा जिविसको माध्यमबाट PMU लाई पेश गर्नेछन् ।

४.४८ **जिल्ला तहको स्वतन्त्र अनुगमन :** जिल्ला तहको अनुगमन निर्माणाधीन प्रत्येक सडकका लागि हरेक ६ महीनामा जिल्ला सडक समन्वय समिति (DRCC) द्वारा गठीत अनुगमन समितिद्वारा गरिनेछ । तर ठेकेदारले काम सकेको दावी गरे र जिविसले उसलाई निर्माण सम्पन्न भएको प्रमाणपत्र दिनु अघि एकपल्ट अनुगमन गर्नुपर्दछ । कुनै पनि उल्लेखनीय सुधार गर्नुपर्ने भए वा EMP अन्तर्गत परिभाषित कार्यहरू बाँकि भए निर्माण कार्य सकिएको प्रमाण पत्र दिनु अघि नै पूरा गर्नुपर्दछ । जिल्ला स्तरको अनुगमन कार्यका लागि आवश्यक पर्ने खाका अनुसुची १८ मा दिइएको छ । DRCC ले मनोनयन गरेको व्यक्तिको नेतृत्वमा एउटा तीन सदस्यीय अनुगमन उप समिति गठन हुनेछ, जसलाई ESSC/SMO/NGO ले सहयोग गर्नेछन् । समितिको संरचना निम्नानुसारको हुनेछ :

DRCC द्वारा मनोनित : समूहका नेता

लाइन एजेन्सीहरू १* : सदस्यहरू

४.४९ बोलपत्र आह्वान, ठेक्का दिने काम, र निर्माण सकिएको प्रमाण पत्र दिनु अघि ESMF ले तोके बमोजिमका कामहरू पुरा भए नभएको हेर्ने जिम्मा यसै समितिलाई हुनेछ ।

सामूदायिक कार्यहरू र सामाजिक प्रभावहरूको न्यूनिकरण वीचमा समन्वय

४.५० सामूदायिक कार्यहरूसँगै सामाजिक प्रभावहरू पनि समयमै न्युनिकरण गरिनेछ भन्ने निश्चित गर्नका लागि तल दिइएको समन्वयको कार्य गरिनेछ । सामूदायिक कार्यका लागि बोलपत्र आह्वान गरिनु अघि तलका क्रियाकलापहरू पुरा गरिनेछ ।

1 * जिल्ला वन कार्यालय, जिल्ला भू तथा जलाधार संरक्षण कार्यालय, डिभिजन सडक कार्यालय, जिल्ला कुषि कार्यालय, राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्षणका कार्यालयहरू आदि मध्येबाट दुई जना सदस्यहरू

- सामाजिक स्क्रीनिङ प्रतिवेदन,
- प्रभाव क्षेत्रमा लाभ लिने समूहको पहिचान,
- श्वेच्छक जमीन दानका लागि जग्गा धनीहरूको व्यक्तिगत/समूहगत स्विकृति,
- VDIMP (विश्व बैंकबाट सहमति दिइएको र नेपाल सरकारबाट बजेट सहित स्विकृति दिइएको), र ठेक्का दिनु अघि तलका कामहरू सारबत् रूपमा सम्पन्न भएको हुनुपर्छ :
- जमीन दानबाट प्रभावित घरपरिवाहरू लाई राहत तथा प्रोत्साहन रकम दिने,
- प्रभावित भएका संरचनाहरूको परियोजनाद्वारा गरिनु पर्ने मर्मत गर्ने,
- प्रभावित सामुदायिक सम्पत्तिको पुनिर्माण गर्ने, र
- VCDP (नेपाल सरकारद्वारा बजेटसहित स्विकृत भएको) तयार गर्ने ।

माथि दिइएका कामहरू सन्तोषजनक रूपमा पुरा भएको छ/छैन भनी जिल्ला अनुगमन समिति द्वारा मूल्याङ्कन र प्रमाणित गरिनेछ ।

वातावरणीय र सामाजिक लेखा परीक्षण

४.५१ वातावरणीय तथा सामाजिक लेखा परीक्षण दूइ तहको हुनेछ : केन्द्रिय तहको लेखा परीक्षण र स्थानीय तहको लेखा परीक्षण ।

केन्द्रिय तहको लेखा परीक्षण

४.५२ केन्द्रिय तहका वातावरणीय तथा सामाजिक लेखा परीक्षण स्वतन्त्र तेश्रो पक्षबाट निर्माण अवधिमा वर्षको एक पटक गरिनेछ । यो लेखा परीक्षण स्थानीय विकास मन्त्रालय/स्थानीय पुर्वाधार विकास तथा ग्रमीण सङ्क विभागका नाममा गरिनेछ । लेखा परीक्षण गर्ने समूहले लेखा परीक्षणको विस्तृत प्रतिवेदन विश्व बैंक र SN RTP लाई प्रस्तुत गर्नेछ । यो समूहले लेखा परीक्षण प्रतिवेदन पेश गर्नुअघि जिविस/जि. प्र. का. र स्थानीय विकास मन्त्रालय/स्थानीय पुर्वाधार विकास तथा ग्रमीण सङ्क विभागलाई निश्कर्षको बारेमा जानकारी गर्नेछ र प्रतिवेदन पेश गर्नेछ । स्थानीय विकास मन्त्रालय/स्थानीय पुर्वाधार विकास तथा ग्रमीण सङ्क विभागले यो लेखा परीक्षण प्रतिवेदन केन्द्रिय तहको वातावरणीय तथा सामाजिक अनुगमन प्रतिवेदनको रूपमा स्विकार गर्नेछ ।

४.५३ सङ्क सन्चालन अवधिमा पनि प्राविधिक, वातावरणीय तथा सामाजिक लेखा परीक्षण गरिनेछ । यो राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रद्वारा सङ्क नमूनाको छनौट गरी गर्न सकिन्छ । यो लेखा परीक्षणले ESMF ले सोचे अनुसारको प्रकृया र व्यवस्थाहरू पुरा भएका छन्/छैनन् साथै कामको स्तर पनि जाँच गर्नेछ । सम्बन्धित जिविस ले लेखा परीक्षणमा गरिएका सिफारिशका आधारमा कमजोरीहरू सच्चाउने काम गर्नेछ ।

स्थानीय तहको लेखा परीक्षण

४.५४ स्थानीय तहको लेखा परीक्षणले समुदायले गर्ने कामको अनुगमन (CBPM) लाई जनाउँछ । जिविस, SMO, ESSC तथा अन्य सम्बन्धित निकायहरू सँग समन्वय गरी VRCC/LRUC ले परियोजना अबधि भित्रमा तीनचोटि CBPM गर्नेछ । पहिलो CBPM टेन्डर दिइसके गरिनेछ, दोश्रो CBPM निर्माण अवधिमा गरिनेछ, र तेश्रो निर्माण कार्य पुरा हुने वित्तिकै तर निर्माण पुरा भएको प्रमाणपत्र प्रदान गरिनु अघि गरिनेछ । CBPM प्रतिबेदन आवश्यक कारवाहीका लागि जिविसमा पेश गरिनेछ । CBPM ले जनताको दृष्टिकोणबाट परियोजनाको प्राविधिक, सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय कामलाई परीक्षण गर्नेछ ।

मूल्यांकन

४.५५ मूल्यांकनको उद्देश्य कार्यान्वयनको प्रभावकारीताको असरबारे निर्णय गर्नु हो । परियोजनाको मूल्यांकन अनुभव प्राप्त स्वतन्त्र बिशेषज्ञहरूबाट गरिनेछ । मूल्यांकन परियोजनाको मध्य तथा अन्तिम समयमा गरिनेछ । मूल्यांकनले परियोजनाका वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभावहरूलाई सम्बोधन गर्ने ESMF को प्रभावकारीताको समेत लेखाजोखा गर्नेछ । परियोजनाको मध्यावधिमा गरिने मूल्यांकनले ESMF को कार्यान्वयनका लागि पृष्ठपोषण (feed back) दिनेछ ।

अनुसुचीहरू

अनुसुची १ : कानूनद्वारा संरक्षित वनस्पतिका जातीहरूको सूची

संरक्षित प्रजातिहरू मुख्य गरि आरक्षित क्षेत्रमा पाइन्छन् । आरक्षित क्षेत्रबाहिर उनीहरूको अस्तित्व संकट ग्रस्त हुन्छ । प्रस्तावित परियोजनाले ३३ वटा जिल्लालाई ओगट्नेछ जसमा थपै सहायक परियोजनाहरू सञ्चालित हुनेछन् । संरक्षित क्षेत्रभित्र अथवा लोपोन्मुख प्रजाति भएको स्थानमा रहेका सहायक परियोजनाहरू अर्थिक सहयोग गर्न अयोग्य ठहरिन्छन् । कम जोखिमयुक्त ठाउँ जस्तै: मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका परियोजनाहरू सञ्चालन गर्नु पूर्व डोलिडार र विश्वबैंकवाट पूर्व स्वीकृति लिनुपर्दछ । सहायक परियोजनाको तयारी गर्दा निश्चित वातावरणीय व्यवस्थापन योजनाहरू तयारी गरि क्षति न्यूनिकरणको लागि उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

वन नियमावलीहरू, १९९५ (२००१ मा संशोधित) अन्तर्गत कानुनीरूपमा संरक्षीत गरिएका वनस्पतिका जातीहरू र वन पैदावरहरू

वैज्ञानिक नाम वा वन पैदाबार	स्थानीय नाम	IUCN हैसियत	CITES कोड
सद्कलन, बिक्री, वितरण, एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लान र पैठारी गर्न रोक लगाइएका जातीहरू			
<i>Dactylorhiza hatagirea</i>	पाँच औंले		II
<i>Picrorhiza scrophulariiflora</i>	कुट्टकी		
<i>Juglans regia (bark)</i>	ओखर		
पैठारीका लागि निषेध गरिएका जातीहरू			
<i>Abies spectabilis</i>	तलिस पत्र		
<i>Cinnamomum glaucESSCens</i>	सुगन्धकोकिला		
<i>Cordyceps sinensis</i>	यार्सा गुम्बा		
<i>Lichen species</i>	झ्याउ		
<i>Nardostachys grandifloral</i>	जटमँसी		
<i>Rauvolfia serpentine</i>	सर्पगन्धा हर्बरूवा	V E	II
<i>Asphaltum (rock exudate)</i>	सिलाजित		
<i>Taxus buccata subsp. <i>Wallichiana</i></i>	लोठ सल्ला		

बैज्ञानिक नाम वा वन पैदाबार	स्थानीय नाम	IUCN हैसियत	CITES कोड
<i>Valerina jatamansii</i>	सुगन्धवाला		II
काटन, एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा ओसारपसार गर्ने र पैठारी गर्ने निषेध गरिएका रूख काठहरू			
<i>Acacia catechu</i>	खयर		
<i>Bombax ceiba</i>	सीमल	T	
<i>Dalbergia latifolia</i>	सतीसाल		
<i>Juglans regia</i>	ओखर		
<i>Michelia champaca</i>	चाँप		
<i>Petrocarpus marsupium</i>	बिजय साल	E	
<i>Shorea robusta</i>	साल, सखुवा		

अनुसुची २ : नेपालका संरक्षित वन्यजन्तुहरू

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, १९७३ मा भएका संरक्षित वन्यजन्तुहरूको अवस्था

क्र.स.	बैज्ञानिक नाम	स्थानीय नाम	हैसियत	
			IUCN	CITES
स्तनधारी जनावर				
1	<i>Ailurus fulgens</i>	हाँब्रे	V	I
2	<i>Antelope cervicapra</i>	कृष्णसार	V	III
3	<i>Bos gaurus</i>	गौरी गाई	V	I
4	<i>Bos mutus</i>	याक / नाक	E	I
5	<i>Bubalus arnee</i>	अर्ना	E	III
6	<i>Canis lupus</i>	ब्वाँसो	V	I
7	<i>Caprolagus hispidus</i>	हिस्पिड खरायो	E	I
8	<i>Cervus duvaceli</i>	बाढ्हसिंघे	E	I
9	<i>Elephas maximus</i>	जंगली हात्ती	E	I
10	<i>Felis lynx</i>	पहन बिरालो	E	II
11	<i>Hyaena hyaena</i>	हुँडार	E	
12	<i>Macaca assamensis</i>	आसामी रातो बाँदर		II
13	<i>Manis pantadactyla</i>	सालक		II

क्र.सं.	बैज्ञानिक नाम	स्थानीय नाम	हैसियत	
			IUCN	CITES
14	<i>Moschus chrysogaster</i>	कस्तुरी	E	I
15	<i>Ovis ammon</i>	न्यन		I
16	<i>Panthera tigris</i>	बाघ	E	I
17	<i>Panthera uncia</i>	हिँउँ चितुवा	E	I
18	<i>Pantholops hodgsoni</i>	चिरू		I
19	<i>Pardofelis nebulosa</i>	ध्वांसे चितुवा	V	I
20	<i>Platanista gangetica</i>	सौस	V	I
21	<i>Prionailurus bengalensis</i>	चरी बाघ		II
22	<i>Prionodon pardicolor</i>	सिलु		I
23	<i>Rhinoceros unicornis</i>	गैडा	E	I
24	<i>Sus salvinus</i>	सानो / पुढ़के बैदेल	EX(?)	I
25	<i>Tetracerus quadricornis</i>	चौका	V	III
26	<i>Ursus arctos</i>	हिमाली रातो भालु		I

चरा

27	<i>Buceros bicornis</i>	राजधनेश		I
28	<i>Catreus wallichii</i>	चिर	E	I
29	<i>Ciconia ciconia</i>	सेतो सारस		
30	<i>Ciconia nigra</i>	कालो सारस		II
31	<i>Eupodotis bengalensis</i>	खर मजुर	E	I
32	<i>Grus grus (G. antigone)</i>	सारस		I
33	<i>Lophophorus impejanus</i>	डाँफे		I
34	<i>Syphneotides inidica</i>	सानो खर मजुर	E	II
35	<i>Tragopan satyra</i>	मुनाल		III

घसने जनावरहरू

36	<i>Gavialis gangeticus</i>	घडियाल गोही	E	I
37	<i>Python molurus</i>	अजिंगर	V	I
38	<i>Varanus flavescens</i>	सुन गोहोरो	I	I

अनुसूची ३ : वातावरणीय छनौटको खाका

स्क्रीनिङ पूरा गर्नका लागि जानकारी

१. प्रस्तावीत सहायक परियोजनाको वातावरणीय छनौटका लागि आवश्यक पर्ने सान्दर्भिक वातावरणीय सूचनालाई अद्यावधिक राख्न वातावरणीय छनौट सर्वे प्रश्नबली तयार गरिएको छ । यसले सहायक परियोजना तयारी गर्ने समूहलाई सम्भावित वातावरणीय सवालहरूका बारेमा शुरूमै सचेत गराई समयमै सम्बोधन गर्नका लागि अवसर उपलब्ध गराउँछ ।
२. स्क्रीनिङ गर्ने समूहले प्रकाशित प्रतिवेदनहरू अध्ययन गरी सहायक परियोजनाको पृष्ठभूमी बारे परिचित हुनुपर्छ ।
३. Walk through सर्वे अवधिमा समूहले बाटो बाट प्रभावित समुदायहरूसँग छलफल गर्नुपर्छ । त्यस को समयमा अभ बढी बिस्तृत वातावरणीय तथा खोजी कार्य गर्नुपर्नेछ । यसमा प्रयोग गर्ने विधिमा पर्यबेक्षण, नीरिक्षण र स्थानीय मानिसहरूसँग को छलफल आदी पर्दछ ।
४. सूची भर्न डटपैन वा सीसाकलम प्रयोग गर्नुपर्छ । पखालिने वा विग्रने खाले मसी प्रयोग गर्नु हुँदैन ।
५. उपलब्ध गराइएको पृष्ठ अपुग भएमा थप पृष्ठ प्रयोग गर्नुपर्छ ।
६. समूहले आफुसँग टोपोग्राफिकल म्याप (कुनै ठाउँको बिस्तृत भौगोलिक नक्सा) बोक्नु पर्छ, महत्वपूर्ण वातावरणीय विशेषताहरू भेटिएमा नक्सामा चिनो लगाउनु पर्छ र सूचीको उपयुक्त ठाउँमा उल्लेख गर्नुपर्छ । नक्शालाई छनौट परिक्षण प्रतिवेदनको परिशिष्टमा समावेश गरिनुपर्छ ।
७. समूहले वातावरणीय महत्व देखिने क्षेत्रहरूको फोटो खिच्नुपर्छ र यसलाई प्रतिवेदनमा उपशिष्टक (क्याप्सन) सहित राख्नुपर्छ ।
८. समूहले स्क्रीनिङ गर्दा भेटिएका तथ्यहरू मध्य सहायकपरियोजनासँग सम्बन्धित प्रमुख वातावरणीय विषयहरूको सूची पनि छनौट प्रतिवेदनमा समावेश गर्नुपर्छ ।

क. परियोजनाको छोटकरीमा परिचय

सडकको नाम र यसको लम्बाई, रुट (सडक कुन स्थानबाट कहाँ जान्छ भन्ने सूचना गाविसहरू, प्रमुख बस्तीहरू र पहिचान गराउने अन्य विशेषताहरू
प्रस्ताव गरिएका काम/ गतिविधिहरू, र आवस्यक पर्ने सालाखाला लगानी कार्यान्वयनको तरिका र संलग्न हुने संस्थाहरू (श्रमिकमा आधारित, उपभोक्ता समूहहरू, ठेकेदार, जिविस/DTO, समुदाय)

ख. परियोजना स्थलको वातावरणीय पृष्ठभूमि

ख १.	संरक्षित क्षेत्र/वन	परियोजनाले प्रभाव पार्ने पेटिमा संरक्षित क्षेत्र/वन छ ? (छ वा छैन चिनो लगाउनुहोस)	छ	छैन	छैन
		यदि छ भने तलका सूचना उपलब्ध गराउनुहोस ।			
	वन/संरक्षित क्षेत्रको नाम	सडकबाट कुन दिशामा कर्ति टाढा छ सोको जानकारी	हाल कायम रहेको अवस्थाहरू (आकर, भेटिएका बनस्पति आदिका जातीहरू, स्थामितव्यको प्रकार), समस्याहरू र तिनका कारणहरू		
			सडक निर्माण गतिविधीबाट हुनसक्ने समस्याहरू		
ख २.	पहिरो र भूक्षय हुनसक्ने क्षेत्रहरू	प्रभाव क्षेत्रमा पहिरो र भूक्षय हुनसक्ने ठाउँहरू छन् ? (छन् वा छैन चिनो लगाउने)	छन्	छैन	छैन
		यदि छन् भने तलका सूचना उपलब्ध गराउनुहोस ।			
	ठाउँको नाम	सडकबाट कुन दिशामा कर्ति टाढा छ सोको जानकारी	हालको स्थिति (प्रकार, अन्दाज गरिएको आकार, तलनात्मक स्थिरता), समस्याहरू र समस्याका कारणहरू		
			सडक निर्माण गतिविधीबाट हुनसक्ने समस्याहरू		

ख ३.	बाटी आउन सब्जे / नदी कटान हुनसक्ने / पानी जम्न सब्जे क्षेत्रहरू प्रभाव पेटी क्षेत्रमा बाटी आउन सब्जे, नदी कटान हुनसक्ने र होचा क्षेत्रहरू छन् या छैनन् ? (छन् वा छैनन् चिनो लगाउने)				
	यदि छन् भने तलका सूचना उपलब्ध गराउनुहोस ।				
	ठाउँको नाम	सडकबाट कुन दिशामा कति गाडा छ सोको जानकारी	हालको स्थिति (प्रभावित हुने क्षेत्रको अन्दाजी क्षेत्रफल, खतरामा रहेका सेवाहरू) समस्याहरू र समस्याका कारणहरू		
			सडक निर्माण गतिविधीबाट हुनसक्ने समस्याहरू		
ख ४.	पानीका श्रोतहरू / पोखरी, तालहरू, झरनाहरू आदि				
	सडक पेटीमा पानीका श्रोतहरू वा पोखरी, तालहरू वा झरनाहरू छन् छैनन् ? (छन् वा छैनन् चिनो लगाउने)				
	यदि छन् भने तलका सूचना उपलब्ध गराउनुहोस ।				
	ठाउँको नाम	सडकबाट कुन दिशामा कति गाडा छ सोको जानकारी	हालको स्थिति (प्रयोगको उद्देश्य सहित, प्रकार, प्रयोगकर्ताहरूको संख्या, सेवा पुग्ने क्षेत्रहरू) समस्याहरू र समस्याका कारणहरू		
			सडक निर्माण गतिविधीबाट हुनसक्ने समस्याहरू		
ख ५.	मर्दिर, मस्जिद, दरबार जस्ता ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक ठाउँहरू प्रभाव पेटीमा कैने ऐतिहासिक, धार्मिक वा सांस्कृतिक ठाउँहरू छन् ? (छन् वा छैनन् चिनो लगाउने)				
	यदि छन् भने तलका सूचना उपलब्ध गराउनुहोस ।				
	ठाउँको नाम	सडकबाट कुन दिशामा कति गाडा छ सोको जानकारी	हालको स्थिति समस्याहरू र समस्याका कारणहरू		
			सडक निर्माण गतिविधीबाट हुनसक्ने समस्याहरू		

ख ६.	खुल्ला सार्वजनिक ठाउँहरू						
	प्रभाव पेटिमा कुनै खुल्ला सार्वजनिक ठाउँहरू छन् ? (छन् वा छैनन् चिनो लगाउने)		छन्		छैनन्		छैनन्
	यदि छन् भने तलका सुचना उपलब्ध गराउनुहोस ।						
	ठाउँको नाम	सडकबाट कुन दिशामा कति टाढा छ सोको जानकारी		हालको स्थिति (प्रकार, अन्दाजी आकार, प्रयोग समेत) समस्याहरू । समस्याका कारणहरू			
ख ७.	सौन्दर्यका दृष्टिले महत्वपूर्ण दृश्यहरू						
	प्रभाव पेटिमा सौन्दर्यका दृष्टिले महत्वपूर्ण स्थानहरू छन् ? (छन् वा छैनन् चिनो लगाउने)		छन्		छैनन्		छैनन्
	यदि छन् भने तलका सुचना उपलब्ध गराउनुहोस ।						
	ठाउँको नाम	सडकबाट कुन दिशामा कति टाढा छ सोको जानकारी		हालको स्थिति समस्याहरू र समस्याका कारणहरू			
ख ८.	सामुदायिक भौतिक संरचनाहरूको स्थानान्तरण (नहर, पानीका शोतहरू, गोरेटो, झोलझो पुलहरू, चौतारा, विज्लीको खम्बा, टेलिफोनको खम्बा आदि)						
	प्रभाव पेटिमा ठाउँ सार्तु पर्ने कतै सामुदायिक भौतिक संरचनाहरू छन् ? (छन् वा छैनन् चिनो लगाउने)		छन्		छैनन्		छैनन्
	यदि छन् भने तलका सुचना उपलब्ध गराउनुहोस ।						
	सामुदायिक भौतिक सरचनाको नाम	सडकबाट कुन दिशामा कति टाढा छ सोको जानकारी		हालको स्थिति समस्याहरू र समस्याका कारणहरू			

ख ९.	प्रमुख वस्ती र व्यापार केन्द्र : बजार क्षेत्रहरू, प्रमुख वस्तीहरू, खास समूहहरूको वस्ती	वस्ती र व्यापार केन्द्रको नाम, सडकबाट कुन दिशामा कर्ति ताढा छ सोको जानकारी	बर्णन (घरसंख्या र जनसंख्या, प्रकृति र खास विशेषता, महत्व	प्रस्तावित सडक निर्माण कार्यका कारणले यी वस्तीहरूमा आउनसक्ने समस्याहरू
ख १०.	महत्वपूर्ण विकास सम्भावना भएका क्षेत्र अथवा ठाउँ (पर्यटनको सम्भावना भएको ठाउँहरू, निर्माण सम्पर्हिहरूको संग्रह, अति मलिलो जमीन, वागवानी आदि)	ठाउँ	सम्भावित फाइदा अथवा प्रस्तावित सडक निर्माण कार्यहरूबाट आउन सक्ने समस्या	
ख ११.	आउन सक्ने प्रभावहरू (सडक छेउछाउका वस्तीहरू, बन, सीमित जमीनहरू, साक्षा सम्पति, हुंगा खनी निकाले ठाउँ, स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभाव, कृषि कार्यमा आउने परिवर्तन, चेलीबेटी बेचबिखन आदि)	ठाउँ	हुन सक्ने प्रभावहरू	

हाल कायम विशेषताहरू देखिने गरी सडकको वातावरणीय नक्सा तयार गरी ठाँस्ने । नक्सामा हनुपर्ने जानकारी : जमीनको प्रयोग : (वन, कृषि, घाँसे जमीन आदि, पानीको श्रोतहरू, नदीहरू, पहिरो जाने क्षेत्र, प्रस्तावित माटो फाल्ने ठाउँ वा ढुंगा फिक्ने ठाउँ ; सामाजिक भौतिक संरचनाहरू : नहर, धाराहरू, पानीका अन्य श्रोतहरू, संरक्षित क्षेत्रहरू आदि) र वातावरणीय हिसाबले खतरामा रहेका ठाउँहरू (जस्तै : सभावित पहिरो जान सक्ने ठाउँहरू, रुख काटिने ठाउँहरू, हानी पुन सक्ने पानीका श्रोतहरू, नदीले कटान गर्नसक्ने क्षेत्र, र यस क्षेत्रमा भएका अन्य सबै सम्भावित खतराहरू)

स्क्रीनिड गर्दा भेटिएका तथ्यहरूको सारांस र सिफारिशहरू

भेटिएका तथ्यहरू	सिफारिशहरू

अनुसुची ४ : स्थान विशेष वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (Site Specific EMP) को नमूना

१. परिचय : जिल्लाको साधारण जानकारीहरू उल्लेख गर्नुहोस्।

प्रस्तावित सडकको जानकारी (सडकको लम्बाई, प्रस्तावित क्षेत्रको सडकको चौडाई, मानव वस्ति, गाविस र वडा, सडकसँग जोडिने, सडकको वर्तमान अवस्था र क्षेत्रफल, मौसम)

२. उद्देश्यहरू

३. परियोजना बारेको जानकारी

सडकको कूल लम्बाई, निर्माण गर्नुपर्ने सडकको लम्बाई, जिल्ला सडकको वर्गीकरण, DTMP को नम्बर, मुख्य प्रस्तावित कार्यहरू, पूर्ण लागत खर्च र EMP को खर्च, मुख्य क्रियाकलाप तथा असरहरू

२.१ EMP को विवरण :

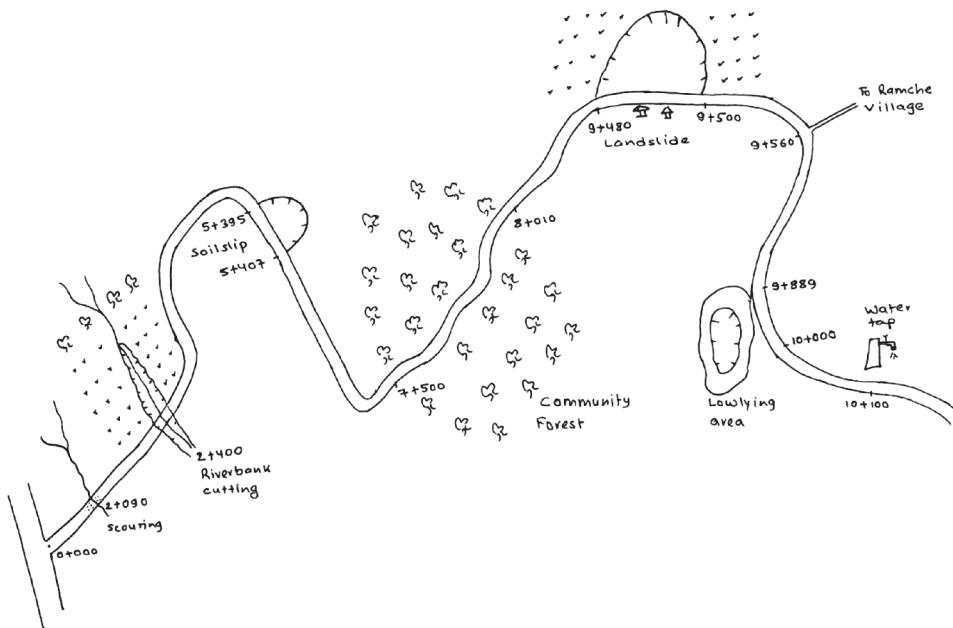
- जम्मा EMP को मूल्य :
- बायो इन्जियरिङ : ग्रावियन पर्खाल (..... घन मी., घाँस रोप्ने (..... वर्ग मी.)
- सेवा मर्मत सम्भार : .....घन मी. ढुंगा विछ्याउने
- ह्यूम पाइप : ... (...मी.)
- खानेपानीको धारा तथा पाइप को स्थानतान्त्र गर्ने
- क्षतिपूर्तिस्वरूप गरिने बृक्षारोपण : ..... वटा रुखहरू

२.२ सडक छेउको हालको अवस्था

सडक जाने क्षेत्रको भूउपयोगको (बाँझो जमिन, कृषि, बस्ती, बनजांगल) विस्तृत विवरण दिनुहोस्। संरक्षित क्षेत्र वा सामुदायिक बनहरू भए त्यो पनि उल्लेख गर्नुहोस्।

चेनेज/अवस्थिति	देखिएका विशेषताहरूको वर्णन	

२.३ खतरायुक्त क्षेत्र सहितको फित्ते नक्सा र टोपोग्राफिक नक्सा

३. सम्भावित प्रभावहरू र ठाउँहरू

१. स्काउरिङ (Scouring) : स्काउरिङ भएको स्थानको वर्तमान अवस्था अवस्थिति/चेनेज उल्लेख गर्ने । स्काउरिङका प्रकृति, किसिम र फैलावटका बारेमा कारण सहित उल्लेख गर्ने ।
२. जंघार : जंघार स्थानको वर्तमान अवस्था, जंघारको किसिम र प्रभावको व्याख्या गर्ने । प्रभावको स्तर, प्रकृति र फैलावटको उल्लेख गर्ने ।
३. भू स्खलन : भू स्खलन स्थलको अवस्था, फैलावट र प्रभाव उल्लेख गर्ने । प्रभावको स्तर, प्रकृति र फैलावटको व्याख्या गर्ने ।
४. वन जंगल : वनजंगलको प्रकार, वनले ओगटेको क्षेत्रफल, व्यवस्थापकिय किसिम, मूख्य वनस्पति तथा जन्तु, संरक्षित प्रजातिहरूको व्याख्या गर्ने ।
५. पहिरो : चेनेज समावेश हुने गरि पहिरो परेको ठाउँ उल्लेख गर्ने । पहिरो तथा यसको साइज, किसिम, फैलावट र कारणहरू उल्लेख गर्ने । प्रभावको स्तर, प्रकृति र फैलावटको व्याख्या गर्ने ।
६. गोरेटो बाटो : चेनेज सहित गोरेटो बाटो पर्ने स्थान उल्लेख गर्ने । प्रभावको स्तर, प्रकृति र फैलावटको व्याख्या गर्ने ।
७. न्युन उचाइ भएको क्षेत्र : चेनेज सहित न्युन उचाइ भएको क्षेत्र उल्लेख गर्ने । प्रभावको

स्तर, प्रकृति र फैलावटको व्याख्या गर्ने ।

८. भौतिक संरचनाको पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना : क्षति हुने भौतिक संरचनाहरू (विद्युतीय पोल, खानेपानीको पाइपलाइन आदि) चेनेज सहित उल्लेख गर्ने । प्रभावको स्तर, प्रकृति र फैलावटको व्याख्या गर्ने ।
९. अन्य (धार्मिक र सांस्कृतिक क्षेत्रहरू) : चेनेज सहितको अवस्थिति उल्लेख गर्ने । प्रभावको स्तर, प्रकृति र फैलावटको व्याख्या गर्ने ।

३.१ EMP न्यूनीकरण उपायहरूको अनुमानित खर्चको हिसाब

क्र. सं.	वस्तु सामग्री	परिमाण	दर (नेरू)	जम्मा रकम	BoQ no.

३.२ स्थान विशेषको EMP Matrix

चेनेज	स्थान (अवस्थिति)	विषयहरू (मुद्दहरू)/ महत्व	सम्भावित प्रभाव	सुभाव गरिएका न्यूनीकरणका उपायहरू	BoQ नम्बर	काम गरिने समय	जिम्मेवारी	कैफियत

अन्य वातावरणीय सुरक्षा उपायहरू : सहायक परियोजनालाई वातावरणप्रति उत्तरदायी बनाउन निम्न सुरक्षाका उपायहरू पनि अपनाइने छन् ।

- i. माटो फाल्ने स्थान (**Tipping sites**) : चेनेज सहितको स्थान उल्लेख गर्ने । निर्माण स्थलको अवस्था, फाल्नुपर्ने माटोको परिमाण, ढुवानी गर्नुपर्ने दुरी उल्लेख गर्ने । माटो फाल्ने स्थान छनौट गर्दा ठेक्काको सम्भौताका दफाहरू र ESMF को तालिका ३.२ लाई ध्यानमा लिनुपर्छ । टिपिङ गर्ने कार्ययोजना अनुसुची ७ अनुसार हुनुपर्नेछ ।
- ii. बरोपिट : चेनेज सहितको स्थान उल्लेख गर्ने । निर्माण स्थलको अवस्था, खर्च र दुरीको व्याख्या गर्ने । ठेकेदारहरूले ठेकेदारको दफा ६५.१ को बोलकबल दर र ESMF को टेवल ३.२ अनुसार निर्माण सामग्रीको उत्खनन गर्नुपर्ने छ । बरो पिट कार्ययोजना अनुसुची मा उल्लेख भए अनुसार तयारी गर्नुपर्दछ ।
- iii. उत्खनन स्थल : चेनेज सहितको स्थान उल्लेख गर्ने । स्थलको अवस्था, फिकिने सामग्रीहरूको परिमाण उल्लेख गर्ने । उत्खनन स्थललाई IEE ले स्विकृति दिएको हुनु पर्ने छ । निर्माण सामग्री उत्खनन गर्दा ठेकेदारले ESMF प्रकृया जुन ३.१५ मा उल्लेख छ को पालना गर्नुपर्दछ । उत्खनन स्थल योजना अनुसुची ५ अनुसार तयार गर्नुपर्छ ।

- iv. श्रमिक क्याम्प : चेनेज सहितको स्थान उल्लेख गर्ने । मजदुर क्याम्प व्यवस्थापन निर्देशिका ठेकेदारहरूले ६६.१ र ESMF मा उल्लेख भएको ३.४७ अनुसार पालना गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- v. निर्माण सामग्री भण्डारण गर्ने कक्ष, ठेकेदार क्याम्प र डिकेन्टर साइट : चेनेज सहितको स्थान उल्लेख गर्ने । यदि अन्य कुनै सम्भावित असरहरू पर्दछ भने सो उल्लेख गर्ने ।

५. अनुसूची

- तालिका : EMP विस्तृत (EMP संरचनाको म्याट्रिक्स)
- तालिका : EMP को लागि विस्तृत परिमाणको आंकलन
- वायो इनजिनियरिङ साइट प्लान, टिपिड साइट, बरोपिट व्यवस्थापन, उत्खनन् स्थल व्यवस्थापन योजना
- क्षति पूर्ति स्वरूप पुन वृक्षारोपण योजना
- समुहका सदस्यहरूको नामावली (हस्ताक्षर सहित)
- फोटोहरू
- अन्य (यदि छ भने)

अनुसूची ५ : खानी क्षेत्र व्यवस्थापन निर्देशिका

खानी क्षेत्रको छनोट :

१. खानी क्षेत्र गाउँ/मानव वस्ती, खानेपानीको मुहान, सार्वजनिक सम्पत्तिहरू जस्तै विद्यालय, हेल्पोष्ट, पुल इत्यादी, धार्मिक क्षेत्र कृषि योग्य जमिन, आरक्षित वन र प्राकृतिक पानी वहावको क्षेत्र भन्दा टाढा अवस्थित हुनुपर्दछ ।
२. यो वन्यजन्तु आरक्षण क्षेत्रभित्र अवस्थित हुनु हुैन ।
३. बगुवा पानी भएको खोलाको ग्रामेल फिकिने छैन यसले पानीको सतह वृद्धि हुन्छ साथै तेल अथवा अन्य पर्दार्थ चुहावट हुन सक्ने खतरा हुन्छ ।
४. यसका लागि स्थायी र कृषि प्रयोजनका लागि अनुपयोगी ठाउँ छान्तु उचित हुन्छ ।
५. निर्माण सामग्रीको उत्खनन् गर्न उत्खनन् स्थल छान्तुभन्दा अगाडी स्थानीय समुदायसँग समन्वय गरी सम्बन्धित जग्गा धनीसँग स्वीकृत लिनुपर्नेछ ।

सम्भावित वातावरणीय असरहरू

- प्राकृतिक स्थानहरू र बनस्पति नष्ट हुनु
- भुखलन तथा भुक्ष्य वृद्धि हुनु
- प्राकृतिक पानीको वहाव व्यवस्थामा अवरोध उत्पन्न हुनु/सतही पानीको बहावले गर्दा बहाव क्षेत्रमा बालुवा जम्मा हुनु र पुरिनु ।
- पानी तथा धुँवा धुलो प्रदुषण

- खोलाको सतहबाट सामग्रीहरू निकाल्दा पुलहरूमा नराम्रो असर पर्न सक्दछ र पानीमा बस्ने प्रजातिहरूको वासस्थान नष्ट हुन सक्छ ।

उत्खनन् कार्य सञ्चालन

- रात्रिको समयमा काम गर्न निषेध गर्नुपर्दछ ।
- खानी क्षेत्रभित्र जनताहरूलाई हिडडुल गर्न दिनहुदैन ।

करार सर्तहरू

- ठेकेदारले सरकारसँग उत्खनन् क्षेत्रमा कार्य गर्नको लागि आवश्यक वातावरणीय स्विकृति प्राप्त गरेको हुनुपर्दछ र परियोजना इन्जिनियरको सल्लाहमा सो कार्य गर्नुपर्दछ ।

खानी क्षेत्र व्यवस्थापन र पुर्नस्थापना योजना

1. यो योजनाले अनिवार्य रूपमा पुर्नस्थापनाको उपायहरू जस्तै नष्ट योग्य वस्तुहरूको व्यवस्थापन, स्लोप स्थायीत्व/भूक्षय नियन्त्रणका तरिकाहरू, ड्रेनेज प्याट्रन व्यवस्थापन उल्लेख गरेको हुनुपर्दछ ।
2. सुहाउँदो प्रस्तावित क्षति न्यूनिकरणका उपायहरू स्वीकृत र निश्चित गरिएको हुनुपर्छ ।
3. खानी क्षेत्र संचालन हुँदा पानीको बहावको व्यवस्थापन गरेको हुनुपर्छ ताकि खानी क्षेत्रमा बाढी र खानी क्षेत्र भन्दा तल कुनै उत्खननको अवशेषहरू जम्मा नहोस् ।
4. यो योजनामा काम गर्न सुरक्षा उपकरणको प्रयोग उल्लेख हुनुपर्दछ र नजिकैको घरहरू तथा वटुवाहरूलाई सुरक्षित राखिनु पर्दछ ।
5. योजनामा सतही माटोको प्रयोग गरि उचित ठाउँमा उचित वायो इन्जिनियरिङ गर्ने कुरा उल्लेख हुनुपर्दछ ।

पुर्नस्थापना कार्य स्विकृति

- ठेकेदारले प्रस्तुत गरेको पुर्नस्थापना योजनालाई निरीक्षण कन्सल्टयान्टले जाँचबुझ गरि सल्लाह सहितको स्विकृति प्रदान गर्ने छ ।
- निरीक्षण कन्सल्टयान्टले निर्माण सामग्रीको उत्खनन् योजनामा उल्लेख गरे अनुसार सञ्चालन तथा बन्द हुन्छ भन्ने कुरा निश्चित गर्नुपर्दछ ।
- प्रत्येक निर्माण कार्यहरूको भूत्तानी प्राप्त गर्नको लागि ठेकेदारले तथ्यांक भरेर उत्खनन् व्यवस्थापन र पुर्नस्थापना योजनाको स्विकृति निरीक्षण कन्सल्टयान्टसँग गराएर मात्र पाउनेछ ।
- अन्तिम भूत्तानी निर्माण कार्यहरू सम्पन्न भई सके निरीक्षण कन्सल्टयान्टले जाँचबुझ गरि स्विकृति दिए मात्र हुनेछ ।

निरीक्षण तथा अनुगमनका सुचकाङ्कहरू :

- योजनामा उल्लेख गरे अनुसारको क्षति न्यूनिकरण कार्यक्रमको कार्यन्वयन
- निर्माणाधिन खाल्डोमा पानी नजमेको वा नयाँ कुलेसाहरू नबनेको
- खानी क्षेत्र बन्द गरेको
- प्राकृतिक स्थल तथा हरियाली/वनस्पति पुर्नस्थापना
- इन्जिनियरको प्रतिवेदनले पुर्नस्थापना कार्य सकेको प्रमाणित गर्नेछ ।

खानी क्षेत्र व्यवस्थापन र पुर्नस्थापना योजनाको खाका

१. सहायक कार्यक्रमको नाम :.....

सम्पर्क नम्बर .....

सिभिल कार्यको अवस्थिति .....

स्थानीय स्रोतबाट प्राप्त हुन सक्ने आवश्यक निर्माण सामग्रीहरू : ढुङ्गा/ग्रभेल/बालुवा /माटो ।

स्थानीय उत्खननबाट आवश्यकता पर्ने सामग्रीको परिमाण .....

२. खानी क्षेत्र चयन :

खानी क्षेत्र चयनका सुचकांकहरू (जस्तै कृषि कार्यको लागि अनुचित जग्गा, स्थायी स्लोप, न्यूनतम वातावरणीय क्षति) निर्माण सामग्रीका स्रोतहरू : RoW भित्र/व्यक्तिगत जग्गा/ सार्वजनिक जग्गा/वन (सामुदायिक/निजी/सरकारी) / उत्खननबाट निस्किएको अत्याधिक माटो / खोला/बरोपिट/सडकबाटो छानिएको स्रोतबाट उपलब्ध हुने परिमाण (घनमिटरमा).

.....

३. खानी क्षेत्रको स्वीकृति : नेपाल सरकारको संगठनहरू /निजिक्षेपक्ष/समुदाय/जग्गा धनी (सहमतिपत्र संलग्न गर्ने) .....

४. उत्खनन गर्ने तरिका र ढुवानी : कटाइको गहिराई /कटाइको उचाइ /ट्याक्टर/टिपर/मानव अथवा अन्य माध्यमहरू

५. उत्खनन गर्दा अपनाइने सावधानीहरू : .....

६. वातावारणमा पर्न सक्ने सम्भावित नकरात्मक असरहरू : .....

७. पुर्नस्थापना योजना

- स्लोप टिमिड गर्नु/भिरालोपन सम्याउनु
- खानी क्षेत्र भर्नु
- चेकवालको/टो वाल/वृक्षारोपण र वैचिज्ञको आवश्यकता

८. अन्य थप विशेष सुरक्षा व्यवस्थापनको आवश्यकता :

९. वातावरणमा पर्न सक्ने नकरात्मक असरलाई न्यूनीकरण गर्ने तरिकाहरू :

१०. निरीक्षण कन्सल्टयान्ट अथवा इन्जिनियर/वातावरण विशेषज्ञको योजना अनुरूप पुर्नस्थापनाको प्रमाणीकरण

११. उत्खनन् योजनाको ढाँचा र नक्सांकन

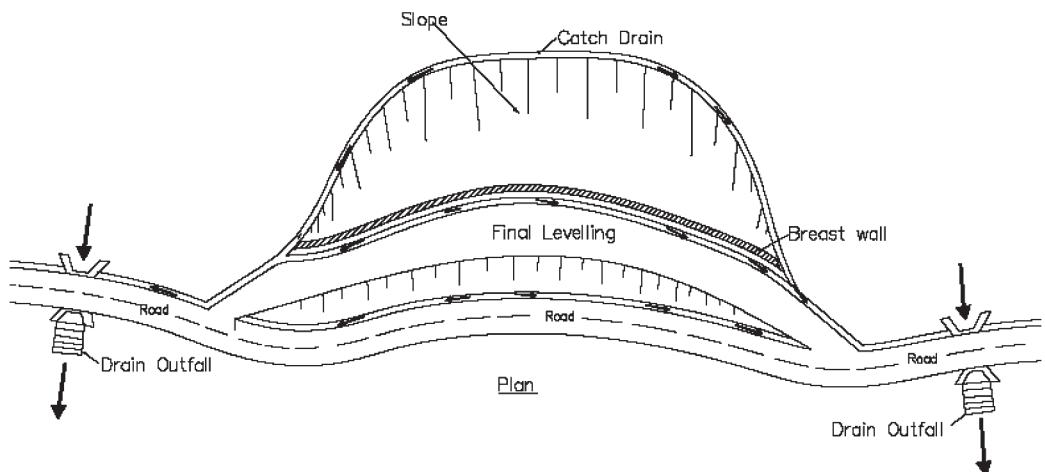
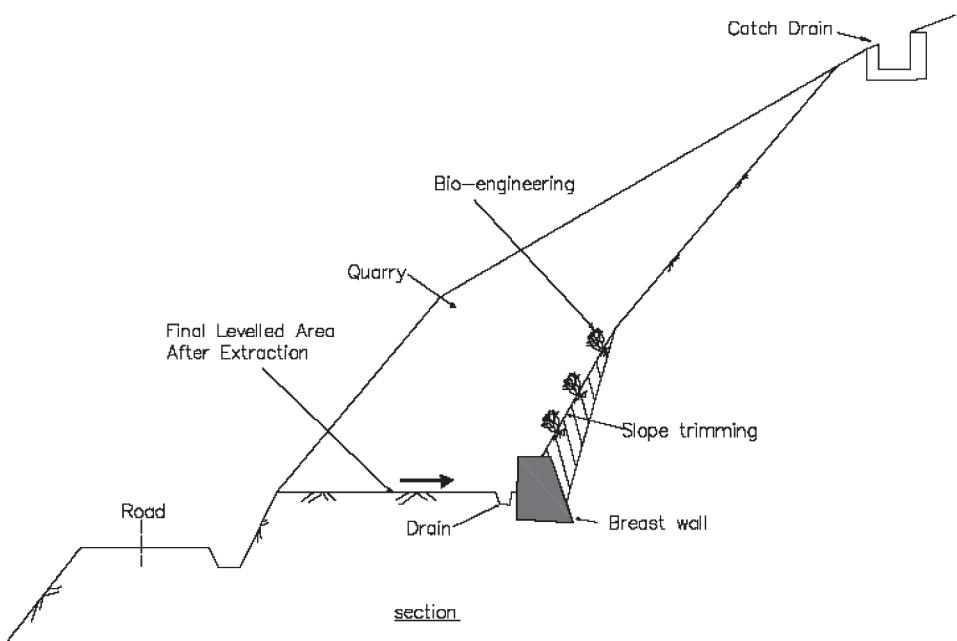
- X-सेक्सन @ 5-10 मिटरको विचमा (चाहिएको ठाउँमा)
- परिमाण लागत सिट
- X सेक्सनको पुर्नस्थापना योजनाको नक्साकन

बुझाउने व्यक्ति :

निरीक्षण गर्ने व्यक्ति:

स्वकृति प्रदान गर्ने व्यक्ति:

नोट : प्रत्येक निर्माणको भुक्तानी ठेकेदारले खानी क्षेत्र व्यवस्थापन र पुर्नस्थापना योजनाको डेटासिट भरे मात्र हुनेछ । अन्तिम भुक्तानी निर्माण कार्यहरू सम्पन्न भई सके निरीक्षण कन्सल्टयान्टले जाँचबुझ गरि स्वकृति दिए मात्र हुनेछ ।

Site Plan & Section of Quarry Management

अनुसूची ६ : बरोपिट (borrowpit) व्यवस्थापन निर्देशिका

बरोपिट चयनका दायराहरू :

१. पिट प्राकृतिक पानी वहाव क्षेत्र र पानीको मुल भएको ठाउँमा हुनु हुदैन ।
२. इनव्याक्मेन्ट र सिँचाइ युक्त कृषि जमिनको छेउमा पिट हुनु हुदैन । (१.५ मिटर टाढा हुनु पर्छ)
३. कृषि योग्य जमिनमा ४५ सेन्टिमिर भन्दा बढी गहिराईको पिट हुनु हुदैन ।
४. खोलाको छेउमा पिट निर्माण गर्दा खोलाको किनार भन्दा १५ मिटर टाढा हुनु पर्छ ।
५. बरोपिट निर्माण घाँसे मैदान, मानव वस्ती, आरक्षित क्षेत्रहरू, बन जंगल, अस्थायी पहाडी भुभाग, सिमसार, खोल्सी र दुलभ बोटविरूवा तथा बन्यजन्तु हुने ठाउँमा निषेध गर्नुपर्छ ।
६. रुख तथा वनस्पति फडानीलाई निरुत्साहित पारिनेछ ।

सम्भावित वातावरणीय असरहरू:

- प्राकृतिक भुभाग तथा वनस्पति विनास
- प्राकृतिक पानी वहावमा अवरोध जसले पानी जम्ने र पानी प्रदूषण हुने गर्दछ ।

बरो पिट कार्यान्वयन/पुर्नस्थापना:

७. तराई क्षेत्रमा प्रशस्त पिच भएको र नियमित पानी वहाव हुने गरि पिटको पुर्नस्थापना गर्नुपर्दछ ।
८. स साना निर्माण सामग्रीहरूको उचित भण्डारण गर्नुपर्दछ । जसले प्राकृतिक वहावमा कुनै बाधा नपुऱ्याओस् ।
९. जमेको पानीलाई प्रशस्त पानीको वहाव बनाएर वाहिर निष्कासन गरिनेछ ।
१०. निर्माण क्षेत्रलाई कम भिरालो स्थायीत्व अवस्थामा राखिने छ ।
११. प्रभावित क्षेत्रमा उचित बोटविरूवाको वृक्षारोपण गरिने छ ।

बरो पिटको अनुमान लागत तथा डिजाइन

- क्षेत्र छनौट र पुर्नस्थापनाका दायराहरूलाई ध्यानमा राखि परामर्शदाताले पिटको स्थान, नक्सा र स्पेसिफिकेसन दिनेछ ।
- निर्माण कामको दैरानमा थप पिटको आवश्यकता महसुस भएको खण्डमा इन्जिनियरको स्विकृतिमा ठेकेदारले क्षेत्र छनौट र पुर्नस्थापनाका दायराका आधारमा अन्य क्षेत्र चयन गर्न सक्नेछ ।
- ठेकेदारले सामग्री उपलब्ध गराउने दरमा नै यो समाहित हुनुपर्दछ ।
- क्षति न्यूनिकरण र पुर्नस्थापना योजनाको लागत EMP अन्तर्गत छुट्टै तयार पारिने छ ।

निरीक्षण तथा अनुगमनका सुचकांकहरू

- पिटको सञ्चालन र बन्द योजना अनुसार नै भइराखेको छ भन्ने कुरा इन्जिनियरले निश्चन्त गर्दछ ।
- भूक्षय नियन्त्रण कार्यको कार्यन्वयन - पानी जमेको र पानीमा हिलो माटो नदेखिएको हुनु पर्ने ।
- प्राकृतिक भुभाग र वनस्पति पुर्नस्थापित गरिएको ।
- पुर्नस्थापना कार्य समापन भइसकेको बारेमा इन्जिनियरको रिपोर्ट ।

अनुसुची ७ : टिपिङ साइट (Tipping Site) व्यवस्थापन निर्देशिका

टिपिङ साइट छनौट

१. सम्भावित टिपिङ साइटको चयन सम्भावना अध्ययन/हिंडेर गरिने सर्वेको आधारमा EMP तयारी पश्चात् इन्जिनियरिङ पद्धतिबाट गरिनेछ ।
२. टिपिङ साइट चयन गर्नको लागि निम्नलिखित कुराहरू ध्यानमा राख्नु पर्दछ ।
  - क) सडक निर्माण नजिकै समथल परेको बाँझो जग्गा
  - ख) बाटो अझ बढी फराकिलो बनाउन
  - ग) सार्वजनिक तथा व्यक्तिगत जग्गा सुधार गर्न
  - घ) अन्य सामुदायिक संरचना जस्तै विद्यालयको लागि खेलकुद मैदान निर्माण गर्न
  - ड) यदि उपयुक्त स्थान नष्टजन्य वस्तुहरूको नजिकै नपाईएको खण्डमा सडकमै फैलाउनुपर्छ ।
३. टिपिङ साइट कमजोर तथा अस्थायी हुनु हुँदैन जुन भु क्षय तथा पहिरोले नष्ट गर्न सकोस । सिमसार र अन्य आरक्षित क्षेत्रहरू चयन गर्नु हुँदैन ।
४. यसले प्राकृतिक पानीको वहाव व्यवस्था र सार्वजनिक सम्पत्ति तथा भौतिक पूर्वाधारहरूलाई नोक्सानी पुऱ्याउनु हुँदैन ।

सम्भावित बातावारणीय असरहरू

- भूक्षयले गर्दा वनस्पतिको नास हुने र पहिरो जाने सम्भावना, सतही माटो र वनस्पति हट्ने हुँदा भिरालो जोखिमपूर्ण हुने
- निजि सम्पत्ति तथा जग्गा र सार्वजनिक भौतिक संरचनाहरू भत्किन सक्ने
- प्राकृतिक पानी वहावमा अवरोध र पानी प्रदूषण

टिपिड साइटको अनुमानित लागत तथा डिजाइन

५. टिपिड साइट रिटेनिङ्ग र अन्य बचाउका संरचनासहित सडक योजनामा नै देखाउनुपर्छ ।
६. उत्खननबाट निस्किने अधिक माटोको हिसाब राख्न माटोको कार्यको हिसाबसिटमा नै एउटा कोलुमको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । (तलको तालिका हेर्नुहोस् ।)
७. उत्खनित वस्तुहरूको परिणाम, दुवानी दुरी, किसिम र लागत विस्तृत रूपमा मुल्य लागत अनुमान गरि BoQ मा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
८. यदि कुनै पनि किसिमको परिवर्तनको आवशकता ठेकेदारले पहिचान गरेको खण्डमा विस्तृत टिपिड साइटको जानकारी गराई प्रोजेक्ट म्यानेजरको स्विकृति लिनु पर्ने छ ।
९. प्राकृतिक पानी वहाव व्यवस्था र अन्य ठाउँको क्षति न्यूनिकरण गर्नको लागि सम्भावित प्रयासहरूको डिजाइन र मुल्य लागत उल्लेख गरेको हुनुपर्दछ ।

टिपिड साइट निर्माण र कार्य सञ्चालन

१०. उत्खनन कार्य गर्दा ढुंगा हुत्याउने कार्य गर्नु हुदैन वरू सडकलाई भविष्यमा असर नपर्ने गरि मिलाएर राख्नु पर्छ ।
११. भीरको भार घटाउन साना साना गराहरू निर्माण गरी Landfill तयार गरिन्छ । अधिक माटोलाई डिजाइन गरिएको स्थलमा व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।
१२. थुपारिएको स्पोइल मास तोवाल र चेकवाल बनाई नियन्त्रण गर्नुपर्छ । खुल्ला सतहलाई वायोइन्जिनियरिङ गरि बलियो बनाउनुपर्छ ।
१३. स्पोइल मास स्पोइल टिपमा थुपारीसके राम्ररी पुर्ने, खाँद्ने तथा सम्याउने कार्य गर्नुपर्दछ ।

निरीक्षण तथा अनुगमनका सुचकांकहरू:

- माटो बग्न सक्ने क्षेत्रको सुरक्षा- भूक्षयको स्थिति, माटो झिक्ने, भूस्खलन र सार्वजनिक सम्पति तथा भौतिक संरचना नष्ट भएको हुनु हुदैन ।
- प्रयाप्त हरियाली हुनुपर्छ

तालिका : Earthwork quantity मूल्याङ्कन सिट

क्र.स.	चेनेज	दुरी	X सेक्सनल प्रिया (मि [ं])	मिन प्रिया	अर्थवर्क भोलुम	बट्टी परिमाण	नजिके माटो भर्ते क्षेत्र	नट जन्य वस्तु		
								किमि	मी.	कटान
								km	m	Cut
										Fill
										Cut
										Fill
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
										12
										13
										14

टिप्पिङ साइट योजनाको खाका

जिल्ला :

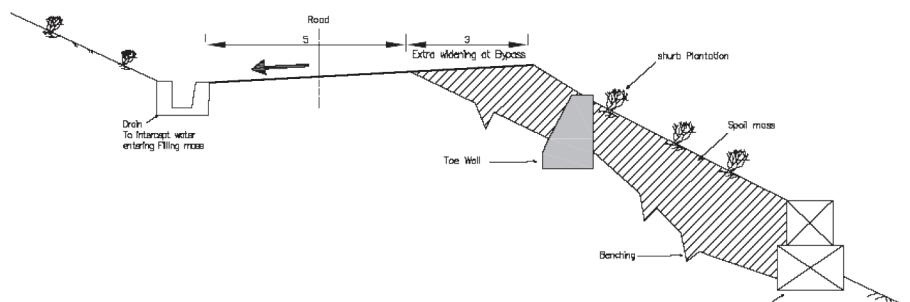
सडकको नाम :

चेनेज :

डिस्पोज गर्नु पर्ने वस्तुको परिमाण

स्पौइलको स्रोत		चयन गरिएको टिप्पिङ साइट				व्यवस्थापनका उपायहरू	कैफियत
खण्ड (किमि)	मात्रा*	चेनेज	भूउपयोग	क्षेत्र	स्पौइलको स्रोतदेखि दूवानी दुरी		
देखि	सम्म	मी	किमि	मी	किमि		
Fill this from earthwork calculation sheet			Barren land. / gully/ reclamation of bari etc			DESSCcribe about drainage management, provision of toe/check wall / bioengineering measures etc	

*The Quantity and haulage distance of spoil soil to be disposed goes to as an item of Cost estimate/BoQ of civil works.

Spoil Management Plan

अनुसूची ८ : पानी व्यवस्थापन निर्देशिका

सम्भावित वातावरणीय असरहरू

- सतहको पानी एकै प्राकृतिक नालामा जम्मा हुँदा थेग्न नसक्नु
- भुक्षय, नयाँ साना साना नालीको निर्माण हुनु, अस्थिर स्लोप र सतहमा सेडिमेन्टेसन हुनु
- बोटविरुवा, खेती योग्य जमिन, बनजंगल र अन्य सर्वजनिक संरचना तथा सम्पति नष्ट हुनु

सुरक्षित किसिमबाट नाला निर्माण गरि पानी बाहिर पठाउनु

- एकचोटी प्राकृतिक बहावको नाला नष्ट गरिएको छ भने त्यस्तो अवस्थामा सतही तथा स्लोपको पानी बहावको व्यवस्थापन रिप र्याप ड्रेन, क्याच ड्रेन र अन्य सुरक्षित साना नाला निर्माण गरेर सतहको पानीलाई निकास दिनुपर्ने हुन्छ ।
- सम्भव भएसम्म सडकमा जम्मा भएको पानीलाई प्राकृतिक नाला अथवा सानो नालाबाट बाहिर निकाल्नु पर्दछ ।
- जम्मा भएको पानीलाई अन्यत्र निकासा गर्नु पर्ने भयो भने स्थानीय व्यक्तिसँग पर्याप्त छलफल गरि उचित ठाउँमा निकास दिनु पर्दछ ।
- धान खेती हुने जग्गामा पर्याप्त सिचाँइ व्यवस्थाको लागि स्थानीय व्यक्तिहरूसँग समन्वय गरि क्रसिड पोइन्ट पत्ता लगाउनु पर्दछ ।

डिजाइन र लागत मुल्याङ्कन

- भित्री तर्फ र बाहिरी तर्फ क्रस नाला/कल्भर्टहरूको डिजाइन गर्दा प्रशस्त सुरक्षित हिसाबले गर्नुपर्दछ । यसले सम्भावित माटो बगाउने, पानी जम्ने, भल, बाढी, भुक्षय इत्यादिबाट जोगाउँछ ।
- नाला तथा खोल्साको पानीको हाइड्रोलिग इनर्जी कम गर्न कास्केट, च्युट्स र चेकड्यामबाट पानी निष्कासन गरि प्राकृतिक बहावमा पठाउनु पर्छ ।
- ठाडो खोल्सीको पानीको गति नियन्त्रण गर्नको लागि कास्केट र प्रशस्त चेक ड्यामहरूको निर्माण गर्नपर्दछ । यसले गर्दा हुन सक्ने भुक्षय नोक्सानीबाट बचाउँछ ।
- सिचाँइ क्रसिड निर्माणको डिजाइन गर्दा प्रशस्त आन्तरिक र बाह्य आउटलेट राख्नु पर्दछ ।
- माथिको प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राखेर प्राविधिकले पानी व्यवस्थापनको डिजाइन, नक्सांकन र लागत स्टमेट तयार पार्नु पर्दछ ।

निरीक्षण/अनुगमनको सुचकांक

- इन्जिनियरले पानी व्यवस्थापन कार्यको निर्माण दिइएको डिजाइन र मापदण्ड अनुसार भएको छ छैन भनेर निश्चित गर्नु पर्ने हुन्छ ।
- प्रभावकारी पानी व्यवस्थापन- नयाँ र भरखरैको भुक्षयको प्रमाण हुनु हुदैन अथवा समधर क्षेत्रमा ससाना नाला बनेको हुनु हुदैन ।
- कृषि जन्य भूमि तथा वनको नास हुनुहुदैन, सडक छेउछाउ भीर खस्नुहुदैन ।

अनुसूची ९ : वायो इन्जिनियरिङ कार्य

१. स्थान छनौटका लागि निर्देशिका			
सुचकांकहरू		किसिम	
१. स्लोप सेगमेन्टको औसत स्लोप एंगल मापन गर्नु		३० डिग्री भन्दा कम ३०-४५ डिग्रीको विचमा >४५ डिग्री	
२. स्लोप सेगमेन्टको स्लोप लम्बाई मापन गर्नु		<१५ मि. >१५ मि.	
३. तल उल्लेखित विशेषताहरूलाई ध्यानमा राखेर स्लोप माटोको नाला निर्माण सामग्री लाई राम्रो अथवा नराम्रो भनी वर्गीकरण गर्नुहोस ↓		राम्रो नाला ↓	नराम्रो नाला ↓
	सबै नाला	सजिलै पानी बग्ने सामग्री पानी परे तुरून्तै सुक्नु	विस्तारै पानी बग्ने सामग्री पानी परिसके धेरै समय सुक्नु
	माटोको कण आकार	कोष टेक्चर्स, लोम्सर र बालुवा मिसिएको माटो	मसिनो टेक्चर्स, माटो, क्ले र सिल्ट माटो
	पोरोसिटी	ठूलो इन्टर कनेक्टीड पोरस	सानो पोरस
	सामग्रीको किसिम	चटान युक्त कोलिबल डेब्रिज, टुक्रिएको ढुंगा, बलौटे र ग्राभेल जम्मा भएको	मसिनो टेक्चर्स माटोबाट बगेको डेब्रिस, स्लम्स (रातो माटो)
	स्लोपका प्रकार	माटो खसेर बनेको स्लोप, चट्टानयुक्त डेब्रिसमा कटान स्लोप	स्लोपलाई तल सतहदेखि नै कटान
४. सेगमेन्ट मोइस्चरको परिभाषागाई ४ बटा प्रकार उल्लेख गर्नु ↓			
	भिजेको	स्थायी किसिमको भिजेको क्षेत्र (उत्तर मोहडा भएको नाला क्षेत्र)	
	ओसिलो	अरू कुनै कारणले छायाँमा परेको वा ओसिएको क्षेत्र	
	सुक्खा	सामान्य सुक्खा हुने क्षेत्रहरू	
	धेरै सुक्खा	धेरै सुक्खा हुने क्षेत्रहरू, यिनीहरू प्राय सधै तातो नै हुन्छ (दक्षिण मोहडा भएको कटान स्लोपहरू	

१. स्थान छनौटका लागि निर्देशिका	
सुचकांकहरू	किसिम
५. उचाई	
	स्थानको उचाई निश्चित गर्नुहोस् ±१०० मिटर (अल्टिमिटर, नक्सा अथवा निर्माण क्षेत्रको नक्सा प्रयोग गर्नु)
६. जग्गा व्यवस्थापन अभ्यास	<ul style="list-style-type: none"> ● चरण गरिएको घाँसे मैदान रुख विरुद्धा तथा भाडी फडान गरिएको ● सामान्य खेती पाती हुन छेउछाउ क्षेत्र ● कुलो नालबाट पानी चुहावट हुने
७. हाल रहेका वनस्पतिका प्रकारहरू	<ul style="list-style-type: none"> ● बहुसंख्यक रुख प्रजातिहरू ● बहुसंख्यक भाडी प्रजातिहरू ● बहुसंख्यक घाँस प्रजातिहरू
८. फ्रन्ट इलिभेसन्स/सेक्सन स्लोप योजना	स्लोपको सम्बन्ध सडक सँग देखाउँदा यसको लम्बाई, चौडाई र अरू विशेषताहरू उल्लेख गर्नुहोस

वायो इन्जिनियरिङ प्रविधिको छनौट :

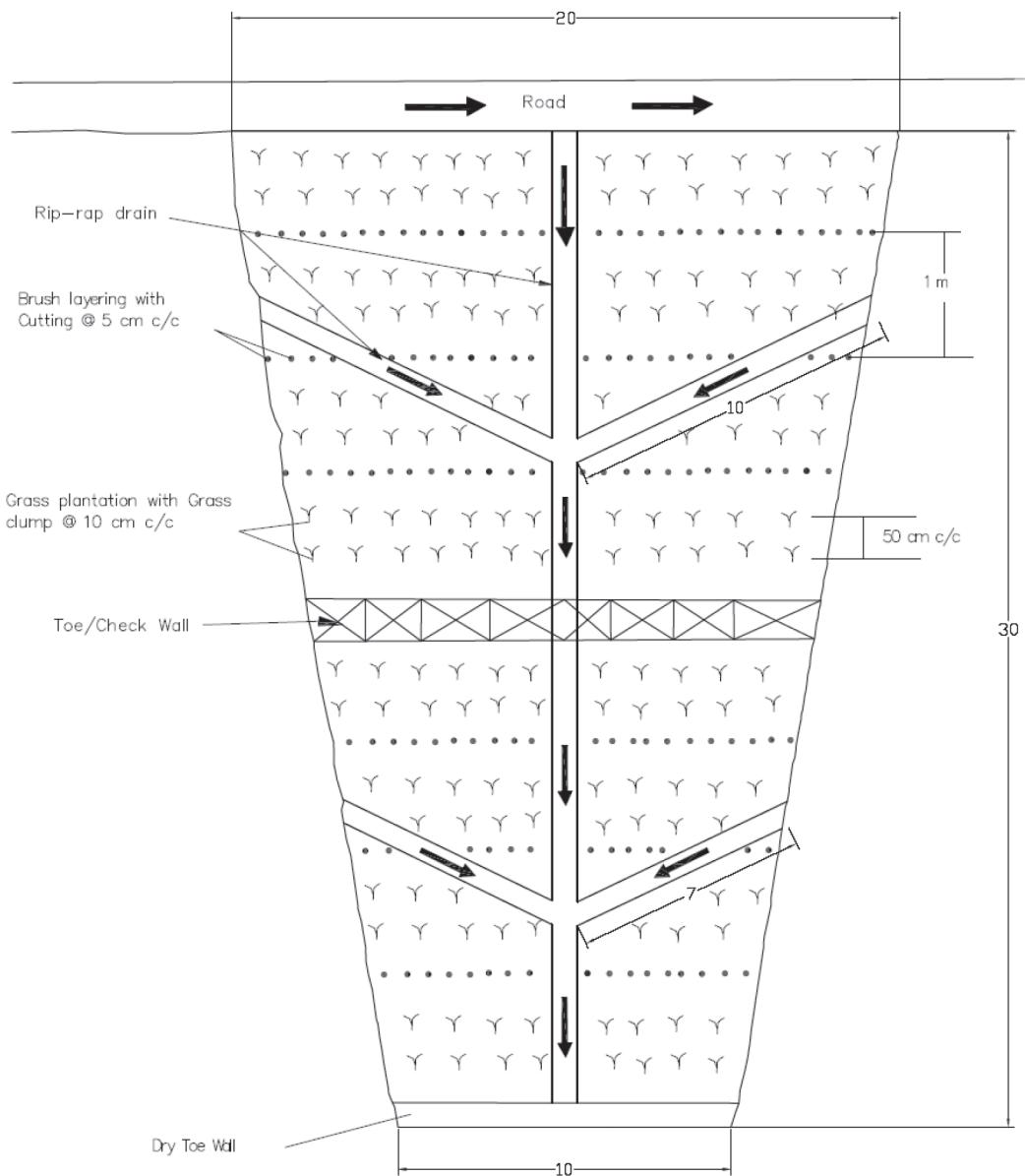
माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको सुचकांकहरू जस्तै - स्लोप लेन्थ, स्लोप एंगल, नाला निर्माणका सामग्रीहरू र साइट मोइस्चरको ख्याल गर्नुपर्छ । तलको टेबल अनुसार हामी उपयुक्त वनस्पति पर्वद्वन प्रविधि छान्छौं । यो सामान्य निर्देशिका हो, अन्य सडक/स्थान विशेषता अनुरूपको फरकपन प्राविधिकले छनौट गर्नुपर्छ ।

Guidelines for applying bio-engineering techniques to all slopes

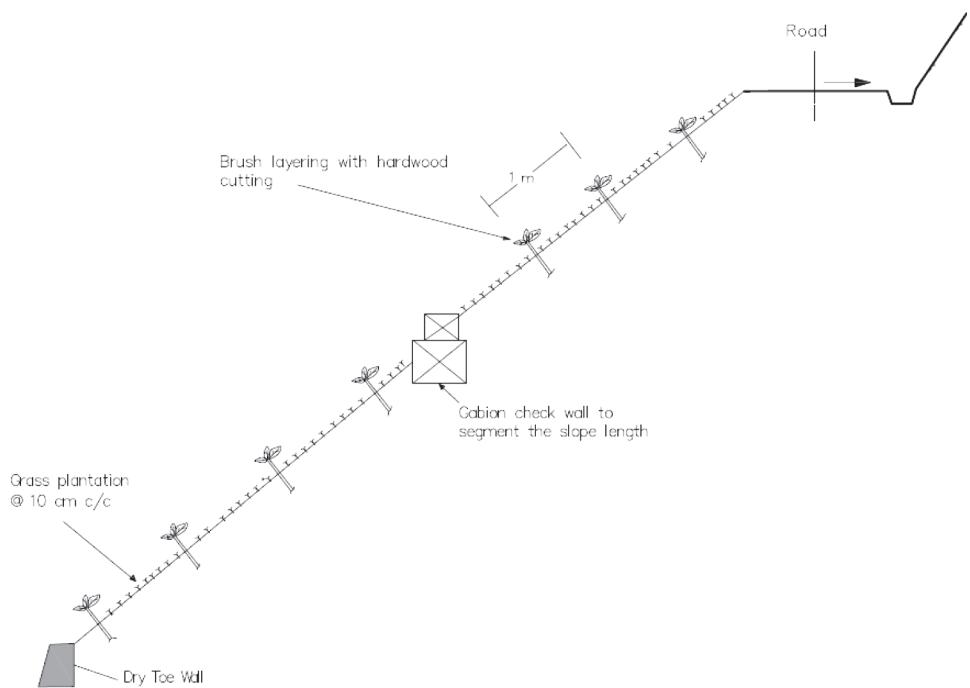
Slope angle	Slope length	Material drainage	Site moisture	Optimal technique
START	➔	➔	➔	➔
> 50°	> 15 metres	Good	Damp	Diagonal grass lines
			Dry	Contour grass lines
		Poor	Damp	1 Downslope grass lines and strengthened rills or 2 Chevron grass lines and strengthened rills
			Dry	Diagonal grass lines
	< 15 metres	Good	Any	Jute netting and planted grass
		Poor	Damp	1 Downslope grass lines or 2 Diagonal grass lines
			Dry	1 Jute netting and planted grass or 2 Contour grass lines or 3 Diagonal grass lines
		Good	Any	1 Horizontal bolster cylinders and shrub/tree planting or 2 Downslope grass lines and strengthened rills or 3 Grass seeding, mulch and wide mesh jute netting
35 - 50°			Any	1 Herringbone bolster cylinders and shrub/tree planting or 2 Another drainage system and shrub/tree planting
< 15 metres	Good	Any	1 Brush layers of woody cuttings or 2 Contour grass lines or 3 Grass seeding, mulch and wide mesh jute netting	
		Any	1 Diagonal grass lines or 2 Herringbone fascines and shrub/tree planting or 3 Herringbone bolster cylinders and shrub/tree planting or 4 Another drainage system and shrub/tree planting	
	Poor	Any		
< 35°	Any	Good	Any	1 Contour strips of grass and shrubs/trees or 2 Shrub/tree planting
		Poor	Any	1 Diagonal lines of grass and shrubs/trees or 2 Shrub/tree planting
Any	Any	Any rocky material		Direct seeding of shrubs or shrubs/small trees

Notes. 'Any rocky material' is defined as material into which rooted plants cannot be planted but seeds can be inserted in holes made with a steel bar.

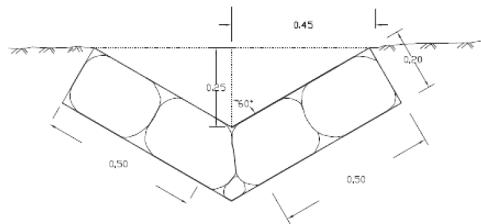
Chevron pattern: <<<<<   Herringbone pattern: <———— (like the bones of a fish).

Sample Elevational Plan of Bio-engineering work

Sample Sectional View of Plantation

Rip-rap drain

३. बायो इन्जिनियरिंग कार्यक्रो लागि लागत मुल्याङ्कन तस्वीर

राष्ट्रीय ग्रामिण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम
सक्षमा सिजन सडक

विस्तृत लागत परिमाण
बायो इन्जिनियरिंग कार्यहरू

सडकको नाम : .....
 जिल्ला : .....

Ch0+000 - 9+400

S.N.	Name of Work	Nos	Length (m)	Breadth (m)	Height (m)	Quantity	Unit	Remarks
1	Slope trimming works; with stripping of top soil of about 15 cm deep or reapplication it at depression within a lead up to 100 m along the lead route	1	30.00	15.00		450.00	m2	$B=(20+10)/2 = 15 \text{ m}$
2	Construction of check walls with gabion retaining wall	1	15.00	2.50	m2	37.50	m3	
3	Construction of Dry stone toe wall	1	10.00	0.80	m2	8.00	m3	
4	Construction of Rip-rap drains with the stone pitching work.							
	Main drain	1	30	1	0.2	6		
	Branch drain	2	10	1	0.2	4		

S.N.	Name of Work	Nos	Length (m)	Breadth (m)	Height (m)	Quantity	Unit	Remarks
	Branch drain	2	7	1	0.2	2.8		
	Sub total					12.8	m3	
5	Planting rooted grass slips on slopes < 45° including preparation of slips on site. Operation includes digging planting holes to a maximum of 5 cm depth with metal or hardwood peg, depending on nature of soil. The planting drills should be spaced 10 cm apart.	1	30.00	15.00		450.00	m2	$B=(20+10)/2 = 15$. Area of brush layer has to be deducted
6	Brush layering work: including preparation of terraces of 30 - 40 cm wide and laying live cuttings of selected species along the terrace @ 5 cm c/c with 2/3 of cuttings in to terrace and leaving one bud and up to 1/3 of the cuttings sticking beyond the terrace edge (Cutting can be of assuro, simali etc of 45 - 60 m length)	30	15			450	m	
7	Preparation and planting of live pegs of selected species (e.g. assuro, namdiphal,simali) of minimum 1 m length to 0.5 m depth into hard ground. Pegs Spaced at 5 cm centers within rows,			LS		40	M	This item is also termed as palisade

अनुसूची १० : श्रमिक क्याम्प निर्देशिका

श्रमिक क्याम्प स्थापना

वातावरणिय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा (ESMF) को प्रभावकारी कार्यान्वयन होस् र समाज तथा वातावरणमा कुनै पनि किसिमको नकरात्मक असर नपरोस्, दिगो विकासको सुनिश्चितता होस् भनेर श्रमिक क्याम्प निर्देशिका तयार गरिएको छ । GESU-DoR ले प्रकाशित गरेका विभिन्न वातावरणीय र सामाजिक दस्तावेजलाई आधार मानी SN RTP द्वारा लगानी गरेका ग्रामीण तथा कृषि सङ्कहरू र पुल-पुलेसा निर्माणको लागि तयार पारिएको निर्देशिका हो । श्रमिक क्याम्प स्थापना गर्नु भनेको जैविक, भौतिक, सामाजिक र अर्थिक वातावरणमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्नु हो । त्यसकारण वातावरण र समाजमा पर्न नकरात्मक प्रभावबाट जोगाउन यो निर्देशिका तयार पारिएको छ । ठेकेदारले यस निर्देशिकालाई पालना गरि परियोजनाले दिइएको काम सहज किसिमबाट कामदार र समाजलाई फाइदा हुने गरि सम्पन्न गर्न सक्छन् । त्यस्तै सो कार्यको लागि केन्द्रिय निरीक्षण टोलिले अनुगमन गर्ने छ । परियोजना छेउमा श्रमिक क्याम्पको लागि स्थान चयन भइसके ठेकेदारले श्रमिक क्याम्पको विस्तृत विवरण परियोजनालाई बुझाउनुपर्छ । लेआउट योजना जसमा अस्थायी निर्माण, नाला र अन्य सुविधाहरू उल्लेख गरेर क्याम्प साइट निर्माण नसकुन्जेलसम्म ठेकेदारले श्रमिकको लागि अस्थायी बसोबासको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । यसका लागि अतिरिक्त पैसा श्रमिक सँग लिन पाइने छैन ।

बसोबासको सुविधा

१. वाहिरी क्षेत्रका श्रमिकहरूको लागि ठेकेदारले बस्ने व्यवस्था गरिदिनु पर्दछ । महिला तथा पुरुष श्रमिकको लागि छुटाछुटै कोठा हुनु पर्छ । यदि श्रीमान श्रीमती नै श्रमिक छन भने तिनिहरूलाई छुटै बस्ने व्यवस्था गरिदिनु पर्दछ ।
२. कामको अवस्था, श्रमिक संख्या र लिङ्गको आधारमा श्रमिकहरूको लागि बसोबासको व्यवस्थाका लागि डिजाइन गरि निर्माण गर्नुपर्दछ ।
३. काम गर्ने बेलामा पोशाक परिवर्तन गरेर काम गर्ने श्रमिकको लागि छुटै पोशाक परिवर्तन गर्ने कोठा उपलब्ध गराउनुपर्दछ । महिला तथा पुरुषलाई छुटाछुटै कोठा उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
४. ठेकेदारले श्रमिकहरूलाई खुल्ला भूइमा सुताउनु हुदैन । काठ अथवा बाँसबाट बनेका कम्तिमा १२ इन्च अग्लो खाट दिनु पर्छ । यदि २ जना सुल मिल्ने खाट दिइएको छ भने यसको चौडाई ४८ इन्च भन्दा घटी हुनुहुदैन । तला भएको सुले ठाउँ भए कम्तीमा २७ इन्चको फरक हुनुपर्छ । ३ जना सुल मिल्ने खाट प्रयोग गर्न दिनु हुदैन ।

खाना र इन्धन

५. स्तरिय खाना र सफा पानीको व्यवस्था मिलाउने जिम्मा ठेकेदारको हुनेछ । यदी मजदुरहरू आफै खाना तयार गर्द्दन् भने ठेकदारले खाना पकाउने व्यवस्था मिलाई दिनुपर्दछ । खाना पकाउनका लागि कानुनले स्वीकृति दिएको इन्धन प्रयोग गर्नु पर्छ । यस्ता भान्सा कोठा कम्तीमा पानीको मुहान भन्दा १० मिटर टाढा हुनुपर्दछ ।
६. जाडो समयमा यदि श्रमिकले क्याम्प प्रयोग गर्द्दन भने उनीहरूलाई प्रयाप्त मात्रामा शरिर तातो बनाउने उपकरण तथा प्रयाप्त भात्रामा ओड्ने तथा औच्च्याउने सामग्रीहरू उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।
७. खाना र आरामको लागि प्रयाप्त सुविधाहरू उपलब्ध गराउनु पर्छ । यदि खाना काम गर्ने क्षेत्रमा नै उपलब्ध हुदैन भने उनीहरू आफूले त्याएको खाना भण्डारण गर्ने र आवश्यक परे तताउने सुविधा मिलाईदिनु पर्दछ ।

पानी र सरसफाई

८. प्रस्तावित श्रमिक क्याम्पको लागि प्रशस्त पानीको भण्डारन गर्ने व्यवस्था मिलाईएको हुनुपर्दछ ।
९. निर्माण स्थलमा काम गर्ने श्रमिकहरूको लागि उक्त ठाउँमानै शुद्ध सफा पिउने पानीको मापदण्ड अनुसार व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।
१०. क्याम्पको क्षमता अनुसार शौचालयको व्यवस्था हुनुपर्दछ । शौचालयको अनुपात १:१५ अनुसार हुनुपर्दछ ।
११. शौचालयमा प्रयाप्त प्रकास तथा सरसफाईको व्यवस्था हुनुपर्दछ । शौचालयको प्रयोगको लागि पानी ट्याङ्क तथा बाल्टीबाट उपलब्ध गराइने ।
१२. शौचालयमा ढलको व्यवस्था नभएको अवस्थामा वातावरण मैत्री शौचालयको निर्माण गरिनुपर्दछ । अस्थायी शौचालयलाई प्लाष्टिक तथा बाँसको प्रयोग गरेर घेरघार पार्नुपर्दछ । ठेकेदारले खुल्ला दिशामुक्त क्षेत्रको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ ।
१३. क्याम्पमा निर्माण गरिने छुटाछुटै शौचालयमा महिला तथा पुरुष बुझिने संकेतको प्रयोग र भाषा लेखिएको हुनुपर्दछ । यदि एउटै भवनमा शौचालय बनाईएको छ भने महिला तथा पुरुष श्रमिकहरूको लागि भनेर पर्खाल, पार्टेशन गरि छुटाछुटै पार्नु पर्दछ ।
१४. कामको प्रकृति हेरि श्रमिकहरूको लागि नुहाउने तथा मुखधुने ठाउँको व्यवस्था गराईदिनु पर्दछ । ५-१० मजदुरको लागि एउटा बेसिन हुनुपर्दछ भने १० देखि १५ जनाको लागि एउटा नुहाउँने धारा हुनुपर्दछ । महिला पुरुषका लागि छुटाछुटै बेसिनको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

प्रकाश

१५. विद्युतको व्यवस्था भएको ठाउँमा हरेक कोठामा विजुली क्षेत्र भन्दा १०० फिट टाढा इटा, काठ तथा धातुले बनेका कन्टेनरको व्यवस्था मिलाइएको हुनुपर्दछ। स्थानीय बासीलाई असर नपर्ने गरि विद्युतको प्रयोग पर्दछ।

फोहोर थन्क्याउने

१६. ठेकेदारले फोहोर थन्क्याउनको लागि क्याम्प क्षेत्र भन्दा १०० फिट टाढा इटा, काठ तथा धातुले बनेका कन्टेनरको व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ। उक्त नष्ट गर्ने सामग्रीमा आगो लगाउँदा नजिकैको जनसंख्या, छिमेकी तथा क्याम्पमा बसनेहरूलाई कुनै पनि किसिमको हानी हुनु हुदैन।

१७. फोहोर सामान थन्क्याउने कन्टेनर सफा राखिनु पर्दछ। यो भरिने वित्तकै खाली गर्नुपर्दछ। अनिवार्य रूपमा हप्तामा २ चोटी यो सफा गर्नुपर्दछ।

१८. यदि फोहोर गाड्ने हो भने जैविक फोहोरलाई मात्र खाल्डोमा गाड्नु पर्दछ। अजैविक फोहोरलाई कन्टेनरमै राख्ने र व्यवस्थित रूपले थन्क्याउनु पर्दछ। कुहिने सामान गाड्ने खाल्डो क्याम्प क्षेत्र भन्दा कम्तिमा १५० फिट टाढा हुनुपर्दछ र उक्त कार्यले नजिकैको खानेपानीको मुहान प्रदुशित र सरूवा रोग फैलाउन सक्दैन भन्ने कुरामा ठेकेदार सचेत हुनुपर्दछ। उक्त खाल्डो फोहोर गाडि सके पत्येक दिन ढाक्ने गर्नुपर्दछ, ताकि झिंगा, किरा फट्यांग्रा, मुसा नफैलिउन्।

१९. तरल फोहोर पदार्थ सोभै पानीको सतहमा पठाउन पाइने छैन। झिंगा तथा लामखुट्टेबाट क्याम्पलाई बचाउन ठेकेदारले उचित फोहोर बरने नालीको व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ।

स्वास्थ्य र प्राथमिक उपचार

२०. काम गर्ने श्रमिकहरूको लागि निर्माण स्थलमानै ठेकेदारले पयाप्त स्वास्थ्य सुविधाहरू उपलब्ध गराउनु पर्छ। १०० जना भन्दा बढी श्रमिकहरूको लागि स्थायी रूपमा एक जना स्वास्थ्यकर्मीको व्यवस्था श्रमिक क्याम्पमा गर्नुपर्दछ।

२१. प्रत्येक निर्माण स्थलमा प्राथमिक उपचार बक्स आवश्यक सामग्री सहित र स्ट्रेचरको व्यवस्था गर्नुपर्दछ।

२२. १ जना श्रमिकलाई उक्त कार्यको लागि जिम्मेवारी दिनु पर्दछ र उ सँधै कार्य क्षेत्रमा उपस्थित हुनुपर्दछ।

२३. उसलाई प्राथमिक उपचारसँग सम्बन्धित विषयमा आवश्यक ज्ञान र तालिम दिनु पर्दछ।

२४. प्राथमिक उपचार गराउने जिम्मेवारी ठेकेदारको हुने छ । ठेकेदारले दुर्घटनामा परेका कामदार वा अकस्मात विरामी परेका कामदारले प्राथमिक उपचार पाएको सुनिश्चितता गराउनु पर्दछ ।
२५. प्राथमिक उपचार बक्समा सेतो रंगमा प्रष्ट गरि रेडक्रसको चिन्ह बनाउनु पर्दछ र उक्त बाकसमा तल उल्लेख गरिएको सामग्रीहरू राखिएको हुनुपर्दछ ।
- केही साना, मध्यम र ठूला ब्यान्डेजहरू,
  - आयोडिन युक्त २ प्रतिशत अल्कोओलिक शोलुसन १ बोतल (३० मिलि लिटर),
  - साल्भोलाटाइल बोतल १ (३० मिलि लिटर),
  - एउटा सर्पदन्स ल्यान्सेट,
  - एक जोडी निर्मलीकरण गरिएका कैंची,
  - १ प्रति प्राथमिक उपचार पर्चा,
  - एस्परिन, प्यारासिटामोल, डाइजीन, मेट्रोनिटाजोल ट्रयाव्लेटको १ देखि २ पत्ता,
  - पोलेको बेलामा लगाउने मलहम,
  - सुहाउँदो एनटीसेफटीक सोलुसन,
  - आईवास, आदि ।
२६. अस्पतालसम्म सहजै पुग्न सक्ने गाडीको व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । घाइते तथा विरामीलाई गाडी अथवा एम्बुलेन्सबाट नजिकैको अस्पताल पुऱ्याउने व्यवस्था पहिले नै मिलाएर राख्नु पर्दछ ।
२७. यदि अस्पताल टाढा छ भने निर्माण स्थलमा नै आकस्मिक उपचार गर्ने कक्ष स्थापना गर्नुपर्दछ र घाइतेलाई समयमै अस्पताल लैजानु पर्दछ ।
२८. किराफट्यांग्रा नियन्त्रण गर्न प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ । श्रमिकहरूलाई गर्मी समयमा मच्छरदानी दिनुपर्दछ ।

आगोबाट सुरक्षा

२९. निर्माण क्याम्पमा अग्निसमन यन्त्रको सुविधा उपलब्ध हुनुपर्दछ ।
३०. क्याम्पमा अग्निसमन यन्त्र सहजै भेट्ने स्थानमा र लेखिएको स्थानमा उपलब्ध हुनुपर्दछ ।
३१. प्रत्येक श्रमिकहरूलाई अग्निसमय यन्त्र चलाउन तालिम सिकाइएको हुनुपर्दछ ।
३२. आगो सजिलै सँग टिप्प सक्ने प्रज्वलनशील प्रदार्थ भण्डारण गरेको कक्षमा कम्तिमा एउटा अग्निसमन यन्त्र उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।
३३. अग्नी समन यन्त्र राखेको ठाउँमा चित्र वा पोस्टर राखेर सबैले बुझ्ने बनाउनु पर्दछ ।

३४. अग्नीसमन यन्त्र सुहाउँदो साइज र किसिमको हुनुपर्दछ ।
३५. अग्नी समन यन्त्र एकचोटी प्रयोग गरिसके तुरन्त यसलाई भर्नु पर्दछ, अथाव अर्को ल्याउनुपर्दछ र यथास्थानमा राख्नु पर्दछ ।
३६. अनुभवि श्रमिकले कम्तिमा महिनामा १ चोटी अग्नीसमन यन्त्रको अवलोकन गर्नुपर्दछ । अवलोकन गर्दा अवलोकन गरेको मिति र समय ट्यारमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

अन्य

३७. क्याम्प क्षेत्रमा प्रशस्त नालाहरूको व्यवस्था हुनुपर्दछ । अस्थाइ क्याम्पको निर्माण त्रिपालबाट गरिन पर्दछु र यसलाई पानी तथा हावाबाट सुरक्षित हुन सबैतिरबाट छोपिएको हुनुपर्दछ । त्यस्तै भेन्टीलेसनको पनि व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
३८. ठूलो साइजको अस्थाइ टेन्ट क्याम्प $10 \times 6 \times 6$ फिटको हुनुपर्दछ जसमा ५ जना भन्दा बढी मजदुरहरू नराखियोस् ।
३९. सुरक्षा तथा सम्भावित खतराबाट जोगाउनको लागि सञ्चार उपकरण अथवा एलारमको व्यवस्था प्रश्तावित क्याम्प क्षेत्र नजिकै हुनुपर्दछ ।
४०. क्याम्पमा रहेको खुल्ला क्षेत्र तथा मैदान सफा र स्वच्छ हुनुपर्दछ । फोहोरका टुक्राहरू, फालिएका कागजहरू, कुहिने फोहोरहरू अथवा अन्य त्यस्ता वस्तुहरू त्यहाँ हुनु हुदैन ।
४१. हातले सञ्चालन गर्ने मेसिनहरू थन्क्याउन ठेकेदारले छुटै स्टोर रूमको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
४२. मजदुरहरूले आफ्नो खाली समय विताउनको लागि क्याम्पकै छेउमा खेल्ने, मनोरञ्जन गर्ने मैदान र अन्य साधनहरूको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

अनुसूची ११: व्यवसायिक स्वास्थ्य र सुरक्षा निर्देशिका

ज्यानको जोखिम र चोटपटकबाट बचाउनको लागि सुरक्षित तथा स्वस्थ काम गर्ने वातावरण कार्य क्षेत्रमा हुनुपर्दछ । परियोजनाको लागि सफलता पूर्वक काम सञ्चालन गर्न श्रमिकको स्वास्थ्य तथा सुरक्षा एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो । यी कुराहरूलाई ध्यानमा राखेर दुर्घटना तथा चोटपटक नलागोस् भनी सुरक्षा निर्देशिका तयार पारिएको छ ।

निम्नअवस्थामा ग्रामीण सडक तथा पुलपुलेसा निर्माण क्षेत्रमा दुर्घटना तथा चोटपटक लाग्न सक्छ :

- विभिन्न निर्माण क्रियाकलापहरू (एस्कामेसन, कोयरिड, फिलिड),
- निर्माण औजार तथा वस्तुहरूको प्रयोग गर्दा, र
- काम गर्ने क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्दा ।

सडक तथा पुल पुलेसा निर्माण गर्ने सबै पक्षको प्राथमिक जिम्मेवारी सर्वसाधारण जनता तथा मजदुरहरूको स्वास्थ्य तथा सुरक्षा हुनुपर्दछ । निर्माण स्थलमा काम भइरहेको बेलामा ठेकेदारले निम्नलिखित कुराहरूलाई ध्यानमा राखि सर्वसाधारण तथा कामदारहरूको स्वास्थ्य तथा सुरक्षालाई अगाडी बढाउँछ ।

क) स्वास्थ्य :

१. निर्माण स्थल नजिकै र श्रमिक क्याम्प नजिकै फोहोर पानी जम्ने ठाउँ निर्माण भयो भने स्वास्थ्यको समस्या देखा पर्दछ । त्यस्तो अवस्थामा फोहोर पानी सँग सम्बन्धित रोग व्यादी जस्तै-मलेरिया, डेंगो र जुकाफैलिन सक्छ ।
२. अनाधिकृत रूपमा स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने औषधीजन्य विरुवाहरू, बुट्यान, काठदाउँरा, चरा तथा साना जनावर र माछाहरूलाई मार्नु हुदैन यसले स्रोतसाधनमा हास ल्याउँछ र सार्वजनिक रूपमा दोस्रो पक्षलाई असर पार्दछ ।
३. अन्यत्र क्षेत्रबाट आएका मजदुरहरूले लागु पदार्थ तथा रक्सी सेवन गरेमा सामाजिक द्वन्द खडा भई कहिले काही लडाँझ भगडा भएर मजदुर तथा स्थानीयहरूको लागि समेत समस्या देखा पर्दछ । यस्ता मजदुरहरू एचआइभी/एडस सार्नमा पनि सहयोगी हुन्छन् यसको अलवा अन्य यौनजन्य रोगहरू पनि सर्वे सम्भावना हुन्छ । अन्यत्र क्षेत्रबाट आएका मजदुरहरू रोग सार्ने माध्यम हुन सक्छन् ।
४. गुणस्तरहीन खानेपानी तथा अनुचित तरिकाले जम्मा गरिएको खानेपानीको कारणले गर्दा पानी जन्य रोगहरूबाट मजदुरहरू संक्रमित हुन सक्छन् ।

ख) सुरक्षा :

१. मजदुरहरूलाई व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरण (जुत्ता, पन्जा, बुट, चस्मा, हेल्मेट, मास्क

- ईत्यादी) उपलब्ध गराउनुपर्छ र यसको उचित प्रयोगको लागि तालिम समेत दिनुपर्छ ।
२. टाउकोमा चोटपटक लाग्न सक्ने ठाउँमा काम गर्ने मजदुहरूले अनिवार्य रूपमा हेल्मेटको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
  ३. निर्माण स्थलमा नचिप्लने र नछेडिने बुट/जुत्ताको प्रयोग गर्नुपर्छ । भुइँमा काम गर्ने बेलामा अथवा घुँडाको प्रयोग हुने ठाउँमा निष्पाड (घुँडा बचाउने साधन) को प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
  ४. सम्भव भए सम्म दिउँसो मात्र काम गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
  ५. विशेष परिस्थीतीमा रातिको अवस्थामा काम गनुपर्ने भएमा प्रयाप्त उज्यालोको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
  ६. राती काम गनुपर्ने अवस्थामा मजदुरहरूले चम्कीने खालको कपडा लगाउनु पर्दछ । भिडभाडमा काम गनुपर्ने अवस्थामा चम्कीलो वेष्टकोट वा कपडाको प्रयोग गनुपर्छ । रातीमा काम गर्दा कपडामा रिफ्लेक्टर व्याण्ड हनुपर्छ । र सकेसम्म सुरक्षीत हेल्मेटको प्रयोग गनु पर्दछ ।
  ७. बिटुमीन, तेल तथा अन्य प्रज्वलनशिल वस्तुहरूलाई राम्ररी प्रयोग नगर्दा यसबाट कामदार हरूलाई असर पर्न सक्छ ।
  ८. प्रयाप्त सुरक्षाको उपकरणहरू जस्तै पर्वाल, प्रशस्त लकरहरू, एलार्म र चेतना तथा सुरक्षित औजारको अभावमा दुरघटना हुने सम्भावना रहन्छ ।
  ९. निमार्ण क्षेत्रमा पालना गनुपर्ने पूर्व सावधानीहरू जस्तै खोलाको छेउमा रहेको ठुला मेशिनहरू, अरलो भाग ईत्यादीमा ध्यान नदिदा दुरघटना निम्तने सम्भावना रहन्छ ।
  १०. गाडी तथा औजारहरूको नियमीत रूपमा उचित मर्मत सम्भार गर्नुपर्दछ ।
  ११. प्राथमिक उपचार दिने सुविधाको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

सर्वसाधारण जनताको लागि

सर्वसाधारण जनतको लागि ठेकेदारले निम्न लिखीत कुराहरू पालन गराई सुरक्षाको अनुभुति गराउनु पर्दछ ।

१. बेलुकी पख पार्किङ गरिएको गाडि तथा मेशिन औजारले रातिको समयमा सर्वसाधरणको लागि दुरघटना निम्तयाउन सक्छ ।
२. गाडिमा राखिएको सरसामान नढाकिएको अवस्थामा छ भने त्यसले पनि छेउछाउका बासिन्दा तथा सर्वसाधारणलाई दुरघटना गराउन सक्ने सम्भावना रहन्छ ।
३. ट्रक तथा अन्य गाडिका पछाडि केटाकेटीहरू भुन्डीने गर्दा पनि ठूलो दुरघटना तथा जोखिम हुन सक्छ ।

अनुसूची १२ : क्षतिपुर्ति स्वरूप वृक्षारोपण योजना

सडक वा पुल (सेतु) निर्माणको सिलसिलामा रूख विरुद्धा काटिएमा वा क्षति पुग्न गएमा क्षतिपुर्ति स्वरूप वृक्षारोपण गरिनेछ । परियोजनाले वातावरणीय सुरक्षालाई ध्यानमा राखेर यस्ता कार्यहरू संचालन गर्नेछ । वृक्षारोपण योजनामा निम्न कुराहरू समावेश हुनुपर्नेछ :

- सडकको सामान्य व्याख्या र प्रस्तावित कृयाकलापहरू,
- रूखहरू (प्रजाति, परिमिति, उचाई, प्रयोग) कटान गर्नुका कारणहरूको पहिचान,
- ठेकेदारले दावी गरे अनुसार काटिएका रूखहरूको कूल संख्या, (प्रयोग हुने जग्गाको अवस्थिति, प्रजातिहरू, परिमिति, उचाई, प्रयोग आदि),
- ढलेका रूखहरूको स्वमित्व र प्रयोग,
- वृक्षारोपण गर्ने विरुद्धाको संख्या,
- प्रजातिहरू छान्ने कारणहरू,
- नर्सरीको उपलब्धता, विरुद्धा, मल्तिङ्ग तथा मलखादहरू,
- वृक्षारोपण गरिने स्थान र त्यसको चेनेज साथै वृक्षारोपण गर्ने क्षेत्रको जग्गाको स्वामित्व,
- वृक्षारोपण गरिने जग्गाको प्रयोग र पानीको उपलब्धता,
- वृक्षारोपण गर्ने समय र लाग्ने खर्च,
- वृक्षारोपणको जिम्मेवारी,
- वृक्षारोपण गरिसके सो को संरक्षण र त्यसको संरक्षणको व्यवस्था,
- अन्य विशेषताहरू
  - रूख कटान गरिएको क्षेत्र र वृक्षारोपण गरिने क्षेत्रका तस्विरहरू,
  - नक्सामा रूख कटान गरिएको स्थान इगांत गर्ने
  - स्थलगत क्षेत्र भ्रमणको मिति (परामर्शदाता, संयुक्त सर्भेको मिति), कटान गरिने रूखहरूको मार्क गर्दा जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, परियोजना, वन उपभोक्ता समितिका सदस्यहरूको उपस्थितिमा गर्नुपर्ने
  - जिल्ला वन अधिकृत, सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह र स्वामित्ववालाहरूको सुझाव र
  - अन्य

तालिका १: क्षति हुने रुखविरुद्ध

काटिने रुख विरुद्धको पहिचान							वास्तवमै काटिने रुखहरूको विवरण								
क्र.सं	चेनेज	स्थान	प्रजाति	संख्या	परिमिति (समी)	उचाई (मी)	चेनेज	स्थानिक्त	संख्या	प्रजाति	स्थान	परिमिति (समी)	उचाई (मी)	स्थानिक्त	कैफियत
1															
2															
3															
4															
5															

तालिका २: क्षतिपूर्ति स्वरूप वृक्षारोपण

क्षतिपूर्ति स्वरूप वृक्षारोपण				
क्र.सं.	चेनेज	स्थान	प्रजातिहरू	संख्या
1				
2				
3				
4				
5				

.....
.....
.....
.....
.....

तथार गर्ने
गर्ने

चेक गर्ने

स्वीकृत

अनुसूची १३ : सामाजिक छनौट सर्वेक्षण प्रश्नावली

क. आधारभूत जानकारी (सूचना)

१. प्रस्ताव गरिएको सडकको नाम (कि. मी. मा लम्बाई समेत):
२. सडकको अवस्थिति : ..... बाट ..... सम्म
३. DTMP प्राथमिकता संख्या :
४. सडकको हालको अवस्था (सडकको गुणको प्रकार र DTMP नं. उल्लेख गर्नुहोस्) :
५. SNRTP अन्तर्गत प्रस्ताव गरिएको काम (प्रकार र गुण उल्लेख गर्नुहोस्) :
६. ठेगाना जिल्ला ..... गाविस ..... र (परियोजना अन्तर्गत पर्ने) बस्तीहरू .....
७. प्रमुख सूचनादाताहरूको नाम (अनुसूचीमा राख्नुहोस्) :
८. कहिले र कति जना मानिसहरूले सडकका लागि जिविसमा माग पत्र पेश गरेका छन् ?:
- .....
९. कहिले र कसरी सडक चौडाइ पेटी निश्चित गरिएको छ ? (खासगरी सडकको चौडाइको बारेमा कहिले निश्चित भएको हो ?) .....
१०. सडकको अवस्थिति र भौतिक विशेषताहरू : कृपया सामाजिक नक्सा तयार गर्नुहोस् जसले बस्ती, नदी, वन, सार्वजनिक भवनहरू, जमीनको प्रयोग गरिने तरीका (नीजि, सार्वजनिक र तिनीहरूको प्रयोग आदि) र सडकले प्रभाव पार्न सक्ने सम्भावित विशेष जनसंख्या र सम्पत्ति, सडकको पहिरोबाट प्रभावित हुने सम्भावित क्षेत्रहरू, काटिने रूख र बाढीबाट प्रभावित हुन सक्ने क्षेत्र आदिको भौतिक विशेषताहरू देखाउँछ।

ख. सामाजिक आर्थिक सूचना :

१०. यदि सडक गाउँ/वस्ती बीचबाट जान्छ भने कृपया यो फारम भर्नुहोस्।

सि. नं.	गाविसको नाम	वार्ड	वस्तीको नाम	प्रमुख जाती/ सांस्कृतिक समूहहरू	जम्मा जनसंख्या	कुल जनसंख्यालाई विभिन्न पेशा अनुसार उल्लेख गर्नुहोस्

११. के सडकले जमीन, घर र अन्य नीजि सम्पत्ति लिनु पर्ने आवश्यकता छ ?

छ :

छैन:

यदि छ भने तलको विवरण दिनुहोस्।

क. जमीनसँग सम्बन्धित जानकारी

घर मूलीको पुरा नाम	गाविस, वार्ड र गाउँ	चेनेज	दान गरिएको जमीन (वर्ग मी.)	सम्बन्धित व्यक्तिको नामको सम्पूर्ण जमीन (वर्ग मी.)	जीविकोपार्जनको प्रमुख श्रोत

ख. आवास संरचनाको हानी/नोक्सानी

घर परिवारको पूरा नाम	गाविस र वार्ड	चेनेज	संरचनाको प्रकार	हानी/नोक्सानीको प्रतिशत	जीविकोपार्जनको प्रमुख श्रोत	जग्गको स्वामित्व

* हानीको प्रतिशतलाई स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्ने ।

१२. सडकले कुनै सार्वजनिक सामुदायिक संचरना (जस्तै सिंचाई, खानेपानी, भोलुङ्गे पूल, चौतारा आदि) लाई असर पुर्याउँछ या पुर्याउँदैन ?

पुर्याउँछ :   पुर्याउँदैन :   यदि पुर्याउँछ भने कृपया तलको विवरण भर्नुहोस् ।

संरचनाको प्रकार नाम	चेनेज	हानी / नोक्सानीको प्रतिशत	नोक्सानी पुग्ने श्रोतमा अश्रित व्यक्तिहरूको संख्या	कैफियत

कृपया हानी भएका सम्पत्ति, श्रोत, संरचना आदिको संख्यासहित नाम उल्लेख गर्नुहोस् । हानीको प्रतिशत स्पष्ट लेख्नुहोस् ।

१३. सडकको Zo भनिएको क्षेत्रमा (जो तराईमा सडकदेखि १० मिनेट र पहाडमा ३० मिनेटको समय अवधिभित्र पर्छ) तल्लो जात भनिएका दलित वा विशेष सीमान्तकृत समूहका मानिसहरू बस्थन वा बस्दैनन् ? स्पष्ट गर्ने ।

बस्थन् :   बस्दैनन् :

१४. सडक परियोजनाबाट प्रभावित भएका तल्लो जातका दलित वा विशेष सीमान्तकृत समूहका मानिसहरू छन् वा छैनन् ?

छन् :   छैनन् :

यदि छन् भने कृपया तलको विषयमा जानकारी दिनुहोस् ।

प्रभावित भएको व्यक्ति / परिवारको प्रमुखको नाम	परिवारको जम्मा सदस्य संख्या	गाविस र वार्ड	प्रभावका प्रकार	प्रभावितको प्रतिशत

प्रभावित व्यक्तिहरूको बारेको प्रतिशत यी मध्ये कुनै एकमा हुनुपर्छ : १० % सम्म जग्गा दान गर्ने, १० % भन्दा माथि दान गरी बाँकि जग्गा १६९३ वर्ग मी.वा १० % भन्दा बढी जग्गा दान गरी ८५० देखि १६९२ वर्ग मी. मात्र जमीन बाँकि भएकाहरू र १० % भन्दा बढी जग्गा दान गरी ८४९ वर्ग मी. भन्दा कम जग्गा बाँकि रहेकाहरू (यी मध्येका जग्गा दाता कुन हो भनी खुलाउनु पर्छ)। संरचनाको हानी भएको हो भने कति प्रतिशत हो खुलाएर लेख्नु पर्दछ ।

१५. परियोजनाबाट गम्भीररूपमा प्रभाव परेका मानिसहरूको हकमा प्रभाव न्यूनिकरणका वा समाधानको विकल्पहरू / उपायहरू के हुन सक्छन् ?

क) .....

ख) .....

ग) जनसंख्या सम्बन्धी जानकारी

१६. कृपया जनसंख्याको बनौट सम्बन्धी तलको विषयमा जानकारी दिनुहोस् ।

वस्तीको नाम	Z0 जनसंख्या				Z1 जनसंख्या				Z2 जनसंख्या				Z3 जनसंख्या			
	कूल घर	पु म	म जम्मा	कूल घर	पु म	म जम्मा	कूल घर	पु म	म जम्मा	कूल घर	पु म	म जम्मा	कूल घर	पु म	म जम्मा	
१																
२																
३																

यदि प्रासादिगक हुन्छ भने दिइएको खाकामा एउटा कोलम (हरफ) थपेर Z4 को जनसंख्याबाटे जानकारी दिनुहोस् (खाकालाई अनुसुची मा दिनुहोस्) ।

१७. Z0 देखि Z3 जनसंख्या क्षेत्रका प्रमुख जातजाती र घर धुरी संख्या

Z₀ जनसंख्या

जात/जाती	गाविस र वार्ड	पुरुष प्रमुख भएका घर धुरी	महिला प्रमुख भएका घर धुरी	जम्मा घर धुरी
ब्राह्मण				
क्षेत्री				
मगर				
कामी				
सार्की				

Z_१ जनसंख्या

जात/जाती	गाविस र वार्ड	पुरुष प्रमुख भएका घर धुरी	महिला प्रमुख भएका घर धुरी	जम्मा घर धुरी

Z_२ जनसंख्या

जात/जाती	गाविस र वार्ड	पुरुष प्रमुख भएका घर धुरी	महिला प्रमुख भएका घर धुरी	जम्मा घर धुरी

Z_३ जनसंख्या

जात/जाती	गाविस र वार्ड	पुरुष प्रमुख भएका घर धुरी	महिला प्रमुख भएका घर धुरी	जम्मा घर धुरी

१८. जग्गा अधिग्रहण/दान को हैसियत

के तपाईंले स्वेच्छक रूपमा दान गर्नु भएको हो ?

हो..... होइन.....

यदि होइन भने सो को कारण (के हो) दिनुहोस् .....

सडकसुधारको कारणले बढाउने पहुँच सम्बन्धमा

१९. के सडकले स्वास्थ्य सुविधामा पहुँच बढाउँछ ?

बढाउँछ..... बढाउँदैन.....

यदि बढाउँछ भने कसरी र कुन किसिमले ?

कृपया (स्पष्टरूपमा) उल्लेख गर्नुहोस् .....

२० के सडकले विद्यायलहरू, शिक्षा र सन्चारमा पहुँच बढाउँछ ?

बढाउँछ..... बढाउँदैन.....

यदि बढाउँछ भने कसरी र कुन किसिमले ?

कृपया (स्पष्टरूपमा) उल्लेख गर्नुहोस् .....

२१. गरीव र सूविधाबाट वन्नित मानिसहरूले SNRTP बाट कसरी र कुन हदसम्म फाइदा लिन्छन् ?

२२. SNRTP ले कार्य सम्पन्न गरीसकेपछी यस क्षेत्रमा आय आर्जन गर्ने सम्भावित कृयाकलापहरू के के हुनसक्दछन् ?

कृपया पाँचवटा विकल्पहरूको नाम दिनुहोस् .....

२३. SNRTP ले स्थानीय उत्पादनहरूको बजारको अवसरहरूलाई बढाउँछ ?

बढाउँछ..... बढाउँदैन.....

यदि बढाउँछ भने कसरी बढाउँछ ? कृपया व्याख्या गर्नुहोस् ।.....

२४. मानिसहरू परियोजनालाई सहयोग गर्न तयार छन् ?

छन्..... छैनन्.....

यदी छन् भने? कसरी हो व्याख्या गर्नुहोस् .....

२५. परियोजनाले महिला, केटाकेटी र अल्पसंख्यकलाई कसरी फाइदा पुर्याउँछ ? कृपया विस्तृत रूपमा उल्लेख गर्नुहोस् । .....

२६. सडक सुधार सम्बन्धमा SNRTP का कामहरूलाई सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न वाधा पुर्याउने वा ढिलो गराउने कुनै विवादहरू छन् या छैनन् ?

छन्.....छैनन्.....

यदि छन् भने यी विवादहरू कसरी समाधान गर्न सकिन्छ ? सडक स्थानीय बासिन्दाहरूको स्वामित्वलाई कसरी निश्चित गर्न सकिन्छ ? .....

ड) स्थानीय समुदायको परिचालन

२७. स्थानीय सडक उपभोक्त समिति (LRUC) जस्तै अन्य कुनै समूहहरू छन् ?

छन्..... छैनन्.....

यदि छन् भने त्यस्ता समितिहरूको SNRTP का के भूमिका हुन सक्छ ?

(कृपया स्पष्ट उल्लेख गर्नुहोस).....

२८. विकासका लागि मानिसहरूका अन्य आवस्यकताहरू के के हुन् ?

कृपया उनीहरूका मूख्य पाँच आवस्यकताहरूको स्पष्ट उल्लेख गर्नुहोस् :

३९. परियोजनाले स्थानीय वासिन्दाको जीविकोपार्जनलाई कसरी बढाउन सक्छ ?

कृपया पाँचवट बुँदाहरूको स्पष्ट उल्लेख गर्नुहोस् .....

च) स्थानीय ज्याल दर

३०. कृपया सरकारद्वारा निश्चित गरिएको दैनिक ज्याला दर र प्रचलित स्थानीय दर उपलब्ध गराउनुहोस् ।

श्रमका प्रकारहरू	सरकारी दर		स्थानीय दर		कैफियत
	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	
दक्ष श्रमिक					
अदक्ष श्रमिक					

३१. कृपया स्थानीय रूपमा उत्पादन हुने (कृषिजया, तथा अन्य उत्पादनहरू) के के हुन उल्लेख गर्नुहोस् ।

३२. ती उत्पादनको हालको बजार व्यवस्था अवस्था र स्थानीय उत्पादनहरूको बजारसम्मको पहुँचको अवस्था (अवस्था र सीमाहरू वा आउन सम्म बाधा आदिहरू) के कस्तो छ उल्लेख गर्नुहोस् ?

३३. स्थानीय उत्पादनलाई बजारसम्म पुर्याउने उत्पादन बढाउने तथा आर्थिक उन्नतिका अन्य सम्भावनाहरू के के छन् ?

३४. स्थानीय मानिसहरूको सामाजिक आर्थिक, भौतिक उन्नती (सम्भावनाहरू, समस्याहरू र आशालागदा कुराहरू) का बारे तपाईंलाई लागेको कुरा बुंदामा लेखुहोस् ।

सर्वेक्षकको नाम :

मिति :

१५ धन्यवाद १५

अनुसूची १४ : स्वेच्छिक दान प्रभाव न्युनीकरण (VDIMP) योजनाको रूपरेखा

जिल्ला :

सहायक कार्यक्रमको नाम :

चेनेज :

१. भूमिका

विश्व बैंकको कार्यनीति ४.१२ को बलपूर्वक पूनर्बास र नेपाल सरकारका सम्बन्धित ऐन, नियम र निर्देशिका अनुसार प्रभावित व्यक्ति तथा परिवारहरूको सम्पत्तिको क्षति, जीविकोपार्जनमा नोक्सानी, सामुदायिक सम्पत्तिको हानी आदिको मर्मत, पूनरस्थापना र पूनर्निर्माण सन्दर्भमा VDIMP ले कानुनी, संस्थागत र कार्यान्वयनको व्यख्या गर्दछ। साथै VDIMP ले .....जिल्लाको ..... सहायक परियोजनामा सामाजिक प्रभाव कसरी न्युनीकरण गर्ने भर्नी कार्यान्वयनका चरणहरू तथा प्रकृयाहरू प्रस्तुत गर्दछ।

२. सहायक परियोजनाको परिचय

यो सडक DTMP प्राथमिकता नं.....को .....कि.मि. लम्बाई भएको छ। जसमध्ये SNRTP को वर्तमान परियोजनाले .....कि.मि स्तरोन्नति गर्दछ। यस परियोजनाको क्षेत्र .....टोल/गाउँ ..... गाविस/नगरपालिकाबाट शुरू हुन्छ र .....टोल/गाउँ ..... गाविस/नगरपालिकामा गएर अन्त हुन्छ। यो सडक शुरूमा .....बाट माटो/ग्रभेल तहमा .....सालमा निर्माण गरिएको थियो। जिल्ला विकास समिति .....बाट यो सडक यातायातयोग्य बनाइएको थियो। यद्यपि, यो सडकमा बाहैमसहना यातायात संचालित हुन्थियो। जिल्ला प्राविधिक कार्यालयले स्थानीय जनतासँगको छलफलले यो बाटोको चौडाई .....मी. (CoI) सुधारका लागि प्रस्ताव गरेको छ। तथापि, यो सडक सुधार गर्ने क्रममा विभिन्न ठाउँमा जस्तै : बाटो घुमाउरो भएको क्षेत्रमा, गाडी पास गर्ने क्षेत्रमा (Lay Byes) र थप चौडा गनुपर्ने क्षेत्रमा थप जमिन आवश्यक पर्दछ।

३. सहायक परियोजनाका सम्भावित प्रभावहरू

यो सडक डोलिडारको एप्रोच म्यानुअल अनुसार बाहै महिना चल्ने क वर्गको ग्रामिण सडकको रूपमा स्तरोन्नति/निर्माण गर्ने प्रस्ताव गरिएको छ। यो सडक दुवैतर्फको नाला, र पेटी गरी ४.५मि.को निर्माण गरिनेछ। जिल्ला विकास समितिले सरदर .....मी. चौडाई (CoI) र आवश्यकता अनुसार कतै कतै थप सानो क्षेत्र (strip) नक्सांकन अनुसार लिइनेछ तर यो बाटोको RoW १० मी दायाँ र १० मी बायाँ हुनेछ। सडक प्रभाव क्षेत्र (CoI) भित्रको जग्गा स्वेच्छिक दानको रूपमा लिइनेछ। जिल्ला विकास समितिले SDC र SMO को सहयोगमा जग्गा दानको प्रभाव मूल्यांकन गर्नेछ। प्रभाव मूल्यांकन र जग्गा नापी गरिसके अति प्रभावित

परिवारहरूको सामाजिक आर्थिक तथ्यांक संकलन तथा रेकर्डिङ गरिनेछ ।

४. जग्गा नापी मिति.....बाट.....सम्म गरिएको थियो जसमा .....जग्गादाताहरूलाई प्रभाव पर्ने देखियो । जग्गादाताको सम्पूर्ण जग्गा र दान गरेको जग्गाको विवरण र प्रतिशत ESSC र SMO ले LRUC तथा VRCC सँगको समन्वयमा प्रभावित व्यक्तिहरू र स्थानीय व्यक्तिहरूसँग सम्पर्क गरि संकलन गरिनेछ । आवश्यक सूचना जिल्ला मालपोत कार्यालयको रेकर्डबाट समेत लिइनेछ । जग्गादाताहरूको नामावली र बाटोमा पर्ने जग्गाको क्षेत्रफल प्रभावको वर्गीकरण अनुसार तालिका ४.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.१ : प्रभावको वर्गीकरणको आधारमा जग्गादाताहरू

क्र.स.	जग्गा प्रभावको वर्गीकरण	जग्गादाताको संख्या
१	जम्मा स्वामीत्वको १० प्रतिशत भन्दा कम जग्गा दान दिने	
२	१० प्रतिशत भन्दा बढी जग्गा दान दिने जसको बाँकी जग्गा १६९३ वर्ग मि. भन्दा बढी छ	
३	जग्गा दाता जसको बाँकी जमिन ८५० देखि १६९२ वर्ग मी. बीचमा रहने	
४	जग्गा दाता जसकोबाँकी जग्गा ८४९ वर्ग मी भन्दा कम हुने	
जम्मा जग्गादाता		

५. घर टहरा, जीविकोपार्जन र अन्य सम्पत्तिको क्षति तथा नोक्सानी प्राविधिकहरूसँग सँगसँगै हिंडी रेकर्ड गर्नुपर्दछ । यो सडक निर्माण/सुधार गर्दा.....घर,.....जीविकोपार्जन र .....साना संरचनाहरूमा क्षति पुग्नेछ । तालिका ५.१ ले घर संरचनाको क्षतिको संख्या प्रस्तुत गर्नेछ ।

तालिका ५.१ घर संरचना र जीविकोपार्जनमा क्षति

क्र.स.	असरको किसिम	घर संरचना र जीविकोपार्जन नोक्सान हुनेको संख्या
१	१० प्रतिशत सम्म आवास संरचनाको क्षति	
२	१० देखि ५० प्रतिशत सम्म आवास संरचनाको क्षति	
३	५० प्रतिशत भन्दा माथि सम्म आवास संरचनाको क्षति	
४	जीविकोपार्जनमा क्षति हुने (खुद्रा पसल र आम्दानीको श्रोत)	
५	सानातिना संरचना (हाते धारा, पर्खाल र टहराहरू)	

६. अन्य प्रभावहरू

स्तरोन्नति तथा निर्माण गरिने सडकको क्षेत्रमा सर्भे गर्ने समूहले प्रस्तावित नाली क्रसिङ्ग संरचनाले पार्ने प्रभावको समेत मूल्यांकन गर्नेछन् । जम्मा संरचना मध्ये ..... ले निजी जमिनमा प्रभाव पार्ने छ । सम्बन्धित जग्गावालालाई भेटी सरसल्लाह गरी निम्न न्युनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरिएको छ ।

तालिका नं. ६.१ : निजि जग्गामा प्रत्यक्ष असर गर्ने नाली क्रसिङ्ग संरचना

क्र.स.	नाली क्रसिङ्ग संरचनाको नाम	स्थान/चेनेज	निजि जमिनमा असर	न्युनीकरणका उपाय	कैफियत
१					
२					
३					
४					
५					

७. सम्पर्क सरसल्लाह, सहभागिता र सार्वजनिकरण

एक सानो अनुच्छेदमा सम्पर्क र सरसल्लाह गर्न कतिवटा बैठकहरू भए र प्रभावित व्यक्तिहरूसँग कुन कुन चरणमा बसी प्रभाव मूल्यांकन गरियो लेख्नुहोस् । जसमा जम्मा कति स्थानीय व्यक्तिहरू, प्रभावितहरू र सरकारी कर्मचारीहरूसँग सम्पर्क गरियो, मूख्य सरोकार के के थिए र प्रतिकृया कस्तो थियो उल्लेख गर्नुहोस् ।

८. न्युनीकरणका उपाय

सडक परियोजनाको स्तरोन्नति गर्दा पर्ने प्रभाव समाधान/न्युनीकरण गर्नुपर्दछ । तालिका नं. ८.१ मा जग्गादानबाट प्रभावितको संख्या, आवासिय संरचनामा भएको क्षति, जीविकोपार्जनको क्षति र अन्य सम्पत्तिको नोक्सानी र राहत वितरण नीति खाका अनुसार सामाजिक प्रभाव न्युनीकरणको व्यवस्था प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ८.१ : राहत वितरण नीतिखाका अनुसार न्युनीकरणका उपाय

क्र.स.	प्रभावको किसिम	स्वामित्वको किसिम	प्रभावित व्यक्तिको संख्या	कैफियत
१	जग्गामा पर्ने प्रभावको किसिम			
१.१	१० प्रतिशत भन्दा कम जग्गा दाता			
१.२	१० प्रतिशत भन्दा माथि जग्गादाता जसको १६९३ वर्ग मी. भन्दा बढी जग्गा छ			

क्र.स.	प्रभावको किसिम	स्वामित्वको किसिम	प्रभावित व्यक्तिको संख्या	कैफियत
१.३	जग्गादाता जसको ८५० देखि १६९२ वर्ग मी. जग्गा बाँकी छ,			
१.४	जग्गादाता जसको ८५० वर्ग मी. भन्दा कम जग्गा बाँकी हुने			
२	आवासिय संरचना			
२.१	१० प्रतिशत भन्दा कम क्षति	दुवै जग्गाको स्वामीत्व हुने र नहुने		
२.२	१० देखि ५० प्रतिशत क्षति हुने	दुवै जग्गाको स्वामीत्व हुने र नहुने		
२.३	५० प्रतिशत भन्दा माथि क्षति हुने	दुवै जग्गाको स्वामीत्व हुने र नहुने		
३	जीविकोपार्जनमा क्षति			
४	सानातिना संरचनामा क्षति			
४.१	१० प्रतिशत भन्दा कम क्षति	दुवै जग्गाको स्वामीत्व हुने र नहुने		
४.२	१० देखि ५० प्रतिशत क्षति हुने	दुवै जग्गाको स्वामीत्व हुने र नहुने		
४.३	५० प्रतिशत भन्दा क्षति हुने	दुवै जग्गाको स्वामीत्व हुने र नहुने		
५	अन्य सम्पतिको क्षति			

९. अनुमानित बजेट

यो सडक सहायक परियोजनाको अनुमानित VDIMP खर्च ..... हो । जसलाई शीर्षक अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.स.	असरको किसिम	परियोजना प्रभावितको संख्या र क्षतिको प्रतिशत	जम्मा आवश्यक रकम रु.
१	१० प्रतिशत भन्दा कम जग्गादातालाई आवश्यक नामसारी प्रोत्साहन रकम		
२	१० प्रतिशत भन्दा बढी जग्गादातालाई दिने राहत		
३	जग्गादाता जसको बाँकी जमिन ८५० देखि १६९२ वर्ग मी. हुनेलाई दिने राहत		

क्र.सं.	असरको किसिम	परियोजना प्रभावितको संख्या र क्षतिको प्रतिशत	जम्मा आवश्यक रकम रु.
४	जग्गादाता जसको बाँकी जमिन ८४९ वर्ग मी भन्दा कम हुनेलाई दिने राहत		
५	१० प्रतिशत भन्दा कम आवासिय संरचना क्षति हुनेलाई दिने मर्मत खर्च		
६	१० देखि ५० प्रतिशत सम्म आवासिय संरचना क्षति हुनलाई दिने पुनर्निर्माण खर्च		
७	सम्पूर्ण आवासिय संरचना (५०.१ देखि १०० प्रतिशत सम्म) क्षति हुनलाई दिने पुनर्निर्माण खर्च		
८	जग्गाको हस्तान्तरण/नामसारी खर्च तथा प्रशासनिक खर्च		
९	होर्डिङ बोर्ड र सम्मानपत्र खर्च		
१०	व्यवस्थापन खर्च		
जम्मा VDIMP खर्च			

१०. कार्यान्वयनको व्यवस्था

परियोजनाले ठेक्का लगाउनु पूर्व नै सम्पूर्ण सामाजिक प्रभाव समाधान गर्नुपर्दछ । तालिका १०.१ मा सामाजिक सुरक्षा कार्यान्वयन योजना प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १०.१ : सामाजिक सुरक्षा कार्यान्वयन योजना

क्र.सं.	कृयाकलाप	जिम्मेवारी	कार्यान्वयन समय	कैफियत
१	प्रभावितहरूको नाम सार्वजनिक गर्ने	DDC/DTO/ESSC		
२	कार्यान्वयन संयन्त्रको स्थापना गर्ने	DDC/DTO/ESSC		
३	राहत वितरण सम्पन्न	DDC/DTO/ESSC		
४	जग्गा हस्तान्तरण सम्पन्न	DDC/DTO/ESSC		
५	DMC सम्पन्न र प्रतिवेदन पेश	DMC		
६	आन्तरिक प्रभाव मूल्यांकन	SNRTP-CPCU		

११. अनुगमन तथा निरीक्षण

सामाजिक सुरक्षा कार्यान्वयनको नियमित निरीक्षण र अनुगमन सम्बन्धित जिल्लामा कार्यरत ESSC तथा SMO ले गर्नेछन् । अनुगमनका मूल्य विषयहरूमा प्रभावित व्यक्तिहरूको सूची

सार्वजनिक भयो भएन, राहत वितरण भए नभएको र राहत रकम प्राप्त भए नभएको, राहत वितरणको कार्यसम्पादन भए नभएको, जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण प्रकृया, गुनासो सुनुवाई समितिको अवस्था आदि । परियोजना समन्वय इकाईले राहत वितरण र नामसारी सम्पन्न भएको २ महिना सम्पुर्ण प्रकृयाको मूल्यांकन गर्नेछ ।

अनुसुची १: जग्गादाताको सुची

क्र.स.	जग्गादाताको नाम	ठेगाना	कित्ता नं.	दान गरेको जग्गा	जम्मा जग्गा	दान गरेको प्रतिशत	कैफियत
१							

अनुसुची २: आवास संरचना क्षति हुनेको विवरण

क्र.स.	नाम	ठेगाना	घरको प्रकार	जम्मा (Sqft)	प्रभावित (Sqft)	प्रभावित प्रतिशत	कैफियत
१							
२							

अनुसुची ३: जीविकोपार्जनमा क्षति हुनेको विवरण

क्र.स.	नाम	ठेगाना	जीविकोपार्जनको प्रकार	कैफियत
१				

अनुसुची ४ : साना संरचना क्षति हुनेहरूको विवरण

क्र.स.	नाम	ठेगाना	क्षति संरचनाको प्रकार	जम्मा (Sqft)	जम्मा क्षति (Sqft)	क्षतिको प्रतिशत	कैफियत
१							

अनुसूची १५ : (क) स्वेच्छिक जग्गा दान सहमति पत्र (व्यक्तिगत)

- १) .....जिल्ला.....गा.वि.स. वार्ड नं.....बस्ने .....
.....को नाति/नातिनी .....को छोरा/छोरी म श्री/श्रीमती ....
.....परियोजनाको वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन प्रावधान
अनुसार जिल्ला विकास समिति .....लाई मिति.....मा राष्ट्रिय ग्रामिण
यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम (SNRTP) डोलिडारको सहयोगमा निर्मित.....
.....सडक सुधारका लागि.....व.मि. जग्गा स्वेच्छाले दान गर्न मन्जुर भएको
छु। तपसिलमा हस्ताक्षर भएका साक्षीहरूको रोहवरमा हामी दुबै पक्षहरू एक आपसमा सहमत
भई यो सम्झौता पत्रमा हस्ताक्षर गरि लियौं/दियौं।
- २) मेरो जग्गा धनी प्रमाण पत्र नं.....मा भएको.....जग्गा मध्ये.....व.मि. जग्गा दान
गरेको हुँ। मलाई थाहा छ कि मैले दान गरेको जग्गा मेरो नाममा अधिराज्यमा भएको जम्मा
जग्गाको .....प्रतिशत रहेको छ।
- ३) मैले दान गरेको जग्गाको चार किल्ला यस प्रकार रहेको छ।
- क) पूर्व   ख) पश्चिम
ग) उत्तर   घ) दक्षिण
- ४) म जग्गा धनी यो प्रमाणीत गर्दछु कि उक्त जग्गा मेरो आफ्नो स्वामित्वमा रहेको छ, अरु कसैले
ओगटेर बसेको/अतिक्रमण गरेको छैन र अरु कसैको दावि समेत छैन।
- ५) म उक्त जग्गा दान दिएवापत पुनः भविष्यमा क्षति-पुर्ति माग्ने छैन र सडक निर्माण कार्यमा
कुनै वाधा पुऱ्याउने छैन।
- ६) यस कार्यको लागि जि.वि.स. .....उक्त जग्गा दान लिन स्वीकार गर्दछ।
- ७) जि.वि.स .....दान गरिएको जमिनमा वाहेक अन्य जग्गा/संरचना/अन्य सम्पत्तिको
नोक्सानी हुनवाट जोगाउन संभाव्य सबै खाले होसियारीका साथ परियोजना निर्माण गर्दछ।
- ८) दुबै पक्ष यो स्वीकार गर्दछौं कि ग्रामिण पहुँच सुधार तथा विकेन्द्रकरण परियोजनाले सम्पन्न
गरेका निर्माण परियोजनाहरू समुदायका सम्पत्ति हुन्।
- ९) यो सम्झौता पत्रमा उल्लेखित प्रावधानहरू यो दस्तावेजमा दुबै पक्षवाट हस्ताक्षर भएको मिति
देखी लागु हुने छ।

.....
.....
जग्गा धनीको हस्ताक्षर
साक्षीहरू

सडक उपभोक्ता समितिका अध्यक्षको हस्ताक्षर

१) ..... २) .....

(ख) स्वेच्छिक जग्गादान सहमति पत्र (सामूहिक)

हामी, तपशीलमा लेखिएका ..... गाविसका स्थायी बासिन्दाहरू, सहमतिका साथ SNRTP को सहयोगमा निर्माण हुन लागेको ..... गाविस अन्तर्गतको ..... सडकको निर्माण/स्तर बढ़ाद्वाका लागि स्वेच्छाले आफ्नो नीजि जग्गा दान गर्न सहमत भएका छौं । हामी यस सम्झौतामा उल्लेख भएका शर्तहरूप्रति प्रतिबद्ध रहने कुरामा आफ्नो वाचा व्यक्त गर्दछौं र नेपाल सरकार मालपोत कार्यालयको नियम अनुसार जग्गामाथिको आफ्नो अधिकार जिविसलाई हस्तान्तरण गर्दछौं । परियोजना सहजकर्ताहरूबाट प्राप्त रोजाइको अवसरलाई बुझेर पूर्ण जानकारीका साथ साभा सहमतिमा पुरी हामी सबै जग्गा दाताहरूले सामूहिकरूपमा यो सम्झौतामा हस्ताक्षर गरेका छौं ।

१. हामी जग्गा धनीहरू वाचाका साथ प्रमाण दिन्छौं कि दान गरिएको जग्गामा कुनै किसिमको गैर कानूनी बसोबास गरिएको वा अतिक्रमण भएको वा अन्य कुनै किसिमले कसैद्वारा दावी गरिएको छैन ।
२. यो जग्गा SNRTP को सहयोगमा ..... गाविस (हरू) मा ..... सडकको निर्माण तथा विकास गर्न जिल्ला विकास समिति ..... को तत्परतामा दान गरिएको हो ।
३. हामी, दान गरिएको जग्गा धनीहरू, यो सम्पत्ति दान गरेवापत कुनै किसिमको क्षतिपूर्तिको दावी गर्ने छैनौं साथै यो जमीनमा गरिने कुनै प्रकारको निर्माण कार्यमाथि बाधा पुर्याउने छैनौं । यदि त्यसो गरेमा हामी नियम/कानूनअनुसार सजायको भागी हुने छौं ।
४. जिल्ला विकास समिति ..... उल्लेखित उद्देश्यका लागि यो सम्पत्तिको दानलाई स्विकार गर्न सहमत छ ।
५. जिल्ला विकास समितिले सडक उपभोक्ता समिति मार्फत छेउछाउमा रहेका जमीन/संरचना/अन्य सम्पत्तिहरूलाई पर्नसक्ने सम्भावित नोक्सानीहरूबाट बच्न हरसम्भव पूर्वसावधानीहरू अपनाएर सडकको निर्माण वा सुधार गर्नेछ ।
६. दुवै पक्ष SNRTP सहायक परियोजनाले निर्माण गरेको सम्पत्ति सामुदायिक हुनेछ भन्ने कुरामा सहमत छौं ।
७. उल्लेखीत सबै प्रावधानहरू यो कागजमा हस्ताक्षर भएको मितिदेखि लागू हुनेछ ।

सि. नं.	जग्गा दाताहरूको नाम	ठेगाना	स्वामित्वमा भएको जम्मा जग्गा (वर्ग मी. मा)	दान गरिएको जग्गा (वर्ग मी. मा)	दान गरिएको जमिनको कित्ताको दर्ता नं.	दान दिएको जमिन (मेरो स्वामित्वको जम्मा जग्गाको प्रतिशत मात्र हो)	जग्गा दाताहरूको हस्ताक्षर

मिति :

LRUC / VRCC को नाम र हस्ताक्षर

(.....)

विशेष : व्यक्तिगत जग्गा दानको फारम जमीनको स्वामित्व जिल्ला विकास समितिलाई हस्तान्तरण गर्ने बेलामा आवश्यक पछ्य । त्यसकारण, सबै ESSC र SMO ले सामूहिक सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्ने वित्तिकै व्यक्तिगत जमीन दानको फारम भर्न आवश्यक छ ।

अनुसूची १६ : जोखिमपूर्ण समुदाय विकास कार्यक्रमको रूपरेखा (VCDP)

तथ्यांक संकलन प्रक्रया

जोखिममा रहेका समुदायको विकास योजनाले Z_0 क्षेत्रका जोखिममा रहेका मानिसहरू, उनीहरूको अवस्था, जीविकोपार्जनका पेशाहरू, प्राथमिकतामा रहेका उनीहरूका आवश्यकता आदि प्रस्तुत गर्दछ र यसले उपयुक्त सीप विकास र व्यावसायिक विकास तालिम पनि प्रस्तुत गर्दछ। जोखिममा रहेका समुदायको विकास योजनाले निम्न कुराहरू पहिचान गर्दछ :

१. सह परियोजनाको वर्णन

- Z_0 को कुल जनसंख्या :
- पूरुष ..... र ..... महिला
- घर/परिवार को जातीको आधारमा संख्या :
- महिला प्रमुख भएको घर/परिवार संख्या :
- परियोजनाबाट गम्भीर रूपमा प्रभावित भएका परिवार (SPAF) :
- जातरजातीको आधारमा SPAF को विवरण :
- जात जातीका मूल्य पेशाहरू (विशेष जातिलाई/दलितलाई लक्षित गर्ने) :
- महिला प्रमुख भएको घरपरिवारहरूको प्रमुख पेशा :
- पेशागत समूहहरू र महिला प्रमुख भएको घरपरिवारहरूको उत्पादनका लागि बजारहरू :
- साभा माग/उनीहरूको पेशाहरूलाई बढाउनका लागि आवश्यकता :

२. प्रतिवेदनको रूपरेखा निम्नानुसारको हुनुपर्दछ ।

१. छोटो परिचय : सह परियोजनाको सारांश
२. जोखिममा रहेका मानिसहरू, उनीहरूका पेशाहरू र अवस्थाहरू
३. मानिसहरू ले पहिचान गरेका माग वा प्राथमिकताको छोटो विवरण
४. योजना र तालिकाको छोटो विवरण

३. कामको विस्तृत VCDP

क्रियाकलापहरू	आवश्यक पर्ने खर्च/वस्तु	लाग्ने जम्मा समय	शुरू गरिने मिति	काम सकिने मिति	जिम्मेवारी	कैफियत
१						
२						
३						
४						
५						

४. कार्यान्वयनको प्रवन्ध

५. SMO/ESSC को सिफारिश :

जोखिमपूर्ण समुदाय विकास योजनाको संक्षिप्त संरचना

१. VCDP लचिलो भएर व्यवहारिक रूपमा तयार पारिनेछ । सम्बन्धित परियोजना र प्रभावको प्रकृति हेरी यसको आकार छोटो वा लामो हुन सक्छ ।

२. VCDP मा तलका कुराहरू हुनेछन् :

- क. त्यस क्षेत्रका आदिबासी तथा जनजातिहरूमा प्रयोग हुन सक्ने कानुनी तथा अन्य संस्थागत रूपरेखा, सारांशमा प्रभावित आदिबासी, जनजाति र जोखिमपूर्ण समुदायका भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनैतिक अवस्था, त्यस क्षेत्रको जग्गा जमिन जसमा परम्परागत रूपले स्वीमित्व राख्दछन् र प्रयोग गर्दछन् साथै प्राकृतिक स्रोतमा उनीहरू आश्रित छन् ।
- ख. सामाजिक प्रभाव मूल्यांकनको सार ।
- ग. परियोजना तयारीका क्रममा प्रभावित आदिबासी र जोखिमपूर्ण समुदायसँग निशुल्क, अग्रिम सम्पर्क र छलफल निस्किएको परिणामको सार ।
- घ. परियोजना कार्यान्वयनका समयमा आदिबासी र जोखिमपूर्ण समुदायसँग गरिने निशुल्क, अग्रिम सम्पर्क र छलफलको ढाँचा ।
- ड. आदिबासी तथा जोखिमपूर्ण समुदायले स्थानीय संस्कृति सुहाउँदो सामाजिक तथा आर्थिक लाभ प्राप्त गरेका छन् भनेर निश्चित गर्न एउटा कार्ययोजना (Action plan) बनाउनुपर्ने । आवश्यक ठानेमा परियोजना कार्यान्वयन गर्ने संस्थाको क्षमता जाँच गरिनेछ ।
- च. यदि आदिबासी र जोखिमपूर्ण समुदायमा सम्भावित प्रभाव देखिएमा उपर्युक्त कार्ययोजना (Action plan) बनाउनुपर्नेछ जसले नकारात्मक प्रभाव हटाउन, न्युनीकरण गर्न र क्षतिपुर्ति दिन मद्दत गरोस् ।
- छ. अनुमानित लागत र VCDP को आर्थिक योजना ।
- ज. परियोजना संचालन गर्दा आउने विवाद समाधान गर्ने चलन चल्तीमा रहेको उपर्युक्त प्रकृया/विवाद समाधान गर्ने संयन्त्रको स्वरूप र प्रकृया तय गर्दा कानुनी र आदिबासी जनताको परम्परागत प्रचलनलाई समेत ध्यान दिइनेछ ।
- झ. VCDP कार्यान्वयन गर्ने र कार्यक्रमको अनुगमन, मूल्यांकन र रिपोर्टिङ गर्ने उपर्युक्त संयन्त्र/संरचनाको तय गरिनुपर्दछ । त्यस्तो संयन्त्रले निरीक्षण तथा अनुगमन मूल्यांकन गर्दा सम्बन्धित आदिबासी तथा जोखिमपूर्ण समुदायलाई निशुल्क, अग्रिम सम्पर्क र छलफल गर्ने व्यवस्था समावेश हुनुपर्दछ ।

अनुसूची १७ : केन्द्र स्तरीय अनुगमन खाका

केन्द्रीय स्तरको अनुगमन केन्द्रीय कार्यालयहरू द्वारा गराइनु पर्दछ । वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय विकास मन्त्रालय, स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा ग्रामीण सडक विभाग आदी, संस्थाहरूबाट वातावरणीय तथा सामाजिक सवालहरूका जानकारहरूलाई सदस्य मनोनित गर्नुपर्दछ । अनुगमन समितिका सदस्यहरूले नमूना जिल्लाहरूमा ESMF को सिद्धान्त तथा प्रकृयाहरूको कार्यान्वयनको सम्पूर्ण मूल्याङ्कन गर्नेछ । यस्तो मूल्याङ्कन मूल्यत प्रकृयागत कुरामा केन्द्रीत हुनेछ साथसाथै कुनै सडकका केही भागमा पनि मूल्याङ्कन गर्नेछ । ESMF का सिद्धान्त तथा प्रकृयाहरूले वातावरणीय र सामाजिक समस्याहरू उचित ढंगले समाधान गर्न सकेको छ की छैन भनी परिक्षण गर्ने नै केन्द्रीय तहको मूल्याङ्कन को मुख्य उद्देश्य हो ।

- ESMF अनुसार वातावरणीय व्यवस्था कार्यान्वयन भए/नभएको,
- ESMF अनुसार वातावरणीय व्यवस्था कार्यान्वयन भए/नभएको र
- सहानीय प्रयासहरू र अन्य सुधारका कार्यहरू

जिल्लाको नाम:

अनुगमन मिति:.....

अनुगमन टोली

क्र.स	सदस्यको नाम	पद	कार्यालय
१			
२			
३			

कार्यसम्पादन वर्ग

१. ESMF अनुसरण

जि.वि.स.मा उपलब्ध प्रतिवेदनहरूको अध्ययन गरी मूल्याङ्कन टोलीले निम्नानुसारको तालिकामा आफ्ऊो प्रतिक्रिया लेखेछ । कृपया तलका प्रश्नहरूको उत्तर हो वा छ भन्ने भए (v) र होइन वा छैन भन्ने भए (x) चिन्ह दिनुहोला ।

क्र.स.	प्रश्न	सडकको नाम		
		१	२	३
क)	के परियोजना छनौट गर्नु अघि वातावरणीय छनौट परिक्षण गरिएको थियो ?			
ख)	के परियोजना छनौट गर्नु अघि सामाजिक छनौट परिक्षण गरिएको थियो ?			

क्र.सं.	प्रश्न	सडकको नाम		
		१	२	३
ग)	के प्रारम्भीक वातावरणीय परिक्षण प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ?			
घ)	के स्थान विशेष वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EMP) तयार गरिएको छ ?			
ङ)	के वातावरणीय व्यवस्थापन योजनामा प्रस्ताव गरिएका उपायहरूलाई परिमाणको बिल (BoQ) मा समावेश गरिएको छ ?			
च)	के वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EMP) मा परिवर्तन गरियो ?			
छ)	के रोडा दुङ्गा स्वीकृत खानी बाट भिकिएको हो?			
ज)	के परियोजनाको कारणले मानिसहरू विस्थापित भएका छन् ?			
झ)	के सडक निर्माणबाट भौतिक पूर्वाधारमा क्षति पुगेको छ ?			
ञ)	के VDIMP तयार गरिएको छ ?			
ट)	के VCDP तयार गरिएको छ ?			
ठ)	के VRCC / LRUC गठन भएको छ ?			
ड)	के VRCC/LRUC क्रियाशिल छन् ?			
ढ)	के VDIMP को बजेट स्वीकृत भई राहत वितरण गरियो ?			
ण)	के जग्गा नामसारीको काम उल्लेखनीय रूपमा सकियो ?			
त)	के स्थानीय कामदारलाई सडक निर्माण कामदारको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ?			
थ)	के वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजना(EMP & SMP) को मासिक अनुगमन गरिएको छ?			
द)	के वातावरणीय र सामाजिक परामर्शदाता अनुगमन प्रकृयामा संलग्न छन् ?			
ध)	के जिल्ला स्तरीय अनुगमन गरी केन्द्रमा प्रतिवेदन पठाइएको छ ?			
न)	के अनुगमनले पत्तालगाएका मुद्दाहरू छलफल गरी सुधार गरिएको छ ?			
प)	के समुदायमा आधारीत कार्यसम्पादन मुल्याङ्कन (CBPM) गरीएको छ ?			
फ)	के जिल्ला संग वातावरणीय तथा सामाजिक मुद्दा लागू गर्नसक्ने क्षमता छ ?			
ब)	के जिल्लाका कर्मचारीहरूलाई ESMF को तालीम प्रदान गरिएको छ ?			
भ)	यदी तालीम दिइएको छ भने के ती तालीम जिल्लाले बहन गर्नुपर्ने जिम्मेवारी बहन गर्न पर्याप्त छन् ?			

३. फिल्ड अनुगमन

अनुगमन टोलीले जिल्लाले सञ्चालन गरेका सडक मध्ये नमूनाका आधारमा केही ठाउँको भ्रमण गरी जिल्लाको प्रतिवेदनमा भएका तथ्यहरू सत्य हो होइन भनि जाँच गर्नेछ ।

स्थान	पहिचान गरिएको मुद्दा	अवलम्बन गरिएका न्यूनिकरणका उपाय	स्तर	कैफियत

३. परियोजना बारे दृष्टीकोण

परियोजनाले पारेका राम्रा तथा नराम्रा प्रभाव पनि उल्लेख गर्नु होला ।

अनुसूची १८ : जिल्ला अनुगमन समितिको फर्माईट (ESMF को अनुच्छेद ४.४७ अनुसार)

श्री कार्यक्रम संयोजक ज्यू

राष्ट्रिय ग्रामिण सुदृढीकरण कार्यक्रम

केन्द्रिय परियोजना समन्वय इकाई

जावलाखेल, ललितपुर ।

विषय : जिल्ला अनुगमन समिति प्रतिवेदन

आदरणीय सर,

श्री.....को अध्यक्षतामा निर्माण भएको जिल्ला अनुगमन समितिले मिति.....देखि .....सम्म सडकमा सामाजिक र वातावरणीय सुरक्षा कार्यान्वयनको अनुगमन तथा निरीक्षण गर्यो । यस क्रममा जिल्ला विकास समिति, जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, ESSC र SMO ले उपलब्ध गराएका सम्बन्धित कागजपत्रको अध्ययन गरियो । सम्बन्धित सडकमा गर्ड वृक्षारोपण क्षेत्र र पुनर्निर्माणका कृयाकलापहरू अनुगमन गरियो साथै स्थानीय समुदाय, प्रभावित व्यक्तिहरू र LRUC तथा VRCC का सदस्यहरूसँग छलफल र अन्तरकृया गरियो । सामाजिक र वातावरणीय समस्या समाधानको क्षेत्रमा परियोजनाले गरेको प्रगति सक्षिप्त रूपमा तल उल्लेख गरिएको छ :

१. सामाजिक समस्या समाधानमा गरेको प्रगति

क्र.स.	प्रभावको किसिम	प्रभावितको संख्या	जम्मा	राहत प्राप्त गर्नेको संख्या	जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्नेको संख्या
१	१० प्रतिशत भन्दा कम जग्गादाता				
२	१० प्रतिशत भन्दा बढी जग्गा दाता जसको १६९३ वर्ग मी. भन्दा धैरै जग्गा छ				
३	जग्गादाता जसको ८५० देखि १६९२ वर्ग मी मात्र जग्गा छ				
४	जग्गादाता जसको ८४९ वर्ग मी भन्दा कम जग्गा छ				
५	आवासिय संरचना १० प्रतिशत भन्दा कम क्षति हुने				

क्र.सं.	प्रभावको किसिम	प्रभावितको संख्या	जम्मा	राहत प्राप्त गर्नेको संख्या	जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्नेको संख्या
६	आवासिय संरचना १०-५० प्रतिशत भन्दा बढी क्षति हुने				
७	५० प्रतिशत भन्दा माथि अर्थात सम्पुर्ण आवास संरचना क्षति हुने				
८	जीविकोपार्जनमा क्षति हुने				
९	सामान्य संरचना क्षति हुने				
१०	अन्य हानी नोकसानी				

२. वातावरणीय समस्या समाधान प्रगति अवस्था

क्र.सं.	पत्ता लागेको प्रभाव र क्षेत्र	समाधानका उपाय	उपाय EMP मा समावेश भएको वा नभएको

३. गुनासो सुनुवाई समितिको संयन्त्रको स्थापना र भूमिका

- जिल्ला विकास समिति/जिल्ला प्राविधिक कार्यालयमा GHC को कार्यालय र साइनबोर्ड
  - भएको   ख) नभएको
- विवाद दर्ता तथा समाधान
  - क) भएको   ख) नभएको
- GHC ले नियमित रूपमा विवादहरू समाधान
  - क) गरेको   ख) नगरेको
- यदि गर्ने गरेको भए बैठकको व्यवस्था
  - क) हप्तैपिच्छे   ख) १५ दिनमा   ग) महिना दिनमा
  - घ) २/२ महिनामा   ड) तीन महिनाको एक पल्ट   च) विवाद आए
- समितिले मौखिक विवाद लिने र रेकर्ड गर्ने
  - क) गर्दछ   ख) गर्दैन
- LRUCले गुनासो रजिष्टर्ड राखेको
  - क) छ   ख) छैन

- LRUCले नियमित रूपमा विवाद समाधान
    - क) गर्छ   ख) गर्दैन
  - यदि गर्छ भने बैठकको व्यवस्था
    - क) हप्तैपिच्छे   ख) १५ दिनमा   ग) महिनैपिच्छे
    - घ) २/२ महिनामा   ङ) तीन महिनाको एक पल्ट   च) विवाद आए
४. अन्य (क्षेत्र निरीक्षण गर्दा सामाजिक र वातावरणीय सुरक्षा सम्बन्धी आफूलाई लागेका सकारात्मक र नकारात्मक कुराहरू उल्लेख गर्नुहोस्)
- क) सकारात्मक
- -
  -
  -
- ख) नकारात्मक
- -
  -
  -

जिल्ला अनुगमन समिति ESMF मा व्यवस्था भए बमोजिम वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव न्युनीकरणका उपायहरू प्रत्यक्ष रूपमा लागू भएको / नभएको व्यवहोरा प्रमाणित गर्दछ ।

.....
जिल्ला अनुगमन समिति
(सदस्य)

.....
जिल्ला अनुगमन समिति
(सदस्य)

.....
जिल्ला अनुगमन समिति
(अध्यक्ष)

अनुसूची १९ : जिल्ला विकास समिति र जिल्ला प्राविधिक कार्यालयको द्वैमासिक अनुगमन तथा निरिक्षण तालिका

- जिल्ला :
- सडकको नाम :
- ठेक्का लागेको मिति :
- सडक सुधार/निर्माणको किसिम :
- निरीक्षण तथा अनुगमनमा संलग्न कर्मचारीको नाम र पद
 क)
 ख)
 ग)
 घ)

अ) प्राविधिक कामको प्रगति

क्र.स.	मुख्य कार्यहरू	प्रगति भएको प्रतिशत	कैफियत

आ) सामाजिक समस्याहरू समाधान कार्यको प्रगति

क्र.स.	प्रभावको प्रकृति	जम्मा प्रभावित संख्या	राहत पाउने र जग्गा पास गर्नेको संख्या	प्रगति प्रतिशत
१	जग्गा दाता			
२	आवाशीय संरचना क्षति (आंशिक)			
३	आवाशीय संरचना क्षति -पूर्ण)			
४	जीविकोपार्जनको क्षति			
५	सानातिना संरचना क्षति			
६	अन्य			

इ) वातावरणीय प्रभावको समाधान प्रगति

क्र.स.	EMP मा उल्लेख भएको मुख्य समस्या	समाधानका उपायहरू	प्रगति प्रतिशत

- इ) जिविस/जिल्ला प्राविधिक कार्यालयमा GHC को कार्यालय छ ?
क) छ   ख) छैन
- उ) GHC ले विवाद लिने र समाधान गर्ने गर्दछ ?
क) गर्दछ   ख) गर्दैन
- ऊ) LRUC लाई गुनासो दर्ता पुस्तिका दिएको छ ?
क) छ   ख) छैन
- ए) यदि कुनै प्राविधिक, वातावरणीय र सामाजिक सवाल भ्रमणमा पाइएमा उल्लेख गर्नुहोस् ।
क)
ख)
ग)
घ)
ड)

प्राविधिक कार्यालय प्रमुखको नाम :
हस्ताक्षर :

जिल्ला विकास अधिकारीको नाम :
हस्ताक्षर :

अन्य संलग्न कर्मचारीहरूको नाम, हस्ताक्षर

- क)
ख)
ग)
घ)

कार्यमूल्यांकन वर्गीकरण

१. वातावरणीय प्रभाव न्युनीकरण

१.१ ESMF Compliance

(यदि तपाईंको उत्तर हो भने कृपया बक्स भित्र यस्तो चिन्ह [√] लगाउनुहोस यदि तपाईंको उत्तर होइन भने यस्तो चिन्ह [×] लगाउनुहोस)

स्क्रीनिङ भएको	IEE तयार भएको	EMP तयार भएको	EMP का लागि मागिएको भेरिएसन	स्वीकृत भएका EMP र अन्य योजनाहरू	अन्तिम अनुगमन तथा प्रतिवेदन पेश गरेको मिति उल्लेख गर्ने	अनुगमनबाट आएका विषयहरूमा छलफल तथा सुधार

१.२ वातावरणीय उपलब्धी

(यदि तपाईंको उत्तर हो भने कृपया बक्स भित्र यस्तो चिन्ह [√] लगाउनुहोस यदि तपाईंको उत्तर होइन भने यस्तो चिन्ह [×] लगाउनुहोस)

स्वीकृत भएका डिस्पोजल साइट	स्वीकृत भएका डिस्पोजल साइटको प्रयोग भएको	उत्खनन् स्थल स्वीकृत भएको	स्वीकृत नभएको उत्खनन् स्थल प्रयोग	निर्माण सामग्रीको उचित भण्डारण

१.३ वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EMP) अनुसार वातावरणीय प्रभाव न्युनीकरण क्षेत्र विशेष (Site specific) EMP को कार्यान्वयन र यसका उपलब्धीहरू :

स्थान / चेनेज	पत्ता लागेका समस्याहरू	न्युनीकरण तथा सुधारका प्रयासहरू	कार्यान्वयन भएका कार्यहरू	कैफियत

नोट : आवश्यकता अनुसार अन्य प्रतिहरू थप्न सकिनेछ ।

१.४ निर्माण कार्यका बेलामा कुनै विशेष समस्या देखियो ? जुन समस्या पहिले देखिएको थिएन ? त्यसलाई कसरी समाधान गर्नुभयो ? उल्लेख गर्नुहोस ।

कुन विषय	कहाँ	कसरि समाधान गरियो	कैफियत

१.५ अनुगमनमा जाँदा कुनै समाधान नगरिएका वातावरणीय समस्याहरू देखियो? उल्लेख गर्नुहोस ।

२. SMP अनुसार सामाजिक क्षति न्यूनिकरणका प्रयासहरू

२.१ ESMF ले स्विकार गरेको (छ वा छैन लेखनुस)

DRCC/VRCC/LRUC को गठन	विस्थापित घरधुरी	जग्गा दान र संरचना क्षति		सहयोग वितरण समिति कार्यक्रम छ	उपभोक्ता समर्तहरूलाई तालिम न्यूनीकरणका लाभलाई उपलब्ध बनाएको छ ।	अनुदान उपलब्ध गराई जग्गा हस्तान्तरणको प्रयास
		जम्मा घरधुरी	जम्मा जग्गा दान			
		बसोबास गर्ने घरपतिवारको साथ्या .		परियोजनाद्वारा मर्माट गरेको		
				काम गर्ने स्थानीय श्रमिकको साथ्या		

२.२ के त्यहाँ विशेष सामजिक समस्याहरू थिए जसको समाधान निर्माणको बेलामा गरियो ? त्यसलाई कसरी समाधान गरियो कृपया उल्लेख गर्नुहोस ।

३. कुनै प्रभावकारी अथवा राम्रा प्रयासहरू

४. काम भएको/नभएको/कार्य क्षमता माथि कुनै टिप्पणी ।

अनुसूची २० : समुदायमा आधारीत कार्यसम्पादन अनुगमन निर्देशिका

पहिलो भाग: मार्गनिर्देशिका परिचय र यसको प्रयोग

१. पृष्ठभूमि

विश्वबैंकको सहयोगमा संचालित राष्ट्रिय ग्रामिण यातायात सुदृढीकरण परियोजना (SNRTP) ले ग्रामिण सडक सुधार गर्ने लक्ष्य राख्दछ । (SNRTP) ले विश्वबैंकको सहयोगमा पहिलेदेखि नै संचालित ग्रामिण सुधार तथा विकेन्द्रीकरण परियोजना (RAIDP) मा समावेश भएका ३० जिल्ला र थप ३ जिल्लामा काम गर्नेछ । यो कार्यक्रमको प्रमुख लक्ष्य भनेको ग्रामिण सडक सुधार गरी मानिसहरूको भौतिक विकासमा पहुंच पुऱ्याउनुको साथै आर्थिक विकास गरी ग्रामिण गरीबी कम गर्नु रहेको छ । कार्यक्रममा ग्रामिण सडक सुधार, झोलुगें पुल निर्माण र सामुदायिक पूर्वाधार निर्माणका कार्यहरू रहेका छन् । यी कार्यक्रमहरू संचालन गर्दा सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभाव न्यून होस् भन्ने उद्देश्यले “ वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन निर्देशिका (ESMF) ” तयार गरिएको छ । सोही अनुसार स्थानीय स्तरमा गा.वि.स. स्तरीय गाउँ सडक समन्वय समिति (VRCC) र हरेक १० कि.मि.मा स्थानीय सडक उपभोक्ता समिति (LRUC) को व्यवस्था गरेको छ । ती समितिहरू मार्फत वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव कम गर्ने उद्देश्यले यस्ता प्रभावहरूको अवस्था बुझ्न यो “ समुदायमा आधारित कार्य सम्पादन अनुगमन मार्गनिर्देशिका “[Community Based Performance Monitoring Guideline (CBPM)]” तयार गरिएकोमा यसलाई अझै व्यावहारिक बनाउने उद्देश्यले यो परिमार्जित निर्देशिका प्रस्तुत गरिएको छ ।

यो पहिलो भागले CBPM गर्ने र अनुगमन प्रकृयामा समावेस हुने सबैलाई CBPM को बारेमा स्पष्ट पार्ने छ र दोस्रो भागमा अनुगमन गर्दा सोधिने प्रश्नावलीको सुचि रहेको छ ।

२. CBPM के हो ?

समुदाय स्तरमा ग्रामिण सडकको निर्माण तथा मर्मत सम्भारकार्यमा संलग्न र जिम्मेवार संस्था तथा व्यक्तिहरू विच संयोजन गर्ने र ग्रामिण सडकको निर्माण तथा स्तरोन्तती कार्यको अनुगमन गर्ने CBPM एक उपयोगी औजार हो । योजना वमोजिम सडक निर्माण कार्य कार्यान्वयन भयो भएन र तोकिएको अवधिमा सम्पन्न भयो भएन भनी स्थानीय जनताको सहभागितामा सार्वजनिक सुनुवाई जस्तै अनुगमन गर्ने प्रभावकारी माध्यमको रूपमा यसलाई प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

३. CBPM किन गर्ने ?

CBPM को उद्देश्य sub-project का कृयाकलापहरू स्वीकृत प्रकृया तथा तोकिएको गुणस्तर अनुसार भएका छन् वा छैनन् भनी पत्ता लगाउन र ग्रामिण सडकको निर्माण कार्यको अनुगमन गर्नु हो । विशेष गरि यसका उद्देश्यहरू निम्नानुसार हुनेछन् ।

- आयोजना कार्यान्वयन हुंदा के-कस्तो सामाजिक र वातावरणीय प्रभाव परेको छ सो को अनुगमन गर्ने ।
- तोकिएको समयावधिमा निर्माण कार्य सम्पन्न हुन्छ वा हुँदैन अथवा भयो वा भएन र गुणस्तरयुक्त भयो वा भएन सो को अनुगमन गर्ने ।

४. CBPM कहिले-कहिले गर्ने ?

ESMF अनुसार निर्माण कार्य शुरू भए कमितमा मध्यावधिमा एकपल्ट र कार्य सम्पन्न भइसके एकपल्ट अनिवार्य रूपमा CBPM गर्नुपर्दछ । आवश्यकता देखिए अन्य समयमा पनि CBPM गर्न सकिन्छ ।

५. CBPM गर्दा VRCC/LRUC member बाहेक अन्य को-को सहभागी हुन सक्ने ?

खास गरी स्थानीय स्तरमा ग्रामिण सडकको निर्माण तथा मर्मत कार्यमा संलग्न र जिम्मेवार संस्था तथा व्यक्तिहरू जस्तै गा.वि.स., स्थानीय लाभान्वित समूह, सामाजिक संस्थाहरू, प्राविधिक तथा यातायात प्रतिनिधि, जि.वि.स., जि.प्रा. कार्यालय प्रतिनिधि, RAIDP प्रतिनिधि, परामर्शदाता तथा गै.स.सं.को प्रतिनिधिको उपस्थिति हुन सक्दछन् । यसको प्रयोग भने VRCC/LRUC का सदस्यहरूले नै गर्ने छन् ।

६. CBPM गर्नु भन्दा अगाडि कसरी सम्बन्धित सबैलाई सूचित गर्ने ?

CBPM गर्ने बेलामा VRCC/LRUC का sub-committee भए तिनले र नभए VRCC/LRUC सदस्यहरू आफैले कम्तीमा १ हप्ता अगाडि सार्वजनिक सूचना टांस गर्ने तथा जि.वि.स. तथा अन्य संस्थाहरू र स्थानीय बासिन्दाहरूलाई सूचित गर्ने कार्य गर्नुपर्दछ ।

७ अनुगमनका क्षेत्रहरू तय गर्ने

सर्वप्रथम SMO/ESSC वाट CBPM को बारेमा VRCC/LRUC लाई अभिमुखिकरण गरिनेछ । तत्पश्चात, VRCC का उप-समितिका सदस्यहरूले वा VRCC कै सदस्यहरूले सरोकारवालाहरू सहित अनुगमनका क्षेत्रहरू जुन प्रश्नावलीमा दिइएकाहरूमा एक-एक गर्दै सबैलाई राखी छलफल गरी तय गर्ने छन् । यसका साथै तय गरेका वृदामा कसरी गर्ने भनी तरिका पनि तय गर्नेछन् । जस अनुसार निम्न क्षेत्रहरू अनिवार्य रूपमा समावेश हुनुपर्दछ ।

क. योजना तथा निर्माण सम्बन्धमा

जि.वि.स ले तयार पारेको जिल्ला सडक गुरु योजनामा यो सडकको प्राथमिकताको अवस्था बुझ्नेछन् र यो सडक स्थानीय बासिन्दाको माग बमोजिम भए नभएको निश्चित गर्नेछन् ।

ख. ठेक्का पट्टा सम्बन्धमा

सडक निर्माण गर्दा ठेकेदारका कामवाट स्थानीयमा पर्ने प्रभाव जस्तै: स्थानीय कामदारको

प्रयोग, कामदार भुक्तानी, CAMP व्यवस्थापन, बाल श्रमिक प्रयोग आदि भए नभएको समिक्षा गरिनेछन् ।

ग. निर्माण कार्य सम्बन्धमा

जिल्ला प्राविधिकवाट रोड कोरिडोर स्थानीय बासिन्दासंग वरी निश्चित भए नभएको, निर्माण कार्यमा कार्य तालिका (Working Table) अनुसार काम भए नभएको, सामान्य प्राविधिक स्तर (Simple Technical Standards), सामग्रीहरूको गुणस्तर तथा तोकिएको कार्य प्रणाली (Working Methods) को अनुसरण भए नभएको, नाप जाच रेकर्ड भई भुक्तानी भए नभएको तथा सडक निर्माण क्रममा उपभोक्ताको सन्तुष्टी कस्तो रहेको छ सो को समिक्षा गरिनेछन् ।

घ. वातावरणीय प्रभाव

सडक निर्माणका क्रममा वातावरणमा पार्ने प्रभाव जस्तै वन-जंगल, रुख विरुद्धा हानी नोक्सानी छ /छैन, आवाज प्रदुषण, धुलो प्रदुषण, पहिरो आदिको समिक्षा गरिनेछन् ।

ङ. सामाजिक प्रभाव

सडक निर्माण कार्यवाट जमिन तथा घरमा हुने क्षतिको अवस्था र समाधानको उपाय, सडकमा घर तथा जमिन गएको विवरण आदिको सूचना पाटीको व्यवस्था भए नभएको, सामाजिक सहिष्णुता खल्बलिएको छ /छैन, पूनर्स्थापना गरिएको छ /छैन आदिको समिक्षा गरिनेछन् ।

च. ESMP को निर्माण र यसको कार्यान्वयन

ESMP को निर्माण भए नभएको र सो अनुसार काम भए नभएको समिक्षा गरिनेछन् ।

छ. प्राविधिक प्रभाव

सडक निर्माणका प्राविधिक पक्षहरू, विस्तृत डिजाइनमा नदेखिएका समस्याहरू स्पष्ट गरिएको वा नगरिएको र देखापरे समाधान भए नभएको आदिको समिक्षा गरिनेछन् ।

ज. उपभोक्ता समूहवाट गरिने सम्पूर्ण कार्यहरूको अनुगमन तथा समिक्षा ।

उपभोक्ता समूहवाट गरिने सम्पूर्ण कार्यहरूको अनुगमन तथा समिक्षा गरिनेछन् ।

झ. अन्य प्रभाव

सडक निर्माणका क्रममा पर्ने अन्य प्रभावहरू जस्तै: VRCC तथा LRUC गठन र नियमित अनुगमन व्यवस्था, सडक कोरिडोर सडक तथा दूरी निर्माण हुनु अघि निर्धारण भए नभएको आदिको समिक्षा गरिनेछन् ।

इ. CBPM कार्यान्वयनका लागि सुझाव :

CBPM प्रतिवेदनको एक प्रति जि.वि.स. र १ प्रति PCU मा बुझाउनु पर्नेछ । जसलाई स्थानीय स्तरमा भुक्तानी दिने अधिकारीले अध्ययन गरी प्रतिवेदनले औल्याएका क्षेत्रमा सुधार ल्याउने कार्यहरू गरिनेछ ।

दोश्रो भागः : अनुगमन तथा मूल्यांकन विषयहरू

जिल्लाको नाम :

सडकको नाम :

मिति :

बैठक स्थान :

बैठक शुरू भएको समय :

बैठक सकिएको समय :

जम्मा सहभागि संख्या :

१. ठेक्का पट्टा सम्बन्धमा

सि.नं.	हेर्नुपर्ने क्षेत्रहरू	छ/छैन	छैन भने किन	कैफियत
क)	स्थानीय मजदूरहरू काममा लगाएको (कति प्रतिशतमा कैफियतमा लेख्ने)			
ख)	महिला तथा उपेक्षित वर्गका समुदायले काम गर्न चाहेमा अवसर प्रदान गरेको (कति प्रतिशतमा कैफियतमा लेख्ने)			
ग)	बाल श्रमिकहरूको प्रयोग भएको (१६ वर्ष मुनिमात्र)			
घ)	श्रमिकहरूको ज्याला जिल्ला दर रेट अनुसार दिएको ।			
ङ)	श्रमिकहरूको ज्याला समयमै भुक्तानी भएको			
च)	कामदार तथा ठेकेदारकोलागि सामान दिए वापत पसल तथा स्थानीयहरूले भुक्तानी पाएको			
छ)	ठेकेदारको सामान र कामदार वसोवास (व्याप्त) ले समस्या आएको			
ज)	श्रमिकको सुरक्षा व्यवस्था (जीवन / दुर्घटना विमा, सुरक्षाका लागि विभिन्न सामाग्रीहरूको व्यवस्था र प्रयोग) मिलाइएको			

२. योजना कार्यान्वयन सम्बन्धमा

सि.नं.	हेर्नुपर्ने क्षेत्रहरू	छ/छैन	छैन भने किन	कैफियत
क)	यो सडक DTMP प्राथमिकतामा परेको नपरेको (कति नम्वरमा भएको कैफियतमा खुलाउने)			
ख)	वास्तविक प्राविधिक परिक्षण भएको			
ग)	तोकिएको समयमा निर्माण कार्य शुरू र सम्पन्न भएको			
घ)	प्राविधिकले स्थानीयसंग वसी रोड कोरिडोर (चौडाई) तय भएको			
ङ)	यो वाटोको निर्माण तथा मर्मत कार्यको स्थानीय माग भएको			

३. वातावरणीय प्रभाव सम्बन्धमा

सि.नं.	हेर्नुपर्ने क्षेत्रहरू	छ / छैन	छैन भने किन	कैफियत
क)	वन जंगल रुख विरुद्धा हानी नोक्सानी भएको			
ख)	निकासको व्यवस्था उपयुक्त रूपमा मिलाइएको			
ग)	सडक धुलो प्रदुषणले असर पारेको (कुन कुनमा क्षति भएको कैफियतमा जनाउने)			
घ)	वाटो बनाउंदा निर्माण क्रममा पहिरो गएको			
ङ)	स्थानीय रूपमा गैर काष्ठ वनपैदावारहरू तथा जनावरहरू चोरी निकासी भएको			
च)	वाटो निर्माणले पानीको मुहानमा क्षति भएको			
छ)	क्षति भएका भौतिक संरचना			
ज)	दुङ्गा खानी र माटो ल्याउने क्षेत्र छान्दा जनतासँग सम्पर्क भएको नभएको			

४. सामाजिक प्रभावका बारेमा

सि.नं.	हेर्नुपर्ने क्षेत्रहरू	छ / छैन	छैन भने किन	कैफियत
क)	सडक निर्माणमा जग्गा तथा घर क्षतिको अवस्था निश्चित गरेको			
ख)	जग्गा तथा घर क्षतिको न्यूनीकरणको उपाय अवलम्बन गरेको			
ग)	तराईमा ५ कठठा / पहाडमा ३.५ रोपनी भन्दा कम हुनेको विवरण तयार गरेको			
घ)	क्षति भएको घर टहरा मर्मत भएको			
ङ)	अन्य संरचनाको क्षतिको विवरण तयार गरेको			
च)	अन्य संरचनाको क्षतिको पूननिर्माण गरेको			
छ)	कज वे र कस वे को व्यवस्था भएको			

सि.नं.	हेन्पर्ने क्षेत्रहरू	छ / छैन	छैन भने किन	कैफियत
ज)	सडकमा घर तथा जग्गा गएको जानकारी सहितको सूचना पाटीको व्यवस्था भएको			
झ)	जग्गादान तथा क्षति हुनेहरूलाई सम्मान पत्रको व्यवस्था भएको			
ञ)	१० प्रतिशत भन्दा कम जग्गा दान दिनेको संख्या तय भएको			
ट)	१० प्रतिशत भन्दा माथि जग्गा दान गर्ने र बाँकी जमीन १६९३ वर्ग मि.भन्दा माथि हुनेसंख्या तय भएको			
ठ)	जग्गा दान गरी ८५० देखि १६९२ वर्ग मि. विचमा जग्गा बाँकी हुनेको संख्या तय भएको			
ड)	जग्गा दान गरी ८४९ वर्ग मि. भन्दा कम जग्गा बाँकी हुनेको संख्या तय भएको			
ढ)	१० % सम्म आवासिय संरचना क्षति हुनेको संख्यातय भएको			
ण)	१० देखि ५० % सम्म आवासिय संरचना क्षति हुनेको संख्या तय भएको			
त)	सम्पूर्ण अर्थात ५० % भन्दा माथि १०० % सम्म आवासिय संरचना क्षति हुनेको संख्या तय भएको			
थ)	जिल्ला विकास समिति र जिल्ला प्राविधिक कार्यालयमा GHC कार्यालय भएको र त्यहाँ गुनासो दर्ता तथा सुनुवाई हुने गरेको			
द)	स्थानीय स्तरमा गुनासो दर्ता गर्न रजिष्ट्र दिएको र गुनासो सुनुवाई हुने गरेको			
ध)	सडक निर्माण तथा सुधार गाडी भाडा कति घट्यो ?			

५. प्राविधिक सम्बन्धमा

सि.नं.	हेन्पर्ने क्षेत्रहरू	छ / छैन	छैन भने किन	कैफियत
क)	विस्तृत डिजाइनमा नदेखिएका समस्याहरू आएको			
ख)	समस्याहरू आएका छन् भने समाधानको उपाय अवलम्बन			
ग)	गुणस्तरीय सामान (जस्तै: नभस्किने खालको साहो दुङ्गा, सिमेन्ट र वालुवा मिसावट) को प्रयोग भएको			
घ)	घ) प्राविधिक निरीक्षण नियमित भएको			
ड)	पानी निकासीका लागि नाली, कज वे र कस वे व्यवस्थित भएको			
च)	मर्मत सम्भार नियमित भएको			

६. अन्य सम्बन्धमा

सि.नं.	हेन्पर्ने क्षेत्रहरू	छ / छैन	छैन भने किन	कैफियत
क)	VRCC तथा LRU C गठन भई नियमित अनुगमन गर्ने गरेको			
ख)	VRCC तथा LRU C लाई तालिम व्यवस्था भएको			
ग)	भिरालोपना र पैरो रोकथामका उपायहरूका लागि संरचनाहरू यथेष्ट			
घ)	जग्गादान फाराम भरिएको			
ड)	जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने काम निर्माण अवधिमा भएको			
च)	VRCC तथा LRU C वाट सुपरिवेक्षण प्रतिवेदन (Supervision Report) तयार गर्ने गरेको			
छ)	उपभोक्ता समितिवाट सम्पन्न कार्यहरूको गुणस्तर ठिक			
ज)	भौतिक संरचना र लगानी बिच समन्वय भएको			

७. यातायात सम्बन्धमा

- क) यातायातको घनत्व/चाप बाटो सुधार पूर्व दैनिक कति थियो उल्लेख गर्ने (.....)
- ख) बाटो सुधार यातायातको घनत्व/चाप कति छ उल्लेख गर्ने (.....)
- ग) बाटो सुधार यात्रा समय कति घट्यो उल्लेख गर्ने (.....घण्टामा)
- घ) तराईमा २ घण्टा दूरी वा पहाडमा ४ घण्टा दूरीको यात्रुको संख्यामा कति प्रतिशत बढ्दि भयो लेख्ने (.....%)

८. ठेकेदारको जवाफदेहिता सम्बन्धमा - दोस्रो CBPM देखि मात्र सोधन सकिने)

- क) ठेकेदारले स्थानीय भुक्तानी कसरी गर्ने गर्दछ ? (मजदुर, होटलवाला, खुद्राव्यापारी, गिटी बालुवा राख्न दिने स्थानीय व्यक्तिहरू)
- ख) ठेकेदारले स्थानीय स्तरमा पूरा गर्नुपर्ने कुनै काम पूरा नगरेको सुन्नुभएको छ ?
  - छ छैन
- ग) यदि सुन्नुभएको छ भने के के बाँकी छन् ?
  - १
  - २
  - ३
  - ४
- घ) सडक निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने क्रममा अकस्मात कुनै आवासीय संरचना अथवा सानातिना संरचना क्षति भएका छन् ?
- ङ) त्यस्ता अकस्मात आवासीय संरचना वा सानातिना संरचना क्षति हुनेहरूले पुनर्निर्माण सहयोग प्राप्त गरे ?

अनुसूची २१ : VCDP कार्यान्वयन गर्ने NGOs को कार्य विवरण (TOR)

- १.१ SNRTP लाई विश्वबैंकले IDA अनुदान सहयोग गरेको छ र यो कार्यक्रम ३३ जिल्लामा संचालित छ । अनुदान सहयोगको सानो हिस्सा आदिबासी र जोखिममा रहेका समूहको जीविकोपार्जन उत्थान सम्बन्धी सीप विकास तालिममा प्रयोग गरिनेछ । परियोजनाले स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरूबाट यो तालिम संचालन गर्नेछ ।
- १.२ SNRTP सन् २००५ बाट लागू भएको ग्रामिण पहुँच सुधार तथा विकेन्द्रीकरण परियोजना (RAIDP) को निरन्तरता हो । यसले (RAIDP) ले पूरा गर्न बाँकी कामहरू पूरा गर्नलाई सहयोग उपलब्ध गराएको छ । साथै यस परियोजनाले (RAIDP) ले गरेका राम्रा काम र सिकिएका पाठहरूलाई निरन्तरता दिएको छ । SNRTP को प्रथम उद्देश्य भनेको नै ग्रामिण बासिन्दाहरूलाई दिगो रूपमा आर्थिक अवसरहरू र सामाजिक सुविधाहरूमा पहुँच अभिवृद्धि गर्नु हो ।
- १.३ SNRTP का कारणबाट देखापर्ने सम्भावित प्रभाव मूल्यांकन र समाधान गर्न कृषि सडक तथा स्थानीय पूर्वाधार विकास विभागले ESMF तयार गरेको छ । ESMF नेपाल सरकारका नीति र विश्व बैंकका सामाजिक तथा वातावरणीय नीति अनुरूप तयार गरिएको छ जसको प्रयोग वातावरणीय र सामाजिक विषयहरू पहिचान गर्न र समाधान गर्न गरिनेछ ।
- १.४ नेपाल सरकार परियोजनाको जम्मा कोषको ३ प्रतिशत रकम स्वेच्छिक जग्गादान प्रभाव न्युनीकरण कोषका लागि दिन विश्व बैंकसँग सहमत भएको छ जुन सबैखाले व्यक्तिगत प्रभाव समाधान गर्न खर्च गरिनेछ । ESMF अनुसार सो रकम जग्गादातालाई स्वामित्व हस्तान्तरण, प्रोत्साहन र जीविकोपार्जन सहयोग र आवासिय संरचना क्षति हुनेहरूलाई सहयोग दिन खर्च गरिनेछ । यसबाहेक परियोजना प्रभाव क्षेत्र (ZoI) शून्यमा बसोबास गर्ने जोखिममा रहेका समूहको जीविकोपार्जन उत्थानमा प्रयोग गरिनेछ ।
- १.५ SNRTP, DoLIDAR, MoFALD/GoN ले VCDP संचालन गर्ने कार्यमा PCU तथा सम्बन्धित जीविसलाई सहयोग गर्न एउटा NGO छनौट गर्नेछ ।
- १.६ सम्बन्धित जिल्लाले ESSC/SMO मार्फत सीप विकास तथा आयआर्जन तालिम लिन चाहने व्यक्तिको संख्या, तालिमको प्रकार र तालिम संचालन गर्नुपर्ने समय निश्चित गरी PCU मा बुझाएका छन् । छानिएको NGO/Firm ले सम्बन्धित सडकको प्रभाव क्षेत्र भित्र तालिम संचालन गर्ने छ ।
- १.७ NGO ले PCU तथा सम्बन्धित जिविस र प्राविधिक कार्यालयसँग समन्वय गरि VCDP संचालन गर्दछ । जिविस तथा प्राविधिक कार्यालयको समन्वयमा सम्बन्धित ESSC ले तालिम संचालनमा सहयोग गर्नेछन् । यद्यपि PCU र सम्बन्धित जिविस/प्राविधिक कार्यालय स्वयले NGO ले संचालन गरेको तालिमका कृयाकलापहरूको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्नेछ । PCU को तर्फबाट DDC/DTO, SDE, ESSC ले नियमित निरीक्षण तथा अनुगमन गर्नेछन् ।

२. परामर्श सेवाका उद्देश्यहरू

२.१ सामान्य उद्देश्य

सम्बन्धित जिविस तथा प्राविधिक कार्यालय र परियोजना समन्वय इकाईसँग समन्वय गरि VCDP संचालन गर्नु नै यो सेवाको मूल उद्देश्य हो ।

२.२ विशिष्ट उद्देश्यहरू

यस परामर्श सेवाका विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् :

- सम्बन्धित DDC/DTO र ESSC सँग सम्बन्ध विकास गरि उनीहरूसँगको समन्वयमा काम गर्ने,
- योजनामा उल्लेख भए अनुसार VCDP संचालन गर्ने,
- सहभागीहरूलाई उत्प्रेरित गरी सीप विकास तथा आयआर्जन सम्बन्धी सिकेको ज्ञान र सीपलाई दैनिक जीवनमा प्रयोग गर्न लगाउने र
- सम्बन्धित DDC/DTO ESSC र जोखिमपूर्ण समुदायसँग कार्यात्मक सम्बन्ध स्थापना गरी तालिममा छानिएका मानिसहरूको जीविकोपार्जन उत्थान हुने कार्य गर्ने ।

३. परामर्श सेवाको विस्तृत क्षेत्र

३.१ सहमति पत्रमा उल्लेख भएका जिल्लामा NGO ले काम गर्नुपर्नेछ । सम्भव भएसम्म NGO ले सम्बन्धित ठाउँमा नै गई तालिम संचालन गर्नुपर्नेछ । यदि सम्बन्धित परियोजनाको क्षेत्रमा सम्भव नभएमा भने लक्षित समूहको पहुँचलाई ख्याल गरि उपर्युक्त स्थानमा तालिम संचालन गर्नुपर्नेछ । सम्बन्धित NGO ले गर्नुपर्ने कार्यहरू तल उल्लेख गरिएको छ । यस दस्तावेजको भाग २ मा उल्लेख भएको TOR मा प्रस्तुत उद्देश्य पूरा हुने कुरा NGO ले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । NGO को काम तल उल्लेख गरिएको छ तर यतिमा मात्र सीमित छैन ।

१. प्रथम कार्य : परियोजना मनन् गर्ने

VCDP कार्यान्वयन गर्नु नै NGO को मूल्य कार्य हो । VCDP तालिम संचालन गर्न सम्भावित लाभ प्राप्त गर्ने जनसमुदायलाई उत्प्रेरित गरी सहभागी गराउनुपर्दछ । प्रथम उद्देश्य पूरा गर्न तल उल्लेखित सहायक कृयाकलापहरू गर्न जरूरी हुन्छ :

- ESMF तथा VCDP अध्ययन गर्ने
- महिलाहरू कम्तीमा ३० प्रतिशत सहभागी हुन् भन्ने उद्देश्यले उत्प्रेरणा तथा चेतनामूलक कार्य गर्ने
- जोखिमपूर्ण समुदायमा चेतना विकास गरि तालिममा समावेश गर्ने र
- VCDP को व्यवस्था स्पष्ट गर्न अभिमूलीकरण कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने

२. दोस्रो कार्य : तालिम संचालन

- स्थानीय सडक उपभोक्ता समिति, ग्रामिण सडक समन्वय समिति, PSE ESSC DDC र DTO सँग समन्वय गरि तालिम/सहयोग कार्यक्रम संचालन गर्ने

- लाभान्वित जनसंख्यालाई तालिम संचालन हुने स्थान र समयको पूर्व सूचना दिने
- आवश्यक परे यातायात सुविधा उपलब्ध गराउने
- तालिम प्रदान गर्ने मूल्य व्यक्तिको व्यवस्था गर्ने
- VCDP मा उल्लेख भए बमोजिम सीप विकास तालिम संचालन गर्ने
- तालिम प्राप्त समुदायले स्थापना गर्ने व्यापारिक कृयाकलापको व्यवसायिक सम्बन्धहरू स्थापना गर्न सहयोग गर्ने जसले उनीहरूको आर्थिक उत्पादन बढाउन मद्दत गरोस् ।
- तालिम समापन भई सर्टिफिकेट वितरण कार्यक्रममा VCDP मा उल्लेख भए बमोजिम Seed money वितरण गर्ने
- NGO आफैसँग सम्पूर्ण तालिम सम्पन्न गर्ने जनशक्ति नभएमा उपयुक्त र सक्षम साझेदार खोजि तरकारी खेति, हाउस वाइरिड देखि आरन मर्मत सम्मको तालिम संचालन गर्ने ।

३. तेस्रो कार्य : सहयोग कार्यक्रम संचालन गर्ने

- DDC / DTO र ESSC सँगको समन्वयमा तोकिएका जोखिमपूर्ण व्यक्तिहरूलाई सहयोग प्रदान गर्ने, यस कार्यमा NGO ले लाभान्वित जनसमुदायलाई पनि निश्चित लगानी गर्ने कुराको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।
- सहयोग रकम वितरण गर्दा DDC / DTO र ESSC को उपस्थितिमा गर्नुपर्दछ ।

४. चौथो कार्य : अन्य कामहरू

- सीप विकास र आय आर्जन अभिवृद्धिको ज्ञान र सीप प्रदान गर्दा PCU, DDC / DTO र ESSC को समन्वयमा गर्नुपर्दछ ।
- तालिम/ सहयोग कार्यक्रम संचालन गर्दा DDC / DTO र ESSC को समन्वय हुन जरूरी छ । कारणबस् साझेदार संस्था लिनुपरेमा PCU को लिखित स्वीकृति लिन अनिवार्य छ ।
- तालिम सम्पन्न भए सबैलाई सर्टिफिकेट दिनुपर्दछ ।
- तालिमको शुरूमा र अन्तमा सम्बन्धित DDC / DTO का अधिकारीहरूको उपस्थिति अनिवार्य छ ।
- सहयोग कार्यक्रमको हकमा सहयोग रकम चेकद्वारा भुक्तानी गरिनुपर्दछ । यस्तो कार्य DDC / DTO का अधिकारीहरूबाट सार्वजनिक स्थलमा गर्नुपर्दछ ।

४. रिपोर्टिङ्को व्यवस्था

NGO ले हरेक सडकमा VCDP संचालन हुने कार्यतालिका PCU सँग समन्वय गरी तयारी गरी तालिम संचालन हुनु भन्दा कम्तीमा ३ दिन पहिला परियोजना समन्वय इकाईमा पेश गर्नुपर्नेछ । निम्न रिपोर्टहरू NGO ले PCU मा बुझाउनुपर्नेछ ।

- क) कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन,
- ख) वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन र
- ग) NGO लाई तोकेको सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न भएको अन्तिम प्रगति प्रतिवेदन

५. इच्छा पत्र पेश गर्ने

निवेदकले आफ्नो इच्छा, उपयुक्तता र कार्यपद्धति (हरेक प्रकारको तालिमका लागि) स्पष्ट गरी इच्छापत्र पेश गर्नुपर्दछ । इच्छा पत्रको साथमा निवेदकले आफ्नो आर्थिक प्रस्ताव र तालिम/ सहयोगको विस्तृत कार्ययोजना पेश गर्नुपर्दछ ।

६. आवश्यक योग्यता

सम्बन्धित इच्छुक NGO सँग निम्न कुराहरू हुन अनिवार्य छ :

- कमितमा एउटा यस्तै प्रकारको तालिम वा सहयोग कार्यक्रम गरेको अनुभव, खासगरि सामाजिक परिचालन, आमदानी वृद्धि र सीप विकास तालिम,
- दलित, गरीव र जोखिमपूर्ण समुदायसँग काम गरेको अनुभव र
- जीविको पार्जन सुधार, सामाजिक समावेशीकरण, पूनर्बास र पूनर्निर्माण सम्बन्धित कामको अनुभव ।

७. छनौट

विश्व बैंकको CQS निर्देशिका प्रकृया अनुसारको विश्व बैंकका ऋणीहरू छनौट हुने IBRD ऋण र IDA ऋण तथा अनुदान प्रकृया अनुसार विभागले स्वीकृत गरेको प्रकृया द्वारा NGO छनौट हुनेछ । प्राप्त निवेदनहरू विभिन्न दृष्टिकोणले मूल्यांकन गरी सक्षम र अनुभवी मध्ये सबैभन्दा उत्कृष्ट NGO/Firm लाई छानिनेछ ।

८. छानिएको NGO/ Firm मूल्यांकन

छानिएको NGO/ Firm लाई प्राविधिक र आर्थिक प्रस्ताव पेश गर्न भनिनेछ । त्यस्तो प्रस्तावना उत्तरदायी र स्वीकार्य भएमा Negotiation को लागि बोलाइनेछ । दुवै प्राविधिक र आर्थिक प्रस्तावमा सम्झौता हुन सक्नेछ । यदि छानिएको NGO/ Firm सँग Negotiation असफल भएमा दोस्रो मूल्यांकनको संस्थालाई बोलाइनेछ ।

९. अन्य जिन्सी सामग्री

छनौट गरिएका NGO/ Firm लाई VCDP संचालन गर्न सहमत गरिएको रकम बाहेक अन्य

जिन्सी सामग्री उपलब्ध गराइनेछैन र सम्भव भएमा भने सम्बन्धित जिल्लाको ESSC/PSE को कार्यालय तालिम संचालन अवधि भरीका लागि प्रयोग गर्न सक्नेछ ।

१०. कार्यसम्पादन मूल्यांकन

तालिम/सहयोग कार्यक्रमको प्रभावकारीता हेरि NGO/Firm को कार्यसम्पादन मूल्यांकन गरिनेछ जसको आधारमा भविष्यमा यस्तै प्रकारको कार्यका लागि छान्न सकिनेछ ।

११. भुक्तानी तालिका

भुक्तानी तालिका निम्नानुसार हुनेछ :

- इन्सेप्सन रिपोर्ट बुझाए २० प्रतिशत रकम भुक्तानी गरिनेछ,
- जम्मा ५० प्रतिशत तालिम सम्पन्न गरि प्रतिवेदन बुझाए ३० प्रतिशत भुक्तानी दिइनेछ, र
- सम्पूर्ण तालिम सम्पन्न गरीतालिम सम्पन्न प्रतिवेदन बुझाए बाँकी ५० प्रतिशत रकम भुक्तानी गरिनेछ ।

१२. परामर्श सेवाको अवधि

सहमतिको मिति देखि परामर्श सेवाको अवधि ६ महिनाको हुनेछ । कारणबस दिएको अवधिमा कार्यसम्पन्न गर्न नसकेमा NGO ले समय थपको अनुरोधपत्र दर्ता गर्नुपर्नेछ । यस्तो अवस्थामा PCU ले समय थप वा सम्भौता थप गर्न सक्नेछ ।

१३. कर

नेपाल सरकारले तोकेको सबैखाले कर भुक्तानी गर्न NGO जवाफदेही हुनेछ । यो संस्था भ्याटमा दर्ता भएको हुनुपर्नेछ ।

१४. सम्भौता

सम्बन्धित NGO र PCU(DoLIDAR) का बीचमा सम्भौता हन अनिवार्य छ ।

भौतिक र सांस्कृतिक स्रोतमाथिको प्रभाव हटाउने

साँस्कृतिक सम्पदाका क्षेत्रहरूमा, संरचना र बँचेका पुरातात्वीक, ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक र भावनात्मक मूल्य मान्यताहरू पर्दछन् । त्यस्ता पुरातात्विक, ऐतिहासिक क्षेत्रको प्रभाव मूल्यांकन गरि महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूको संरक्षणमा आवश्यक कदम चालिनेछ ।

संरक्षणका उपायहरू

- सडक निर्माण /सुधारको खनन कार्यमा (Excavation) साँस्कृतिक महत्वका वस्तुहरू भेटिएमा अथवा अन्य पत्ता नलागेका पुरातात्विक महत्वका वस्तुहरू भएको जानकारी भएमा आवश्यक संरक्षणका कदमहरू ठेक्का सम्झौतामा स्पष्ट गरिएको हुनुपर्छ ।
- सडक निर्माण /सुधारका लागि जग्गा अधिग्रहण वा दानमा लिने जग्गाको क्षेत्रमा साँस्कृतिक महत्वको क्षेत्र पहिचान भएमा साइट परिवर्तन गर्नुपर्दछ । त्यस्तो क्षेत्रमा पर्नसक्ने प्रभाव जस्तै वायु प्रदुषण, जमिन कम्पन र होहल्ला हुनबाट बचाउनुपर्दछ ।

न्युनीकरणका उपायहरू

- स्थानीय जनताको परम्परागत भावनामा असर नपुर्याउन, स्थानीय साँस्कृतिक सम्पदा बचाउन र त्यस्ता सम्पदामा पर्न सक्ने प्रत्यक्ष प्रभाव हटाउन ठेक्केदार जवाफदेही हुनेछ । उसले त्यस्तो कार्यमा श्रमिकहरूलाई सचेत गराउनेछ ।
- यदि आकस्मिक रूपमा क्षति हुन गएमा ठेक्केदारले पुरातत्व विभागलाई तुरन्त खबर गर्नुपर्नेछ जसले त्यस्तो क्षेत्र वा वस्तुको सुंक्षणको कदम चालेछ ।
- यदि आकस्मिक रूपमा क्षति हुन गएमा ठेक्केदारले तत्कालीन मर्मत र संरक्षणका उपायहरू अवलम्बन गरी स्थानीय जनता र पुरातत्व विभागलाई सन्तुष्ट पार्नुपर्दछ ।

अनायासमा प्राप्त हुने तत्वहरू सम्बन्धी प्रकृया (Chance find procedure)

SNRTP नेपालका ३३ जिल्लामा संचालित हुनेहुँदा सडक सुधार तथा निर्माण गर्दा साँस्कृतिक सम्पदाका क्षेत्रहरूमा पर्नसक्ने प्रभाव पहिले नै निश्चित गर्न सकिदैन । यदि त्यस्ता भौतिक, साँस्कृतिक स्रोतहरू, हटाउन सकिने वा नसकिने वस्तुहरू, क्षेत्रहरू, संरचना र संरचनाको समूह जसको पुरातात्विक, ऐतिहासिक, कलात्मक, आर्थिक, भावनात्मक र अन्य साँस्कृतिक महत्वका वस्तुहरू निर्माण वा सुधारका क्रममा भेटिएमा कानुनमा व्यवस्था भए अनुसार स्थानीय अधिकारीलाई तुरन्तै खबर गर्नुपर्नेछ ।

त्यस्ता प्राप्त सम्पदाहरू नेपाल सरकारका हुनेछन् । पुरातत्व विभागले त्यस्ता सम्पदा पुनर्थपना गर्ने क्षेत्रको तय गर्नेछ । यदि त्यस्ता वस्तुहरू पाइएमा सरोकारवाला अधिकारीले व्यवस्था नगरेसम्म निर्माण कार्य रोक्नुपर्दछ ।

त्यस क्षेत्रमा पाइन सकिने पुरातात्विक महत्वका सामग्रीहरूका बारेमा ठेकेदारले आफ्ना श्रमिकहरूलाई सचेत गराउन र तालिम दिन जरूरी छ । यस्तो तालिम आवश्यक पर्ने ठानिएमा आधिकारिक पुरातात्विक तथा ऐतिहासिक सामग्री /वस्तु संरक्षणमा संलग्न संस्था/ विभागलाई अनुरोध गरिनेछ ।

